

Vad vilja vegetarianerna?

En undersökning av den svenska
vegetarismen 1900-1935

MARIE JONSSON

SÖDERTÖRN DOCTORAL DISSERTATIONS

Vad vilja vegetarianerna?

En undersökning av den svenska
vegetarismen 1900–1935

MARIE JONSSON

Södertörns högskola

Ämne: Idéhistoria
Forskarutbildningsområde: Historiska studier
Institutionen för historia och samtidsstudier

Trycksak
3041 0865

Södertörns högskola
(Södertörn University)
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge

www.sh.se/publications

© Marie Jonsson

Omslagsbild: Hämtad ur Ottosen, Carl, *Frukt och nötter*,
Stockholm, 1910 (okänd illustratör).

Omslag: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson

Tryckt hos E-print, Stockholm 2022

Södertörn Doctoral Dissertations 210

ISSN 1652-7399

ISBN 978-91-89504-15-8 (tryck)

ISBN 978-91-89504-16-5 (digital)

Abstract

Throughout human history, some people have chosen to abstain from eating meat – for ethical or religious reasons. But beginning in the mid-19th century, groups and organizations were formed in the West who identified themselves as “vegetarian”. New societies brought together vegetarians who, for various reasons, believed that people should not consume meat. With the establishment of *Svenska Vegetariska Föreningen* (SVF, or the Swedish Vegetarian Society) in 1903, Sweden became part of this international movement.

A central claim in this study is that the formation of vegetarian practices in the second half of the 19th century and the early 20th century – despite or perhaps because of its ambiguity to modernity – should be understood as an expression of the emerging modern society. The vegetarian movement was part of the general life reform movement that highlighted the natural way of life as the solution to many of humanity’s problems.

The purpose of this study, covering 1900–1935, is to contribute new perspectives and insights concerning vegetarianism in Sweden in the early 20th century by placing it in a set of contexts. On the one hand, this study examines Swedish vegetarianism as a movement. On the other, attention is drawn to how closely connected it was to vegetarian movements on an international level.

The main source material of this study is the Swedish Vegetarian Society’s member magazine *Vegetarianen* (*the Vegetarian*), and a variety of writings by Johan Lindström Saxon. Between the society’s founding in 1903 and his death in 1935, Saxon was chair as well as the editor of *Vegetarianen*. The overarching theoretical perspective deals with modernity. Modernity is discussed from a range of angles in order to pinpoint how Swedish vegetarianism was linked to the emergence of modern society.

The chapters of the study are arranged thematically. The chapters “Organization and Activism”, “Food on the Table”, “Religion and Vegetarianism” and “Man among Animals”, intend to explore and bring forward features suggested to be significant in early 20th century Swedish vegetarianism, both in terms of a variety of practices, and of essential notions and assumptions underpinning the movement’s message about a vegetarian way of life.

Early 20th century vegetarianism was different from contemporary vegetarianism and veganism. The study shows that vegetarianism was not just about excluding meat from one’s diet, it was also characterized by a variety of rules and restrictions. A key word in this is toxins. Meat was considered a toxin and therefore not to be consumed by humans, but it was far from the

only toxin. Other toxins that a vegetarian must avoid were alcohol, tobacco, coffee, tea and various spices.

The vegetarians' self-perception, expressed in the examined sources, can be summarized as an understanding of themselves as *the true core* of several related movements, as vegetarianism also encompassed those endeavors, fulfilling otherwise inconsistent agendas. Vegetarians in this way related to the temperance, animal protection, and peace movements in the first instance.

Vegetarianism was expected to imply the rejection of killing both animals and humans. As for the relation to the temperance movement, vegetarians understood meat and alcohol to be similar toxins: a vegetarian thus abstained not only from eating meat, but also from imbibing alcohol. In this world of thought, it was also believed that a vegetarian lifestyle would eventually lead to, or would imply in the long run, far-reaching changes, both for the individual and society.

Keywords: vegetarianism, vegetarian food, Lebensreform, life reform movement, modernity, the natural way of life, hygiene, international movement, collective identity, biopolitics, religion and science, vegetarianism and religion, human and animals

Till Jakob

Innehåll

Förord	11
1. Inledning	15
Syfte och frågeställningar	19
Avgränsning.....	20
Material och metod.....	22
Material	22
Metod.....	26
Teoretiska perspektiv.....	29
Modernitet	29
En värld i rörelse mellan tradition och framtid	29
Biopolitik och hygienism	33
Genus.....	36
Legitimitetsskapande och kollektiv identitet	37
Tidigare forskning.....	40
Forskning om vegetarism och näraliggande rörelser i Sverige.....	40
Vegetariska föregångare och olika sorters samtida vegetarism.....	44
Disposition.....	49
2. Organisation och aktivism.....	53
Fallet Sverige.....	53
Vilka var SVF?	54
Arbetsfördelningen mellan könen.....	56
Svensk vegetarism i världen.....	63
Nordiska samarbeten och civilisationstankar	63
Nordiska samarbeten och framstegstanken	66
Finland gör entré.....	71
Svensk vegetarisk propaganda i Finland och de finsktalande vegetarianerna	73
Världen som arena.....	77
Vegetarismen, själen och vetenskapen.....	84
Kriget kommer	89
Sammanfattning	91
3. Maten på bordet	95

Frukt, säd och nötter.....	97
Surrogaten.....	98
Till bords	104
Gifterna.....	109
Vetenskapligt framställd mat och import.....	113
Danska influenser	119
SVF och nykterhetsföreningarna	123
Frukttullarna.....	124
Sammanfattning.....	129
4. Religion och vegetarism	131
Sekularisering	133
En kristen ramberättelse	135
Kristna förbund och vegetarism	136
Bibeln och vegetarism.....	140
En jul utan slakt.....	143
En kristen utopi.....	144
Religiös och historisk legitimitet.....	149
Sammanfattning.....	151
5. Människan bland djuren.....	155
Djurvänner och djuren.....	157
Vegetarismens olika stadier	159
Människans grymhet	161
Den djuriska människan	167
Människan: den fruktätande primaten	171
Hierarki mellan olika djur	174
Sammanfattning.....	176
6. Vegetarismen och det moderna – en avslutande diskussion	179
Undersökningens syften och det moderna.....	180
Alla goda strävandens avantgarde	181
Hygien och det naturenliga	184
Den internationella vegetarianen.....	188
Kristendom och vetenskap	189
Dåtid, nutid och framtid hos vegetarismen.....	191
Kokböcker och teoretiska och argumenterande texter.....	193
Legitimitet, identitet och varför studera en rörelse som den vegetariska ..	195
Summary	201
Referenser.....	207

Förord

Det sägs ibland att det är en ensam aktivitet att skriva en avhandling. För mig har det sällan känts så. Anledningen till det är förstås alla personer som jag har lärt känna under doktorandtiden, och den hjälp jag fått i form av kommentarer på olika versioner av manuset. Alltsedan början av doktorandtiden har jag varit del av olika gemenskaper, formella som informella, vilka tillsammans gjort de år som det tagit att skriva klart avhandlingen till en i det stora hela positiv upplevelse.

Det största tacket vill jag ge mina handledare Magnus Rodell och David Östlund. Ni har varit de bästa tänkbara handledare jag kunnat önska mig. Tack för era kommentarer, support och engagemang och för den kritik ni gett när det har behövts. Tack David för vad som har upplevts som ditt genuina intresse för ämnet och avhandlingen. När jag själv gått till ett möte trött på alltihop har jag efter samtal med dig återigen känt glädje inför ämnet och arbetet jag haft framför mig. Tack Magnus för din hjälpsamhet och konstruktiva kommentarer som hjälpt till att föra arbetet framåt. Jag vill också tacka för er förståelse och den empati ni har visat inför allt som händer i livet samtidigt som en avhandling ska skrivas och bli klar. Till Rebecka Lettevall som var bihandledare under mitt första år som doktorand vill jag också rikta ett tack.

Jag vill tacka alla kollegor inom idéhistorieämnet på Södertörn, nuvarande kollegor som tidigare kollegor. Tack för den välkomnande miljön och de härliga ämnesresorna! Tack Leif Runefelt, Synne Myrebøe, Henrik Bohlin, Peter Josephson, Kristiina Savin, My Klockar Linder, Tintin Hodén, Maria Josephson, Fredrik Bertilsson, Michael Godhe, John Björkman, Fredrik Bjarkö och säkerligen flera som jag missat. Ett särskilt tack till Anders Burman som föreslog vad som kom att bli avhandlingens titel. Tack Lena Lennerhed för att du under studietiden och åren som doktorand varit en inspiration i en mansdominerad värld och för hur du fått mig att känna mig välkommen i den akademiska världen.

Utan mina doktorandkollegor hade det varit ensammare år. Tack till Kristin Halverson och Jenny Gustafsson för alla diskussioner om idéhistoria och avhandlingsarbete och livet utanför akademien. Tack Jenny för de konstruktiva kommentarer du gav när vi läste och kommenterade varandras ka-

pitel inför våra respektive slutseminarier. Under det sista året som doktorand fick jag en drömkollega att dela kontor med. Tack Liza Jakobsson för alla samtal vi haft om livet som doktorand och livet utanför akademien. Tack Jenny, Kristin och Liza för er vänskap.

Formella gemenskaper som jag varit en del av är förutom Historiska studier, Forskarskolan BEEGS och Nationella forskarskolan i historiska studier. Jag vill tacka CBEES som BEEGS är en del av för finansieringen av min doktorandtjänst och därmed möjligheten jag fått att skriva den här avhandlingen. Genom Nationella forskarskolan i historiska studier har jag fått vidga mina vyer och träffa doktorander och forskare inom olika historiska ämnen från flera lärosäten. De olika internat och de kurser jag gått inom Forskarskolan har varit inspirerande och lärorika.

När det gäller finansiering av doktorandtjänsten vill jag också rikta ett tack till *Helge Ax:son Johnsons stiftelse* som generöst bidragit med ekonomiskt stöd i slutskedet av avhandlingsarbetet, samt till idéhistorieämnet som bidragit med en extra månadslön på slutet.

Det finns flera informella gemenskaper jag vill tacka. Tack till Josefin Hägglund, Martin Andersson och Niklas Svensson för första årens informella träffar då vi diskuterade olika aspekter av avhandlingsskrivande. Tack Julia Falk och Joel Johansson för samarbeten tillsammans med Kristin Halverson och Jenny Gustafsson. Förutom personer jag redan nämnt vill jag tacka Martin Johansson och Vasileios Petrogiannis för allt umgänge under lunchtid och snack i dörröppningarna. Vad hade doktorandtiden varit utan alla gemensamma (mack)luncher tillsammans med andra doktorander? Under några år delade jag kontor med Tomas Englund. Tack för allt trevligt snack om livet, olika kosthållningar och avhandlingsarbete.

Jag vill också tacka Annika Berg och Christopher Collstedt som var oppo- nenter på halvtids- respektive slutseminariet. Tack särskilt Christopher för dina kommentarer om teorianvändning. Ett varmt tack vill jag rikta till Lena Lennerhed som var grönläsare inför inlämningen av manus.

Jag vill också rikta ett tack till biblioteksvärlden. Tack Per Lindblom för all hjälp på slutet då manuset skulle föras över i rätt format och bli en bok. Tack Jonathan Robson för hjälp med bokens omslag och för granskningen av engelskan i abstraktet. Jag vill också rikta ett tack till den hjälpsamma personalen på Kungliga biblioteket där jag tillbringat många timmar under min doktorandtid.

Utanför akademien vill jag tacka mina vänner Weronica och Alexandra. Er kärlek och pepp betyder mycket för mig. Jag vill också tacka mina närmaste familjemedlemmar. Först och störst vill jag tacka min älskade syster Karin,

som förutom att vara världens bästa syster även är en kollega inom historie-
ämnena. Så tack till dig borde finnas på flera ställen egentligen. Tack för all
kärlek och för att du alltid trott på mig, även när jag själv tvivlat. Jag är tack-
sam för all text du läst och kommenterat genom åren, särskilt på sluttampen!
Tack till älskade mamma för din kärlek till böckernas värd och för att du alltid
genom eget exempel och genom att läsa för oss barn när vi var små uppmunt-
rade till läsning och intresse för det skrivna ordet. Tack till min storebror
Mathias som alltid varit ett föredöme och någon att se upp till när det gäller
studier. Jag vill också tacka min pappa som sedan länge gått ur tiden. Genom
hans berättelser om alltifrån sin egen barndom och släkten till folkvandringar
levandegjorde han det förflutna och fick mig att bli intresserad av historia.

Slutligen vill jag tacka mina älskade grabbar Ali och Jakob. Tack Ali för att
du orkat lyssna på allt mitt prat om avhandlingen och om de vändor som
stundtals har funnits, och för att det alltid har varit självklart att vi stöttar
varandra i vad vi än företar oss. Tack min älskade son Jakob för att jag för
dryga två år sedan fick bli din mamma. Allt är för dig.

Marie Jonsson

Samsun, Turkiet, augusti 2022

1. Inledning

Sedan 1990-talet har allt fler människor i Sverige och runtom i världen börjat intressera sig för vegetarisk kost. Inte bara strikta vegetarianer och veganer äter numera vegetariskt, också blandkostare har börjat äta mer vegetariskt utan att för den sakens skull helt sluta med kött. Ordet flexitarian har myntats för att beskriva detta. På butikshyllor och på restauranger går det numera att finna inte bara lakto-ovo vegetariska alternativ till kött utan också veganska,¹ det vill säga helt växtbaserade alternativ till olika kött- och mejeriprodukter. Utöver det tävlar företag om att uppfinna och lansera olika sorters substitut till kött- och mejeriprodukter.² Anledningarna till att fler människor väljer att antingen äta helt växtbaserat eller att minska på sin kött- och/eller mejerikonsumtion är miljöskäl, djurrättsargument samt hälsoskäl. Dagens vegetarism och veganism speglar inte bara samtiden utan är också med och formar den och därmed även framtiden.

Intresset för att äta vegetariskt är inte enbart förunnat dagens människor. I alla tider och i många kulturer runtom i världen har det funnits människor som levt på ett sätt som kan benämnas som vegetariskt – det vill säga att de uteslutit kött från sin kosthållning – antingen på grund av att nöden krävt det eller som en konsekvens av religiösa och etiska övertygelser.³

¹ The Vegan Society grundades år 1944 av engelsmannen Donald Watson efter schismer inom föreningen the British Vegetarian Society när det gäller förtärandet av animaliska biprodukter såsom mejeriprodukter. I samband med grundandet av föreningen standardiserades ordet vegan och började användas för att markera en kost- och livshållning i vilken inte några produkter utvunna från djur används. Corey Lee Wrenn, "The Vegan Society and Social Movement Professionalization, 1944–2017", *Food and Foodways*, 27:3, 2019, s. 190–210. För att läsa om djurrättsrörelsens genombrott i Sverige under 1990-talet, se Magnus Linton, *Veganerna: [en bok om dom som stör]* (Stockholm: Atlas, 2000).

² Under det senaste decenniet har det även kommit ut flera dokumentärfilmer som propagenderar för fördelarna med att äta växtbaserat och problem som uppkommer med att äta kött och mejeriprodukter. *Cowspiracy: The Sustainability Secret* (2014) handlar exempelvis om den negativa klimatpåverkan som framställningen av animaliska produkter har, medan en film som *Forks Over Knives* (2011) har en mer medicinsk vetenskaplig framtoning. Filmen försöker visa på att en växtbaserad kost leder till stora hälsomässiga fördelar och att den även kan hålla degenerativa sjukdomar under kontroll, och i en del fall göra så att de går tillbaka.

³ Se exempelvis Colin Spencer, *The Heretic's Feast: A History of Vegetarianism* (Hanover, N.H.: Univ. Press of New England, 1995).

I England, USA, Tyskland och andra länder i västvärlden formerades under andra hälften av 1800-talet vegetariska föreningar på nationell och/eller regional nivå som hade ordet vegetarian i sina namn. Föreningarna samlade människor som av olika anledningar valde att utesluta kött ur sin kosthållning.⁴ Anledningarna kunde som under tidigare epoker i historien vara religiösa och etiska men också hälsomässiga eller ekonomiska. På liknande sätt som dagens vegetariska och veganska rörelser måste förstås utifrån sin samtid, måste även det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets vegetarism⁵ göra det.

Så här kunde det låta när vegetarism och ett *naturenligt* liv beskrevs under tidigt 1900-tal:

Vegetarismen säger, att hälsa fullt och helt kan ernås och bibehållas endast genom ett *naturenligt* lefnadssätt. Vegetarismen är följaktligen fiende till allt, som kan nedbryta människokroppen: dålig luft, osunda bostäder, orenlighet, överanstängning, alkohol, tobak, kaffe, giftig medicin, serum, vacciner, onaturlig föda o.s.v.; vän till allt, som ger **hälsa**: frisk luft, sol, renlighet, goda bostäder, lagom kroppsarbete, lagom andligt arbete, tillräcklig hvila, lämplig föda o.s.v.⁶

Man böjer sig aldrig förgäves i lydnad för den utesägligt goda moder Natur. Hon lönar alltid kungligt. Om människorna anade huru tacksamt det är att leva i enlighet med de lagar, som äro bestämmande för oss, skulle de allmänt övergå till detta lefnadssätt. Nu leva de oriktigt på grund av tanklöshet eller på grund av att de [...] anse det likgiltigt, vilken drivkraft de bruka för kroppsmaskineriets drift. Och straffet uteblir aldrig. De bli modlösa, trötta, nervösa - livet blir en plåga i stället för vad det skall vara: en fröjd, en njutning. Och så dö de i förtid. Och att bli livstrött, arbetsoduglig eller att dö i förtid är ett brott, en synd för vilken vi – tro mig skola stånda till ansvar en dag, då det blir fråga om huru vi förvaltad de pund vi fått för att i egenskap av Gud Faders medarbetare göra världen ljus och lycklig. Leva vi naturenligt, så bli vi friska, glada, och arbetsdugliga ända upp i ålderdomen.⁷

⁴ Se exempelvis James Gregory, *Of Victorians and Vegetarians: The Vegetarian Movement in Nineteenth-Century Britain* (London: Tauris Academic Studies, 2007); Adam D. Shprintzen, *The Vegetarian Crusade: The Rise of an American Reform Movement 1817–1921* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2013).

⁵ Idag används ordet *vegetarianism* för att beskriva en kosthållning fri från kött. Runt sekelskiftet 1900 och de efterföljande decennierna användes i stället ordet *vegetarism* i Sverige. I denna studie används vegetarism främst när det handlar om den tid då ordet brukades, medan *vegetarianism* används vid övriga diskussioner.

⁶ Johan Lindström Saxon, *Hvad vilja vegetarianerna?* (Stockholm: Bokförlaget Nutiden, 1907), s. 1.

⁷ Johan Lindström Saxon, *Konsten att bli gammal men vara ung: vegetariska spegelbilder* (Stockholm: Nutiden, 1920), s. 17.

Citaten som är från den svenska vegetarismens förgrundsgestalt – tidningsmannen Johan Lindström Saxon från 1907 respektive 1920 – är talande för det tidiga 1900-talets vegetarism. Vegetarismen handlade inte enbart om att avstå från att äta kött utan var nära förbunden med en mängd andra restriktioner, förhållningssätt och föreställningar. Som citaten visar är ett *naturenligt* levnadssätt ett ledord. Vegetarism förstods ofta som en del av en större enhet eller rörelse som menade att lösningen på många av människans problem fanns i ett naturenligt levnadssätt.

Det andra citatet som innehåller metaforer kring människokroppen som en maskin och människan som "Gud Faderns medarbetare" illustrerar den vegetariska rörelsens ambivalenta förhållningssätt till det moderna samhället men också till dess föreställningar kring vegetarism och religion i ett vidare perspektiv. I den här studien är avsikten att undersöka hur dessa olika delar av sekelskiftets vegetarism kan förstås.

År 1903 bildades den första föreningen i Sverige som hade ordet vegetarian i sitt namn, Svenska vegetariska föreningen (SVF). Föreningen grundades i Stockholm och Johan Lindström Saxon utsågs till ordförande för föreningen och redaktör för medlemstidningen *Vegetarianen*.⁸ SVF bröt inte helt ny mark utan hade föregångare i framför allt föreningarna Svenska Reformgillet och Samfundet för befrämjandet av ett naturenligt levnadssätt som hade grundats 1889 respektive 1894. Gemensamt för föreningarna var att de kan betraktas som så kallade livsreformrörelser, vilka framhöll ett naturenligt liv som ideal.⁹

I 1890-talets Tyskland myntades begreppet *Lebensreform* (livsreform) som en samlingsbeteckning för de reformrörelser som uppkommit under 1800-talets slut. Gemensamma drag för strömningen var utöver dess övergripande kritik av industrialisering och urbanisering ett individorienterat synsätt som innehöll föreställningar om att den egna kroppen och själen skulle reformeras innan, eller åtminstone samtidigt som statliga och sociala reformer tog vid. Exempel på rörelser förutom den vegetariska är natur- och djurskyddsrörelser, kolonirörelser, nudiströrelser, nykterhetsrörelser och naturläkekonströrelser.¹⁰ I avhandlingen behandlas på vilka sätt SVF var en del av en större internationell vegetarisk rörelse. Hur SVF förhöll sig till

⁸ Martin Stolare, *Kultur och natur: moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920* (Göteborg: Historiska institutionen, Univ., Diss. Göteborg: Univ., 2003), s. 95–96; *Vegetarianen*, 1909:1–2, "Redaktören J. L. Saxon och vegetarismen. En erinran på Saxons 50-årsdag", s. 2.

⁹ Stolare (2003), s. 92–94.

¹⁰ Stolare (2003), s. 87–88.

andra livsreformrörelser är dock inte huvudsakligt fokus för avhandlingen, även om aspekter av detta kommer att diskuteras.

Decennierna kring sekelskiftet 1900 var en rörelsernas tid. Människor organiserade sig i rörelser för att förändra både sig själva och samhället. De största i Sverige var arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och väckelserörelsen.¹¹ Vegetarismen i Sverige bör förstås mot den bakgrunden, och den organiserades också på liknande sätt genom SVF. Den samlade dock inte några stora mängder människor ur arbetar- och/eller landsbygdsbefolkningen så som de stora folkrörelserna gjorde utan var en storleksmässigt liten rörelse som framför allt appellerade till delar av den urbana medelklassen.¹²

I likhet med de stora folkrörelserna kan också livsreformrörelsen och den vegetariska rörelsen förstås som i viss mening politiska rörelser som syftade till samhällelig omdaning. Livsreformrörelsens betoning på kroppslig och själslig förändring som en nödvändig förutsättning för samhällelig reform har också beröringspunkter med exempelvis arbetarrörelsens idéer om ”den skötsamme arbetaren”.¹³ Likheter finns också med hur nykterhetsrörelsen argumenterade för avhållsamhet från alkohol som ett sätt att ta kontroll över det egna livet och som en del i kampen för ett mer jämlikt samhälle.¹⁴ Nykterhetsrörelsen som sådan kan också förstås som en livsreformrörelse.¹⁵ Individens disciplinering av kropp och själ tycks ha varit något av en gemensam nämnare för tidens stora rörelser. Framför allt är det förhållandet mellan den vegetariska rörelsen och nykterhetsrörelsen som kommer att behandlas

¹¹ Se exempelvis Lennart Johansson, *Stiftsstad i förändring: politik och folkrörelser i sekelskiftets Växjö. Nykterhetsrörelsen* (Växjö: Högsk., 1990); Torbjörn Larspers & Rune Imberg (red.), *Den rosenianska väckelserörelsen cirka 1890–1920 och bildandet av Missions-sällskapet Bibeltrogna vänner 1911: rapport från forskningsseminarium på Johannelunds teologiska högskola 20–21 april 2010* (Uppsala: Johannelunds teologiska högskola, 2010); Erland Johansson, *Väckelserörelsen och samhället: en historisk studie av Karlskoga 1875–1900*, (Göteborg: Gothia, 1984); Rune Nordin, *Arbetarrörelsen: idé, organisation och historia*, 6., rev. uppl. (Stockholm: Tiden, 1992); Samuel Edquist, *Nyktra svenskar: Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2001); Lars Båtefalk, *Staten, samhället och superiet: samhällsorganisatoriska principer och organisatorisk praktik kring dryckenskapsproblemet och nykterhetssträvandena i stat, borgerlig offentlighet och associationsväsende ca 1770–1900* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Diss: Univ., Uppsala, 2000).

¹² I kapitlet ”Organisation och aktivism” diskuteras vilka slags människor det var som var engagerade i SVF och vegetarismen mer allmänt.

¹³ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhetsområde 1880–1930* (Stockholm: Carlsson, 1988).

¹⁴ Bosse Sundin, ”Vägen till idealtillvaron: Saxon och vegetarismen”, Ronny Ambjörnsson (red.), *I framtidens tjänst: ur folkhemmets idéhistoria* (Stockholm: Gidlund, 1986).

¹⁵ Stolare (2003), s. 87.

längre fram i avhandlingen, även om vegetarismens relation till arbetarrörelsen och väckelserörelsen också berörs i korthet.

Syfte och frågeställningar

En central tes i undersökningen är att den vegetariska rörelsen var ett uttryck för det moderna samhälle som växte fram under 1800-talet och det tidiga 1900-talet.¹⁶ Avsikten är att studera hur rörelsen handlade i en tid då sociala rörelser började formeras och samla människor i nya gemenskaper, reella som föreställda.¹⁷ Vegetarismen var modern då den erbjöd ett nytt sätt att leva och förhålla sig till livet genom att den bröt mot det som var givet av tradition. Vegetarism förstods ofta som en del av en större enhet eller rörelse som menade att lösningen på många av människans problem fanns i ett *naturenligt* levnadssätt.¹⁸

Föreställningen om det naturenliga leder vidare till avhandlingens övergripande teoretiska perspektiv vilket är ett slags modernitetstematik, och till två aspekter som är biopolitik och hygienism. I avhandlingen undersöks hur den moderna vegetarismen som SVF representerade kan förstås och analyseras utifrån dessa begrepp.

Såsom en ny rörelse som propagerade för ett nytt sätt att leva var vegetarismen i behov av att skapa legitimitet och att erbjuda något slags identitet för sina anhängare. I avhandlingen undersöks därför också hur legitimitets- och identitetsskapande hos det tidiga 1900-talets svenska vegetarism, främst företrädd genom SVF, tog sig uttryck samt hur detta kan förstås i relation till föreställningar om människan och hennes förhållande till djur, natur och samhälle.

Avhandlingens syfte är att studera det som specifikt karaktäriserade det tidiga 1900-talets svenska vegetariska rörelse och hur detta uttrycktes av SVF, dess ordförande Saxon och personer kopplade till föreningen. Med vegetarismens karaktär eller egenart menar jag det som särskilde den från andra rörelser som den var besläktad med. Jag har velat fokusera på vad jag uppfattar vara vegetarismens mest centrala beståndsdelar förutom vilka den inte

¹⁶ James Gregory uttrycker det som att den vegetariska rörelsen var ett svar på centrala delar av moderniteten såsom urbanisering, industrialisering och människans separering från "the natural world". Utöver det möjliggjorde moderniteten vegetarismen i och med säkrare och stabilare livsmedelsförsörjning, vilket i sin tur tillät människor att göra egna kostval. Gregory (2007), s. 189–190.

¹⁷ Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (Göteborg: Daidalos, 1993).

¹⁸ Stolare (2003), s. 108–109.

hade varit en egen rörelse, eller om man så vill en egen livsåskådning. För att besvara syftet riktas fokus mot frågor som vad det var en vegetarian egentligen skulle äta, hur detta förmedlades i matrecept, samt vilka idémässiga föreställningar som fanns bakom dessa val. Det betyder dels att jag undersöker SVF:s olika praktiker, dels att jag analyserar idéerna bakom dessa. Att jag valt detta fokus innebär att vegetarismens näraliggande och besläktade reformprojekt – såsom reformkläder, vaccinnmotstånd och sol- och luftbad – som det också skrevs mycket om i *Vegetarianen* inte är i fokus för undersökningen, trots att de också var med och skapande kollektiv identitet och legitimitet för vegetarismen. För att kunna uppfylla syftet har jag formulerat följande frågekluster:

- Vad beskrevs som *naturenlig* vegetarisk kost för människan, och hur legitimerades den? Fanns det någon skillnad mellan denna och den mat som återfanns i matrecept och som det bjöds på vid vegetariska tillställningar? Hur kan en eventuell diskrepans mellan dem förstås?
- Hur såg organiseringen av SVF ut och hur samverkade föreningen internationellt? Hur kan nationella och internationella samarbeten och arrangemang förstås utifrån undersökningens teoretiska perspektiv som fokuserar modernitet utifrån olika aspekter, såsom legitimitet och kollektiv identitet?
- På vilka sätt användes vetenskap för att legitimera ett vegetariskt levnadsätt? Hur kan användningen av vetenskapliga belägg förstås tillsammans med vegetarismens samtidiga tal om det naturenliga levnadssättet?
- Vilka uppgifter hade kvinnor respektive män inom den vegetariska rörelsen? Hur kan eventuella skillnader förstås utifrån tidens föreställningar om mäns och kvinnors olika roller i samhället?
- Hur användes religiösa och etiska argument för att legitimera den egna rörelsen och för att konstruera en identitet för medlemmarna? Hur kan dessa argument förstås utifrån den modernitetstematik som avhandlingen styrs av teoretiskt?

Avgränsning

Undersökningens tidsmässiga avgränsning är 1900–1935. Undersökningen tar sin början kring sekelskiftet 1900 eftersom SVF bildades år 1903. Med SVF:s grundande följde Sverige länder som Tyskland, Storbritannien, USA

och Danmark där det under mitten och slutet av 1800-talet hade bildats vegetariska föreningar. Undersökningen sätter punkt år 1935, vilket är det år då Johan Lindström Saxon gick bort. Anledningen till att studien avslutas då är att den svenska vegetarismens genombrottsår och första tid är nära förbundna med honom. Från SVF:s formering år 1903 fram till att Saxon dog var han förbundets ordförande och därmed betydelsefull för föreningen och dess arbete.

En annan anledning till att sätta punkt för undersökningen vid 1930-talets mitt är det förändrade världsläge som uppkom i och med Weimarrepublikens slut och Nazitysklands början. Andra världskriget som några år senare blev en realitet förändrade världsläget, politiken och livet för miljoner människor. Det gäller även för Sverige trots att landet inte deltog i kriget. Att studera den svenska vegetariska rörelsen under en sådan turbulent period skulle förstås vara både intressant och relevant, men jag har funnit det vara ett för stort projekt att sträcka ut undersökningen till att inbegripa också den perioden.

Även om undersökningsperioden sträcker sig till 1935 innebär det inte att alla år studeras lika intensivt eller får lika mycket utrymme i undersökningen. Huvudsakligt fokus ligger på de första 20 åren. Anledningarna till det är flera. Ett skäl är att då jag undersökt praktik av olika slag som SVF ägnade sig åt har jag inte funnit det relevant att följa dem under hela undersökningsperioden. Det intressanta för mig har varit att uppmärksamma olika sorters praktik och samarbeten, och analysera dem utifrån undersökningens syfte och teoretiska perspektiv. Exempel på när jag däremot har följt något upp till 1930-talet är när det har handlat om ett tema som jag ansett vara betydelsefullt för att förstå den svenska vegetarismen som SVF representerade, men som inte varit det som det skrevs mest om i medlemstidningen *Vegetarianen*. I dessa fall har det oftare handlat om föreställningar av olika slag än praktik.

Ytterligare ett skäl till att sätta stopp runt år 1935 är att åren efter Saxons fränfalle steg en ny förgrundsgestalt, Are Waerland, upp på den svenska vegetariska scenen.¹⁹ Waerlands mer högerradikala civilisationskritik skiljer sig på flera sätt från den Saxonska vegetarismen. Waerland startade även en egen tidning, *Solvikingen: Waerlands hälso-magasin: för de nordiska folkens kroppsliga och andliga pånyttfödelse* år 1940 (senare *Waerlands månadsmagasin: för de nordiska folkens kroppsliga och andliga pånyttfödelse*). Titeln indikerar att

¹⁹ Rolf Ahlén har exempelvis skrivit om Waerland i *Are Waerland: vision och illusion: en studie* (Stockholm: Hälsokostrådet i samarbete med Hälsofrämjandet, 1988). Se även Motzi Eklöf, "Vegetarisk (rå)kost och det reformerade livet. Maximilian Bircher-Benner och de svenska hälsokoströrelserna", *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*, 2006, s. 256–257.

han hade för avsikt att sprida en annan sorts vegetarism än den som SVF och tidningen *Vegetarianen* förespråkade. SVF var inte en partipolitiskt bunden förening. Men det faktum att Saxon hade sin bakgrund inom vänstern i vid mening och under sitt liv befann sig någonstans ”i gränslandet mellan anarkism, liberalism och socialism” visar på att den mer högerorienterade och nationalistiskt inspirerade vegetarism som Waerland representerade och blev känd för, var något kvalitativt annorlunda än den som Saxon och SVF hade fört fram decennierna innan.²⁰ Waerland publicerade sig förvisso före 1935, men det är framför allt under det sena 1930-talet och decennierna fram till sin död som han blev synonym med ett särskilt slags vegetarianism och syn på hälsa och vad som gynnar hälsa.²¹

Avsikten i det följande är inte att författa en biografi över Saxon och hans roll inom den svenska vegetariska rörelsen. Hans mest intensiva verksamhetsår får i stället fungera som en motivation till undersökningens tidsperiod samtidigt som hans roll inom rörelsen uppmärksammas. Han var en grundläggande del av den rörelse vars centrum var SVF och kommer att behandlas som sådan. Det är framför allt idéströmningar som intresserar mig, inte Saxons eget liv.

Avslutningsvis kan sägas några ord om avhandlingens studieobjekt och dess avgränsning. Som berörts tidigare är SVF och Saxons författarskap om vegetarism det huvudsakliga studieobjektet, eftersom utgångspunkten är att SVF:s och Saxons arbete för vegetarismen bör förstås som kärnan i tidens svenska vegetariska rörelse. Det var inte enbart i relation eller i anslutning till SVF som vegetarism diskuterades i Sverige under undersökningsperioden. Vegetarismen som idé och praktik var större än så och diskuterades och uppmärksammades i tidningar på andra sätt i samtiden.²² Att så var fallet är intressant, men det innebär inte att det ingår i studieobjektet, utan det ska snarare förstås som en del av det historiska sammanhanget. SVF:s formering var en konsekvens av att vegetarismen var en idé som blev allt mer synlig i sin samtid.

Material och metod

Material

Avhandlingens huvudsakliga källmaterial är SVF:s medlemstidning *Vegetarianen: Svenska vegetariska föreningens tidskrift* och annat material som före-

²⁰ Sundin (1986), s. 77–78.

²¹ Se Are Waerland, *In the Cauldron of Disease*, (London: David Nutt, 1934) och Ahlén (1988).

²² Se exempelvis *Husmodern*, ”Tant och farbror på vegetarisk middag”, 1926:3, s. 44.

ningen gav ut, men också olika publikationer av Saxon i vilka vegetarismen berördes.²³ De senare gavs ut på förlaget Nutiden som startades år 1910 av Saxons bror David Lindström.²⁴ Vegetariska kokböcker med koppling till SVF:s arbete undersöks också.²⁵

Några ord om *Vegetarianen* bör sägas. SVF:s medlemstidning *Vegetarianen* började utkomma år 1903 med en utgivningstakt på varannan månad från början. År 1907 ändrades detta och tidningen började i stället att komma ut med ett nummer i månaden.²⁶ Det är inte helt lätt att ge en sammanhängande beskrivning av *Vegetarianens* innehåll. Ett av tidningens övergripande mål var att inspirera redan övertygande vegetarianer samtidigt som den hade något av en missionsuppgift där målet var att vegetarismen skulle nå nya personer och växa sig större och mer livskraftig. Tidningen består till stor del av korta notiser om vegetariska nyheter från Sverige och världen, stort och smått berättas för att visa på vegetarismens framfart och fördelar. De vegetariska nyheterna och rapporteringen medföljs ofta av bilder. Exempelvis får läsaren se fotografier på de hälsohem som Saxon eller andra skribenter hade vistats vid och berättade om.²⁷ Andra fotografier som ofta förekom var på framstående vegetarianer.

I *Vegetarianen* fick läsare reda på var nya vegetariska restauranger hade öppnats i Sverige och runtom i världen, och i vilka länder som vegetariska förbund hade bildats. Olika sorters hygieniska strävanden löper som en röd

²³ Se exempelvis *Svenska vegetariska föreningens småskrifter* (Stockholm, 1907–); G. Halfdan Liander, *Vegetarismen i Sverige: skrift utgiven av Svenska Vegetariska Föreningen vid dess 25-årsjubileum*, (Stockholm: Svenska vegetariska föreningen, 1928); Johan Lindström Saxon, *Konsten att bli gammal men vara ung: vegetariska spegelbilder* (Stockholm: Nutiden, 1920); Johan Lindström Saxon, *Idealtillvaron och vägen dit*, (Stockholm: Nutiden, 1914); Johan Lindström Saxon, *Det naturenliga levnadssättet: en särskilt för folket avsedd vägledning till hälsa, styrka och livsglädje* (Stockholm: Bokförlaget Nutiden, 1910).

²⁴ Sven-Bertil Jansson, *Den uppkäftige såningsmannen: Johan L. Saxon och hans tid* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2005), s. 63.

²⁵ Framför allt avses Anna Maria Saxon och Johan Lindström Saxons kokbok *Fru Saxons kokbok: konsten att tillaga hälsogivande och energibildande, välsmakande mat, baka kraftbröd, konservera frukt o. bär samt bereda sunda bordsdrycker* (Stockholm: Nutiden, 1923) samt danska Johanne Ottosens *Rationel Ernæring og Madlavning* (København: Nordisk Sundhedsforlag ved H. L. Eriksen, 1919). *Fru Saxons kokbok* är författad av makarna Saxon tillsammans. Johan Lindström Saxon författade de mer teoretiska delarna medan Anna Maria Saxon låg bakom recepten. Johanne Ottosen var en central karaktär inom den danska vegetariska rörelsen och hade också en hel del samröre med SVF.

²⁶ Stolare (2003), s. 96 (fotnot 56). Utgivningstakten med 12 nummer per år höll i sig, även om flera nummer per år ofta var dubbelnummer.

²⁷ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1904:1, "En vegetarisk hälsoanstalt. Frydenstrands sanatorium i Danmark", ej paginerad; *Vegetarianen*, 1930:2, "Vegetarismens högkvarter i Norden", s. 19–22; *Vegetarianen*, 1931:4, "Frydenstrands sanatorium", s. 51–52.

tråd genom tidningen, vilket kan exemplifieras med att läsarna fick veta hur de skulle gå till väga för att leva hygieniskt och naturenligt.²⁸ *Vegetarianen* handlade inte bara om saker med direkt koppling till att äta vegetarisk kost. I tidningen beskrevs näraliggande livsreformrörelser och deras praktik, såsom sol- och vattenbad, avhållsamhet från alkohol och tobak och vikten av att bruka reformklädsel. SVF tog också ställning mot tidens vivisektion och obligatoriska smittkoppsvaccinering av barn.²⁹ Vad gäller det senare rapporterade *Vegetarianen* om fall runtom i världen där barn antingen avlidit till följd av vaccinering eller blivit svårt sjuka.³⁰

Innehåll som på ett direkt sätt handlade om vegetariskt liv är återkommande berättelser om starka vegetarianer som vunnit uthållighetsprov av olika idrottsliga slag, rapporter om skämt kött, sjukdomsalstrande mjölk och sentimentala berättelser om djurs liv från födsel till grym slakt. I tidskriften finns också religiösa och vetenskapliga motiveringar till varför människan ansågs vara ämnad till att leva vegetariskt.³¹ *Vegetarianen* lyfte även fram kända personer från den egna samtiden och historien som var eller hade varit uttalade vegetarianer, eller som *Vegetarianen* menade kunde beskrivas som vegetarianer. Ett exempel är den ryske författaren Lev Tolstoj, vilken porträtterades i bild och text redan i det tredje numret av *Vegetarianen*.³²

En fråga som uppstår är vilken roll Saxon hade i *Vegetarianen*. Som ordförande för SVF och utgivare av *Vegetarianen* stod Saxon bakom många av texterna. Många artiklar och notiser i *Vegetarianen* är inte signerade medan andra är det. Generellt är längre artiklar signerade medan korta notiser och rapporteringar sällan bär signering. Saxon var dock inte den enda personen som skrev för *Vegetarianen*. Det märks framför allt genom att längre resonerande eller utredande artiklar ofta är signerade, av Saxon eller av andra per-

²⁸ I avsnittet "Teoretiska perspektiv" diskuteras hygienismen tillsammans med det teoretiska begreppet biopolitik.

²⁹ Se exempelvis Motzi Eklöfs *Variola & vaccinia: om massvaccination och folkhälsopolitik, vaccinforskning och läkaretik* (Malmköping: Exempla, 2016). Eklöf nämner även Saxons engagemang i vaccinationsfrågan, och framför allt den uppmärksamhet den får i Saxons tidning *Såningsmannen*, s. 34.

³⁰ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1910:2, "En liten martyr för vaccinationen", s. 21; *Vegetarianen*, 1911:7–8, "Vaccinationens offerväsen", s. 89–90; *Vegetarianen*, 1916:7–8, "Vad barnen riskera, då man vaccinerar dem", s. 90; *Vegetarianen*, 1916:11, "Död till följd av vaccinationen", s. 137–138; *Vegetarianen*, 1921:11, "Vaccinationens offerväsen", s. 102.

³¹ Några exempel: *Vegetarianen*, 1906:4, "Vegetarianerna alltid främst", s. 59; *Vegetarianen*, 1908:9, "Vegetarismen och idrotten", s. 86–87; *Vegetarianen*, 1911:2, "Två kraftmänniskor", s. 25; *Vegetarianen*, 1914:8–9, "Från vegetarianernas läger", s. 83; *Vegetarianen*, 1930:6, "Fot-tur från Oslo till Stockholm. En ståtlig idrottsbragd av en vegetarian", s. 84–85; *Vegetarianen*, 1931:6–7, "Tävlingen mellan 'Biffen och Bananen'", s. 85.

³² *Vegetarianen*, 1903:3, "Leo Tolstoy och vegetarismen", ej paginerad.

soner. Jag har medvetet valt att inte fokusera på vilka som är författare till texterna i *Vegetarianen*. Texterna, som ibland för fram motstridiga åsikter, förstår jag som en gemensam meningsproduktion kring vegetarism som SVF stod bakom och var en central del av. En konsekvens av mitt val är att jag har valt att inte skriva ut författares namn i fotnoterna när det finns. I en del fall, när jag funnit det relevant, återfinns däremot författares namn i den löpande texten.

En aspekt av den gemensamma meningsproduktionen var att en del texter i *Vegetarianen* också var översättningar eller referat av texter på andra språk. Översättningarna och referaten kom från utländska vegetariska tidskrifter eller tidskrifter som behandlade näraliggande ämnen. Texterna publicerades antingen i sin helhet i svensk översättning, eller vilket var vanligare, i form av sammanfattningar. Det var ofta från den tyskspråkiga och den engelskspråkiga världen som texterna ursprungligen kom ifrån. Den tyskspråkiga *Vegetarische Warte*,³³ som var Deutscher Vegetarierbunds föreningsskrift, och engelskspråkiga *the Vegetarian Messenger*,³⁴ vilken var the Vegetarian Societys tidskrift, är exempel på tidningar som texterna tas ifrån. Jag menar det inte vara en slump vilka sorts texter som SVF valde att publicera på svenska eller sammanfatta. Deras innehåll bör förstås som ett mer eller mindre medvetet val att skapa mening när det gäller olika aspekter av en vegetarisk livshållning.

Inledningsvis hade jag tänkt att Saxons tidning *Vecko-tidningen Såningsmannen* skulle spela en större roll i avhandlingen än vad fallet blev. *Såningsmannen* startades av Saxon år 1904 i Stockholm och var en illustrerad vecko-tidning som var populär hos framför allt lantbruksbefolkningen. Den var betydligt populärare än *Vegetarianen*. Efter att ha haft en trög start med betydande förluster för Saxon vände det efter några år. År 1920 var upplagan 65 000 exemplar.³⁵ Anledningen till att undersökningen fokuserar på *Vegetarianen* i stället för *Såningsmannen*, trots att den senare nådde ut till väsentligt fler människor, är att *Vegetarianen* var SVF:s medlemstidning och därmed helt och hållet behandlade vegetarismen eller ämnen som ansågs vara besläktade med den. *Såningsmannen* var inte ett organ för vegetarismen även

³³ Några exempel: *Vegetarianen*, 1906:1, "Från vegetarianernas läger", s. 3; *Vegetarianen*, 1914:10, "Kriget och den vegetariska propagandan", s. 97; *Vegetarianen*, 1921:11, "Urkristendomen och vegetarismen", s. 99–100; *Vegetarianen*, 1916:5, "Doktor Edvard Reich", s. 53.

³⁴ Tidskriften har haft flera namn genom åren. Det ursprungliga namnet var *The Vegetarian Messenger* (1849–1860) medan namnet under första halvan av 1900-talet var *The Vegetarian Messenger and Health Review* (1898–1952).

³⁵ Jansson (2005), s. 59–66.

om vegetariska budskap framfördes.³⁶ I 1906 års prenumerationsanmälan stod det exempelvis att tidningen var djurvän och hade för avsikt att arbeta för mer humana slaktmetoder, för god djurvård samt att tidningen var emot experiment på djur.³⁷ *Såningsmannen* förde således inte fram ett strikt vegetariskt budskap. Idéhistorikern Bosse Sundin sammanfattar tidningens ställning med följande ord: ”Det innebar ett nej till allt som är osunt för kropp och själ, ett nej till sprit, kaffe, tobak, kött, vaccinering, industrialism och fåvälde. Men också ett ja till alla ’humanitära och ideella strävanden’, d v s framförallt till djurskydd, hembygdsforskning, demokrati, fred och frisinne.”³⁸ Det fanns med andra ord stora likheter mellan *Såningsmannen* och *Vegetarianen*. Då ambitionen med avhandlingen är att undersöka idéer och föreställningar inom det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse knuten till SVF innebär det att *Såningsmannen* i princip lämnas utanför undersökningen, även om tidningen kommer att lyftas fram vid några tillfällen och då i direkt relation till tidskriften *Vegetarianen*.

Metod

Den metod som används för att analysera källmaterialet är textanalys. I kapitlet ”Textanalys” i boken *Metod: guide för historiska studier* ställer historikern Maria Sjöberg inledningsvis frågan vad texter gör i historiska undersökningar. Det korta svaret är att de används för att rekonstruera och tolka en händelse eller ett historiskt skeende i det förgångna. Textanalys kan användas och ser olika ut beroende på vad det är för slags text som undersöks. För att visa hur olika sorters historiska texter kan tolkas beskriver Sjöberg hur några forskare rent praktiskt har gått till väga när skönlitteratur, en självbiografi samt lagtexter har analyserats. Hur en händelse eller ett förlopp tolkas beror också på vilket eller vilka teoretiska perspektiv som används i rekonstruktionsprocessen. Det innebär att tolkningen kan se ut på olika sätt. Analysen ska dock ske på ett vetenskapligt accepterat sätt, vilket leder oss vidare till generella aspekter av det gällande textanalys.³⁹

³⁶ Tidningen som gavs ut mellan åren 1905 och 1964 hade under den här studiens undersökningsperiod en tämligen fostrande ambition. Samtidigt var den politisk och tog tydlig ställning i dagsaktuella politiska händelser och frågor. Den stod för pacifism, var emot obligatorisk vaccinering och för nykterhetsrörelsens arbete. *Såningsmannen* ställde sig också bakom Norges krav på unionsupplösning, och applåderade när unionsupplösningen mellan de båda länderna kom till stånd år 1905.

³⁷ Jansson (2005), s. 59.

³⁸ Sundin (1986), s. 80.

³⁹ Maria Sjöberg, ”Textanalys”, Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.). *Metod: guide för historiska studier*, upplaga 1 (Lund: Studentlitteratur, 2018), s. 69–70.

Textanalysens bakgrund finns i den tolkningslära som benämns som hermeneutik, vilken den tyske teologen Friedrich Schleiermacher är upphovsman till. En kort beskrivning av hans systematik är att meningar tillsammans skapar textens mening. Uttryck som ”den hermeneutiska cirkeln” och sedermera ”den hermeneutiska spiralen” används för att betona de olika faser som finns i tolkningsprocessen. Först uttolkas texten i sin helhet genom textens detaljer, därefter vänder man på det och undersöker detaljerna genom texten som helhet. De två faserna i uttolkningsprocessen är sammanlänkade och behöver varandra för att fungera. Även forskaren själv är central i tolkningsprocessen. Den samtida referensram som forskaren har, vilket exempelvis inbegriper normer, politiska frågor och aktuella värderingar inverkar på texttolkningen.⁴⁰

Två filosofer som efter Schleiermachers tid har utvecklat hermeneutiken är Hans-Georg Gadamer och Paul Ricoeur. Gemensamt för dem är att de lyfter fram forskarens egen roll när denne försöker förstå och tolka världen, och att det just därför är angeläget att beskriva utifrån vilka förutsättningar som tolkningen sker. Ett ord som inom textanalys och hermeneutik används för att beskriva detta är *förförståelse*. Förförståelse handlar om de kunskaper och erfarenheter som forskaren har med sig in i mötet med den text som analyseras.⁴¹

När det gäller min egen roll i tolkningsprocessen har jag ett personligt intresse för avhandlingens ämne, vilket jag vill lyfta fram. Jag har ätit lakto-ovo vegetarisk mat sedan sent 1990-tal och sedan ett antal år tillbaka förtär jag inget som kommer från djur. Jag äter med andra ord växtbaserad kost. Denna bakgrund innebär att jag ser och tolkar källmaterialet på ett annat sätt än någon som har en annan bakgrund, såväl tidsmässigt som ideologiskt. I kontakt med källmaterialet har jag i möjligaste mån försökt analysera det utifrån samtida kontexter och de teoretiska perspektiv som vägleder analysen. Dock är jag medveten om att jag själv är en del av tolkningsprocessen. Det innebär att såväl mina egna övertygelser som de normer, värderingar och politiska frågor som genomsyrar dagens samhälle är en del av tolkningsprocessen. Utöver mina egna personliga erfarenheter och övertygelser är den tid jag lever i med i tolkningsprocessen. Vi lever exempelvis i en tid i vilken miljöförstörelse och hur den påverkar vår planet diskuteras och debatteras flitigt. Vi lever också i en tid där övergången till att äta lakto-ovo vegetariskt eller växtbaserat (veganskt) blir alltmer populärt i västvärlden och ses av en

⁴⁰ Sjöberg (2018), s. 70–71.

⁴¹ Sjöberg (2018), s. 71–72.

del som ett av flera svar på att försöka leva mer hållbart. När jag således studerar det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse och tid har jag dessa perspektiv med mig, även om jag i den mån det är möjligt försöker att inte låta detta påverka min tolkning och analys.

I det följande beskriver jag hur jag mer handgripligen har gått till väga metodologiskt när jag har gått igenom och studerat källmaterialet. Först närmade jag mig materialet för att ta reda på vilka publikationer som SVF hade gett ut och vilka av Saxons alla publikationer som på något sätt behandlade vegetarism. Därefter gjordes nedslag i SVF:s medlemstidning *Vegetarianen*, men också i Saxons tidning *Såningsmannen*. Jag började med att läsa och orientera mig i årgångarna från år 1903 då *Vegetarianen* först gavs ut och några år framåt. Jag gick därefter vidare till tiden för första världskriget, för att sedan avsluta den första genomgången med att gå igenom en årgång från mitten av 1920-talet.

Avsikten med den första orienteringen i materialet var att se om jag initialt kunde upptäcka förändring och/eller kontinuitet i vad som diskuterades, vilka de huvudsakliga frågorna var, hur vegetarismen definierades, hur samarbeten såg ut, med vilka andra reformrörelser och föreställningar ”i tiden” som vegetarismen var befryndad med. Men också mer generellt vad det var man valde att skriva om i relation till att leva vegetariskt. Tämligen snabbt fann jag att mycket av det som diskuterades gick att förstå som sätt att antingen skapa ett slags kollektiv identitet och/eller som sätt att söka legitimitet för den nya livshållningen som den vegetariska innebar. Detta vare sig texterna handlade om eller innehöll mer abstrakta fenomen och tankegångar, eller vilket som var vanligare, ämnen av mer jordnära och praktisk karaktär såsom vegetarisk mat och organisering i Sverige och utlandet.

Redan från början var ambitionen att studera vegetarismen som en egen identitet och rörelse, givet att den var en livsreformrörelse och därmed nära besläktad med andra sådana såsom djurskyddsrörelsen, reformklädesrörelsen, nykterhetsrörelsen, fredsrörelsen och antivivisektionsrörelsen. Föresatsen är därmed att undersöka det som särskiljer vegetarismen från de närbesläktade rörelserna, men också att lyfta fram områden som jag har identifierat som centrala i forandet av och förståelsen av den. Kortfattat kan tre av områdena beskrivas som *det internationella*, *religion* i förståelsen kristendom i vid bemärkelse, och *genus* i bemärkelsen vilka roller som kvinnor och män hade inom SVF och den vegetariska rörelsen. Det fjärde området handlar om den ambivalens eller spänning som fanns inom vegetarismen med avseende på det moderna samhället den var en del av. Dels fanns en civilisations- och moderniseringskritisk retorik hos vegetarismen, dels var den tyd-

ligt framåtriktad och modern. Dessa områden pekar i sin tur fram mot det teoretiska ramverket, vilket är modernitet.

Teoretiska perspektiv

Modernitet

Bokens centrala tes är att den vegetarism som SVF och Saxon representerade var uttryck och svar på modernitet i olika former. Detta har lett till att modernitet används som avhandlingens övergripande teoretiska perspektiv. Begreppet modernitet användes inte av SVF. I föreningens skrifter förekom uttryck som "den europeiska civilisationen" eller "det moderna samhället" när tiden de levde i och kulturen de var en del av diskuterades. Med modernitet som övergripande teoretiskt perspektiv menas att modernitetstematiken behandlas på olika sätt, eftersom avsikten är att analysera den vegetariska rörelsen utifrån flera perspektiv som rör modernitet och det moderna samhälle som växte fram under sent 1800-tal och 1900-talets första decennier.

Först ut diskuteras genomgripande aspekter av moderniteteten som rör temporalitet, med vilket menas synen på och relationen mellan dåtid, nutid och framtid, med hjälp av den marxistiske filosofen och statsvetaren Marshall Berman och den tyske begreppshistorikern Reinhart Koselleck. Därefter behandlas ett biopolitiskt perspektiv tillsammans med hygienism, som ska förstås som en specifik modern utveckling. Efter det diskuteras genus i förståelsen av tidens sfärssepareringsideal. Avslutningsvis diskuteras kollektiv identitet och legitimitetsskapande hos den vegetariska rörelsen, vilket som jag kommer visa också har att göra med modernitet.

En värld i rörelse mellan tradition och framtid

Modernitet är ett omdiskuterat begrepp som det har skrivits mycket om inom olika discipliner.⁴² Någon samstämmighet och enhetlig definition är svår att finna. Förenklat kan man säga att modernitet kan förstås på två sätt, dels som en historisk period och dels som ett sätt att uppleva sig själv i världen i betydelsen av att leva i en föränderlig tid. Det finns ingen tydlig gräns mellan

⁴² Några exempel: Anthony Giddens, *Modernitetens följder* (Lund: Studentlitteratur, 1996); Nina Björk, *Sireners sång: tankar kring modernitet och kön* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1999); Agnes Heller, *A Theory of Modernity* (Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 1999); Micael Björk, *Upplösningens dialektik, bildningsmål och politisk modernitet i Sverige kring sekelskiftet 1900* (Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, 2002); Peter Wagner, *Modernity: Understanding the Present* (Cambridge: Polity, 2012); Håkan Thörn, *Modernitet, sociologi och sociala rörelser* (Göteborg: Kompendiet, 1997).

de två definitionerna utan de sam- och växelverkar.⁴³ I avhandlingen används modernitet för att kunna analysera det tidiga 1900-talets svenska vegetarism utifrån båda sätten, alltså att den vegetariska rörelsen uppstod och var en del av en viss historisk period, men också utifrån förståelsen att vegetarismen var en del av en föränderlig tid och att det påverkade och genererade sätt att uppleva sig själv i världen.

I sitt klassiska verk *Allt som är fast förflyktigas: modernism och modernitet* beskriver Berman 1800-talets modernitet med följande ord:

Det är ett landskap av ångmaskiner, mekaniska fabriker, järnvägar, vidsträckta nya industriområden; med ett vimmel av städer som vuxit upp över en natt, ofta med fasansfulla mänskliga konsekvenser; med dagstidningar, telegraf, telefon och andra massmedier som kommunicerar i allt större omfattning; med allt starkare nationalstater och transnationella kapitalanhopningar, med sociala massrörelser som bekämpar dessa uppifrånmoderniseringar med sina egna moderniseringsformer underifrån; med en ständigt svällande världsmarknad som omfattar det hela, i stånd till den mest spektakulära tillväxt, till den mest påfallande misshushållning och förödelse, i stånd till allt utom soliditet och stabilitet.⁴⁴

1800-talet var ett sekel då det skedde mycket som påverkade människors livsvillkor och betingelser på djuplodande sätt. De enorma samhällsförändringar som skedde på historiskt kort tid och som räknas upp i citatet bör förstås i relation till att den moderna människan *upplever* att hon lever i en tid som snabbt förändras. Mitt i detta börjar moderna vegetariska föreningar att formeras i västvärlden. Det var en tid fylld av kritik mot den värld som uppkommit samtidigt som den nya tidens potential bejakades. Marx uttryckte det som att tiden gick ”havande med sin motsats”. Han menade att trots historiskt oöverträffade utvecklingslinjer och upptäckter inom såväl industri som vetenskap var armodet och misären för stora befolkningsskikt stora.⁴⁵

Berman menar vidare att ett gemensamt drag hos 1800-talets stora modernister var att de dömde ut den moderna världen genom värderingar som kommit till under moderniteten och genom dem ventilerade förhoppningar

⁴³ Se Emma Severinssons diskussion, *Moderna kvinnor: modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1921–1933* (Diss. Lund: Lunds universitet, 2018), s. 30; Björk (1999), s. 9; Marshall Berman, *Allt som är fast förflyktigas: modernism och modernitet* (Lund: Arkiv, 2012), s. 21ff. Bermans verk gavs ut på engelska första gången år 1982 med titeln *All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity*.

⁴⁴ Berman (2012), s. 25.

⁴⁵ Berman (2012), s. 26.

om att *framtidens* modernitet skulle kunna befria den moderna människan från sina besvär.⁴⁶

Berman argumenterar således för att den moderniseringskritik som olika rörelser eller personer var inbegripna i under den här perioden i sig var uttryck för moderniteten. Detta är också en utgångspunkt för den här avhandlingen. Den uttalade kritik som fanns inom SVF mot ”den europeiska civilisationen” och mot det moderna samhälle som växte fram menar jag var en central del i SVF:s beskrivning av sin egen (problemfyllda) tid. Beskrivningen eller utgångspunkten fungerar i sin tur som en kontrast mot det samhälle och de livsvillkor som vegetarianerna menar borde vara rådande.

Genom att använda begreppshistorikern Reinhart Kosellecks begreppspar *erfarenhetsrum* och *förväntningshorisont* kan relationen mellan det förgångna, nutiden och framtiden inom vegetarismen uppmärksammas ytterligare och moderniteten därmed studeras på ett mer strukturerat sätt. *Temporalitet* undersöks på så vis att jag intresserar mig för hur det förgångna användes av den vegetariska rörelsen för att legitimera en vegetarisk livshållning och konstruera en identitet samtidigt som rörelsen var modern och framåtblickande. Kortfattat menar Koselleck att det som hände under vad han benämner som *die Sattelzeit* (1750–1850) och som under den tid vi lever i nu, *die Neuzeit* befästs – som här kan ses som ett annat sätt att beteckna moderniteten – är att spänningsförhållandet mellan erfarenhet och förväntan vidgas.⁴⁷ Det nya med vår tid är att det symmetriska förhållande som tidigare funnits mellan *förväntningshorisont* och *erfarenhetsrum* inte längre existerar, att tidigare erfarenheter inte på samma sätt kan relateras till önskningar och förhoppningar om framtiden. Ett ord som uppkommer och som konceptualiserar denna förändring är *framsteget*. Koselleck menar att det är det första historiska begrepp som artikulerar den temporala distinktionen mellan det förflutnas erfarenheter och framtidens förväntningar och där det förflutna förstås som annorlunda och sämre i förhållande till framtiden som ses som något nytt och bättre.⁴⁸ I den här studien används begreppsparet *erfarenhetsrum* och *förväntningshorisont* för att undersöka på vilka sätt en moderniseringskritisk retorik som SVF använde förhöll sig till ett samtidigt framåtblickande från deras sida, och hur detta kan förstås. Vad gäller *framsteget* mer precist används det ordet på olika sätt i undersökningen för att betona och

⁴⁶ Berman (2012), s. 30.

⁴⁷ Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi* (Gräbo: Anthropos, 2003), s. 140f.

⁴⁸ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik* (Göteborg: Daidalos, 2004), s. 177ff; Jordheim (2003), s. 173f.

diskutera önskningar och förhoppningar som placerades i framtiden som den vegetariska rörelsen hade.

En annan aspekt av moderniteten som är av betydelse för avhandlingen, och som även knyter an till Berman, men också till Koselleck, är modernitetens inneboende *ambivalens*. Moderniteten, eller den moderna människan, blickar framåt samtidigt som den söker bakåt i historien efter det ”sanna” eller ”naturliga”. I sin bok *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich* använder historikern Jeffrey Herf sig av begreppet ”Reactionary modernism”.⁴⁹ Begreppet används för att ringa in och beskriva hur teknologi användes och bejakades under Weimarrepubliken och efter Hitlers maktövertagande i Tyskland av konservativa grupper och nazister, samtidigt som dessa grupper var antimoderna. Med att de var antimoderna menar Herf att de inkorporerade romantiska och irrationella delar av tysk nationalism och förhöll sig kritiska till upplysningsidealen. Den nationalism som konstruerades sökte sig bakåt i tiden samtidigt som den var framåtblickande i nyttjandet av teknologi och vetenskap.⁵⁰

SVF och stora delar av den mer internationella vegetariska rörelse som den anslöt sig till var varken konservativa eller sedermera nazistiska, även om det har funnits också sådana strömningar.⁵¹ Begreppet ”Reactionary modernism” som ett sätt att definiera ett mer konservativt förhållningssätt till moderniteten passar således inte på det tidiga 1900-talets svenska vegetarism och bör inte heller användas. Delar av innebörden i begreppet, såsom den temporala aspekten i modernitetens ambivalens, att olika aktörer kunde vara moderniseringskritiska samtidigt som de var klart moderna i sitt förhållande till vetenskap och teknologi, är däremot något som är relevant för att förstå det tidiga 1900-talets svenska vegetarism.

⁴⁹ Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich* (Cambridge U.P.: Cambridge, 1984).

⁵⁰ Herf (1984). Se kapitel 1, ”The Paradox of Reactionary Modernism”, s. 1–17.

⁵¹ Se exempelvis Francesco Buscemi, ”Edible Lies: How Nazi Propaganda Represented Meat to Demonise the Jews”, *Media, War & Conflict*, vol. 9(2), 2016, s. 180–197; Corinna Treitel, *Eating Nature in Modern Germany: Food, Agriculture, and Environment, c.1870 to 2000* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), särskilt kapitel 5, ”Nature and the Nazi Diet”, s. 189–233. Treitel visar att det nazistiska partiet inte propagerade för en strikt vegetarisk kost, men däremot för en ”naturlig” diet som var inspirerad av livsreformrörelsen. Den nazistiska rörelsen, som hade kopplingar till en viss del av livsreformrörelsen menade att tyskar borde äta frukt, grönt och fullkorn som kunde produceras i Tyskland. Kosten borde även bestå av kött, även om det inte skulle vara det huvudsakliga näringsintaget.

Biopolitik och hygienism

Avhandlingens teoretiska perspektiv om biopolitik och hygienism har tagit inspiration från den tyska historiken Corinna Treitel's argumentation i boken *Eating Nature in Modern Germany: Food, Agriculture, and Environment, c.1870 to 2000* (2017). I anslutning till beskrivningen av biopolitik och hur den ska förstås som en del av det övergripande teoretiska perspektivet modernitet diskuteras hygienismen, dess utveckling och kontextuella bakgrund. Anledningen till att de teoretiska begreppen biopolitik och hygienism diskuteras tillsammans är för att jag förstår de praktiker som under andra hälften av 1800-talet och det tidiga 1900-talet benämndes som hygieniska strävanden som aspekter av en biopolitisk diskurs.

Treitel argumenterar för att biopolitik består av mer än idéer, praktiker och institutioner som har skapats av makten förstådd som staten med avsikt att åstadkomma saker som nationell hälsa och välfärd. Ett mer decentraliserat perspektiv är också viktigt menar hon för att förstå varför genomslaget blev så stort i Tyskland kring att äta *naturligt/naturenligt*.⁵² Med det menar Treitel att den beskrivning av biopolitik som Michel Foucault och forskare efter honom förde fram behöver nyanseras eller snarade decentraliseras.

I *Sexualitetens historia: viljan att veta* beskriver Foucault hur det under 1600-talet sker en omvandling av maktens struktur och innehåll. Från att suveränen tidigare har rätt över liv och död genom att ha haft rätten att "åsamka död eller låta leva" hos sina undersåtar anpassas den tidigare centrala dödsrätten till den nya tidens makt som förvaltar livet. Foucault beskriver hur denna nya makt alltsedan 1600-talet utvecklades i två poler vilka förenades genom relationer av olika slag. Den pol som bildades först är den som fokuserar kroppen som maskin, som bland annat arbetar för att maximera dess färdigheter, dressera den, passa in den i kontrollsystem som är lönsamma och effektiva. Sådana maktprocedurer kallar Foucault för anatomo-politiska discipliner. Det andra polen uppkom under 1700-talets mitt och centrerade kring kroppen-arten, och benämns som "en bio-politik för befolkningen". Genom olika ingripanden och kontroller av reglerande karaktär påverkar den "kroppen som bärare av livets mekanik och utgångspunkt för biologiska processer". Biopolitiken sysselsätter sig med att reglera och påverka biologiska processer såsom förökning, födelse, död, hälsonivå och livslängd.⁵³

⁵² Treitel (2017), s. 7ff.

⁵³ Michel Foucault, *Sexualitetens historia. Bd 1, viljan att veta* (Göteborg: Daidalos, 2002), s. 140–141.

Det är genom dessa två poler centrerande kring kroppens disciplinering och regleringar av befolkningen som makten över livet organiseras menar Foucault. I biomaktens tidsålder utvecklades olika disciplinerande inrättningar såsom skolor, kaserner och verkstäder. När det gäller befolkningsregleringar uppstod politiska och ekonomiska fält som hade till uppgift att exempelvis lösa bostadsproblem, hälsovårdsproblem och nativitetsproblem.⁵⁴

En skillnad mellan den biopolitik som Foucault beskriver och den som Treitel argumenterar för är det sätt på vilket hon lyfter fram livsreformrörelserna. Treitel visar hur en biopolitisk praktik uppkom och utvecklades av människor genom eget och självständigt agerande i olika livsreformrörelser, för att därefter implementeras av stater. Treitels forskning skiljer sig från tidigare forskning om tysk biopolitik under moderniteten just genom att hon betonar att sökandet efter att äta naturenligt började hos den tyska livsreformrörelsen (*Lebensreform*) för att sedan ingå i officiella program som genomfördes av såväl demokratiska som kommunistiska och fascistiska stater under 1900-talet.⁵⁵ I *Eating Nature in Modern Germany* fokuserar Treitel på vad hon benämner som "the 'biopolitics of nature'", det vill säga olika delar av livsreformrörelsen, vilka hon menar att historiker tidigare inte har undersökt i relation till biopolitik. Tidigare forskning har i stället närmat sig livsreformrörelsen utifrån föreställningen att den varit en självständig grupp som har reagerat på externa stimuli snarare än att praktiker, föreställningar och institutioner utvecklats genom ett dynamiskt utbyte med det tyska samhället och tysk politik. Med dessa reservationer tagna i beaktan säger sig Treitel dock med sin undersökning i stor utsträckning bekräfta tidigare forskning om biopolitik under den tyska moderniteten.⁵⁶

I föreliggande undersökning förstås biopolitisk praktik som en aspekt av modernitetstematiken. Föresatsen är därmed att undersöka om och i så fall hur den svenska vegetarismen kan förstås på liknande sätt som den Treitel beskriver för den tyska livsreformrörelsens räkning. En avgörande skillnad mellan den här studien och Treitels är att denna enbart handlar om det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse, medan Treitel tar ett betydligt större grepp vad gäller såväl undersökningsperiod (cirka 1870–2000) som undersök-

⁵⁴ Foucault (2002), s. 141.

⁵⁵ Treitel lyfter fram tre teman som framför allt varit framträdande när det gäller forskning om biopolitik under den tyska moderniteten. Den första är att stater har haft en ledande roll när det gäller att skapa och administrera biopolitiska regimer, och den andra att stater har arbetat genom medicinska och vetenskapliga eliter mot en i hög grad passiv befolkning genom manipulation och tvång. Det tredje temat är att det framför allt har varit auktoritära stater som har varit mottagliga för biopolitiska program. Treitel (2017), s. 9.

⁵⁶ Treitel (2017), s. 9–11.

ningsobjekt. Ytterligare en skillnad är själva utgångspunkten. Treitel undersöker hur det kommer sig att föreställningen att äta *naturenligt* varit så framgångsrikt över det politiska spektrumet i Tyskland. Då detta sätt att äta aldrig fick samma genomslag i Sverige är utgångspunkten annorlunda för den här studien.

Det stora intresse som fanns kring hygien av olika slag under 1900-talets första decennier kan förstås som biopolitiska praktiker, och att dessa var en del av moderniteten. Under 1900-talets första decennier var intresset stort i Sverige för folkhälsa, socialhygien och rashygien, och med hjälp av läkarvetenskapen försökte samhället styra människors liv i enlighet med önskvärda normer och ideal.⁵⁷ Begrepp som användes var *folkhälsa* och *hygien*, vida begrepp som kunde rymma olika saker beroende på sammanhang. Intresset för folkhälsa och hygien av olika slag måste, menar idéhistorikern Karin Johannisson, ses mot bakgrund av de diskussioner, händelser och tekniska och vetenskapliga innovationer som hade förts och skett under 1800-talet och lett fram till det samhälle som Sverige var kring sekelskiftet 1900. Det var ett land i förvandling, vilket kan exemplifieras med övergången från jordbruksland till industrisamhälle, en tilltagande urbanisering, förändringar i klasstrukturen och ett allt mer sekulariserat samhälle i vilket naturvetenskaperna kom att spela en större roll.⁵⁸ Sverige var ett land som var mitt inne i en moderniseringsprocess.⁵⁹ Hygienismen kan förstås som ett slags underkategori till det moderna samhälle som växte fram och kan därför också ses som ett sätt att studera det moderna/moderniteten. Med det avses flera saker. Dels att hygieniska strävanden var en reaktion på olika sociala förhållanden, såsom fattigdom och elände hos stora delar av befolkningen, dels att dessa i sig innehöll, var en del av och på olika sätt förhöll sig till teknisk och vetenskaplig utveckling under perioden. Mitt i allt detta fanns och agerade SVF. Det gör det relevant att analysera föreningen och dess arbete utifrån premisen att olika hygieniska praktiker kan förstås som aspekter av biopolitik.

I avhandlingens undersökande kapitel kommer SVF:s uttalanden och ageranden inom olika områden att problematiseras och analyseras mot bakgrund av den hygienistiska diskurs som rådde under 1900-talets första decennier och som föreningen på flera sätt var en del av och bidrog till att forma. Hygienismen innehöll gamla utopiska föreställningar om ett samhälle utan

⁵⁷ Karin Johannisson, "Folkhälsa: Det svenska projektet från 1900 till 2:a världskriget", *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria* (1991), s. 139–195.

⁵⁸ Johannisson (1991), s. 145. Se också Anders Ekström, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* (Stockholm: Nordiska museet, 1994).

⁵⁹ Se Eva Palmblad, *Medicinen som samhällslära* (Göteborg: Daidalos, 1990), s. 9ff.

sjukdom och annat ont. Johannisson lyfter fram hur religiöst språk såsom botgöring, försoning, straff och skuld användes inom den hygienistiska diskursen, med skillnaden att det nu användes för att beskriva en världslig ordning och inte längre en kristen. Hygien innebar rening som kunde åstadkommas med rationella medel genom mänskligt handlande.⁶⁰

Genus

För att uppmärksamma och analysera kvinnors och mäns olika roller i SVF och den vegetariska rörelsen anläggs ett genusperspektiv. Avsikten är att undersöka arbetsfördelningen mellan kvinnor och män och de eventuella möjligheter och begränsningar som fanns mot bakgrund av det moderna samhälle som växte fram och de föreställningar som vid tiden fanns kring de olika könens plats i samhället.

Då genusperspektivet behandlar en aspekt av modernitetstematiken har jag valt att ta fasta på och förankra analysen i några grundläggande föreställningar som fanns under det tidiga 1900-talet gällande män och kvinnor och deras platser i det som alltmer började betraktas som ett modernt samhälle.⁶¹ En grundläggande föreställning var den om skilda sfärer i vilken tankar om könsskillnader uttrycktes. Uppfattningen var att det fanns en manlig offentlig sfär som inbegrep kontroll av offentliga institutioner, yrkesarbete och politisk verksamhet, och en kvinnlig sfär som innefattade familjeansvar och hushållsskötsel. Den senare ändrades dock en hel del under 1800-talet. En del forskare menar att föreställningen om skilda sfärer inte innebar att kvinnor inte var en del av det offentliga livet utan att de var det på ett mer framträdande och omfattande sätt. Andra forskare har i sin tur menat att det fanns en separat kvinnlig offentlig sfär som kvinnor skapade som innehöll välgörenhetsarbete, socialt arbete samt kulturell verksamhet.⁶² Det relevanta är inte att strikt definiera olika sfärer för män och kvinnor, utan i stället att framhålla att det fanns mer eller mindre klart definierade platser i vilka män och kvinnor förväntades och hade möjlighet att agera. I undersökningen studerar jag hur kvinnors och mäns arbete såg ut inom SVF och den vegetariska rörelsen och hur det kan tolkas utifrån föreställningarna som fanns om separata sfärer under den här perioden.

⁶⁰ Johannisson (1991), s. 154.

⁶¹ Exempel på historisk forskning som behandlar genus på olika sätt under det tidiga 1900-talet är Severinsson (2018) och Emma Pihl Skoog, *Kraftkarlar och knockouts: kraftsporter, kropp och klass i Sverige 1920–1960* (Stockholm: Historiska institutionen, Stockholms universitet, Diss., 2017).

⁶² Barbara Caine & Glenda Sluga, *Europas historia 1780–1920: ett genusperspektiv* (Stockholm: Natur och kultur, 2003), s. 20.

Legitimitetsskapande och kollektiv identitet

Ett slags underkategori eller aspekt av modernitetstematiken som avhandlingen behandlar är legitimitet och identitetsskapande. Jag argumenterar för att kollektiv identitet och legitimitetsskapande hos den vegetariska rörelsen bör förstås mot bakgrund av att rörelsen uppstod under den moderna epoken, under en tid i vilken Sverige i likhet med andra länder i Europa, och för den delen USA, blev alltmer moderna samhällen. Mer precist menar jag att kollektiv identitet och legitimitetsskapande också hänger samman med biopolitisk praktik och hygienism, men också med genus i förståelsen av tidens sfärsepareringsideal.

När det gäller de sätt som den vegetariska rörelsen skapade legitimitet är jag främst intresserad av en mer inåtriktad sådan, även om legitimitetsskapande utåt, inför andra utanför den egna gruppen, i viss mån hänger ihop med legitimitetsskapande inom de egna leden. Det finns en uppsjö av mer statsvetenskapligt inriktad forskning som behandlar politisk legitimitet och teorier kring sådan.⁶³ Då den här undersökningen inte undersöker politisk legitimitet på det viset utan i stället handlar om hur en liten rörelse som den vegetariska framför allt skapade legitimitet för den egna livshållningen inom de egna leden är sådan forskning inte helt relevant.

För att kunna närma mig hur legitimitet konstrueras har jag vänt mig till sociologen Max Weber och dennes teorier kring legitimitetsskapande. I *Ekonomi och samhälle* presenterar Weber tre idealtyper om legitim auktoritet. De tre skälen är rationella (legal auktoritet), traditionella (traditionell auktoritet) och karismatiska (karismatisk auktoritet). Det är den andra idealtypen som är relevant här och som är mest förbunden med historien. Kortfattat - och vad som är av specifikt intresse för den här undersökningen - menar Weber att traditionell auktoritet får legitimitet genom att gamla maktförhållanden och normer betraktas som okränkbara. Vidare menar han att det inom den rena typen traditionell auktoritet, som han uttrycker det, är omöjligt att med lagstiftningens hjälp medvetet skapa lag och administrativa principer. Nyskapelser kan enbart få legitimitet genom att de sedan länge

⁶³ Några exempel: Albert Weale & Michael Nentwich, (red.). *Political Theory and the European Union: Legitimacy, Constitutional Choice and Citizenship* (London: Routledge, 1998); Philip Pettit, *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012); Staffan Andersson, (red.). *Korruption, maktmissbruk och legitimitet* (Stockholm: Norstedt, 2010); Jessica Lindvert, *Ihålig arbetsmarknadspolitik?: organisering och legitimitet igår och idag* (Umeå: Boréa, 2006).

varit giltiga.⁶⁴ Just detta är av vikt för den här undersökningen, även om undersökningsobjektet är det tidiga 1900-talets vegetarism och inte härskare av olika slag som Weber skriver om. En utgångspunkt för studien är att den vegetariska rörelsen som uppkom under mitten av 1800-talet, och som SVF var en del av, behövde skapa legitimitet. Detta gällde både inom de egna leden, men också utåt i och med att rörelsen på flera sätt utmanade rådande föreställningar kring hur människor skulle leva sitt liv. Själva kärnan i det är att den vegetariska mathållningen ifrågasatte traditionella föreställningar kring mat och dess roll för människor. Jag kommer att undersöka hur legitimitet skapades när tidningens skribenter dels hävdade att den vegetariska kosthållningen inte var ny utan hade tydliga kopplingar till historien, dels legitimerade framåtblickande och moderna praktiker och föreställningar genom att sammanbinda dem med det förgångna.

När det kommer till studier av kollektiv identitetsskapande hos olika rörelser och grupper är sociologisk forskning framträdande.⁶⁵ Ofta studeras mer samtida fenomen, men det finns också exempel på forskning som behandlar ungefär samma period som den här avhandlingen.

En forskare som har intresserat sig för kollektiv identitet hos rörelser under moderniteten är sociologen Håkan Thörn. Hans avhandling *Rörelser i det moderna: politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789–1989* är från år 1997 och tillhör därmed inte den senaste forskningen kring kollektiv identitet. Jag anser ändå att den är relevant för min egen studie då jag i likhet med Thörn använder kollektiv identitet som analytisk ingång för att undersöka en rörelse som är framsprungen ur och verkar i ett samhälle som blir alltmer modernt. Vi är båda intresserade av hur moderna rörelser förhåller sig till tid och rum och hur deras utopiska och framåtblickande drag kan relateras till modernitetens linjära föreställningsvärld.

Thörn ser kollektiva identiteter som ”en symbolisk konstruktion, som till väsentliga delar uppstår som ett resultat av en strategisk interaktion på ett politiskt fält”.⁶⁶ En inspiration i sin förståelse av kollektiv identitet hämtar Thörn från Émile Durkheim och dennes begrepp ”kollektiva representa-

⁶⁴ Max Weber, *Ekonomi och samhälle: förståendesociologins grunder. 1 Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi, samhällsordning och grupper* (Lund: Argos, 1983), s. 144–147, 154–155.

⁶⁵ Francesca Polletta & James M. Jasper, ”Collective Identity and Social Movements”, *Annual Review of Sociology*, vol. 27 (2001), s. 283–305; Clare Saunders, ”Double-Edged Swords? Collective Identity and Solidarity in the Environment Movement”, *The British Journal of Sociology*, vol. 59, 2008:2, s. 227–253.

⁶⁶ Håkan Thörn, *Rörelser i det moderna: politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789–1989* (Stockholm: Rabén Prisma, 1997), s. 25.

tioner". Durkheim understryker den socialt integrerande funktionen hos symboliskt handlande, med vilket han menar att symboliskt handlande alltid har och har haft som funktion att skapa sammanhållning i grupp. Thörn menar dock att funktionen hos symboliskt handlande inte kan reduceras till det, utan att den också "säger något om de specifika samhällsförhållandena" vid en specifik historisk tid. Han vill "förstå kollektivt symboliskt handlande som *utsagor om det moderna samhället*".⁶⁷

Det sistnämnda är relevant för den här studien då den, liksom Thörns, har som utgångspunkt att symboliskt handlande, för min del i form av manifestationer av kollektiv identitet inom framför allt SVF, men också i dess relation till en mer internationell vegetarism, säger något om det moderna samhället.

Historikern Leila J. Rupp och sociologen Verta Taylor använder det tidiga 1900-talets internationella kvinnorörelse som fallstudie när de föreslår kollektiv identitet som teoretiskt perspektiv för att definiera feminism.⁶⁸ De menar att kollektiv identitet kan definieras utifrån tre olika lager: ett organisatoriskt lager, ett lager som inbegriper själva rörelsen samt ett lager av solidaritet. Det organisatoriska lagret förstås då som identiteter som konstrueras runt olika grupper eller nätverk, vilka kan vara men inte behöver vara del av en större rörelse. Lagret rörelse underordnar olika organisationer under en större sak, medan solidaritet kan, men behöver inte, vara grundat i en än större identitet av solidaritet, exempelvis i etnicitet, klass, ras och kön. De tre olika lagren kan vara tätt sammankopplade, men de behöver inte nödvändigtvis vara det.⁶⁹

I avhandlingen uppmärksammar jag hur den svenska vegetarismen genom SVF och Saxon kan förstås *rent organisationsmässigt*, hur SVF var en del av en större internationell vegetarisk rörelse som den tog aktivt del i, men också hur SVF och den vegetariska rörelse som den tillhörde kan förstås utifrån lagret solidaritet som en större identitet. Med det senare avser jag solidaritet med den större livsreformrörelsen, och inte primärt med identiteter kopplade till kön, ras eller klass även om de inte var frånvarande.⁷⁰

⁶⁷ Thörn (1997), s. 26.

⁶⁸ Leila J. Rupp & Verta Taylor, "Forging Feminist Identity in an International Movement: A Collective Identity Approach to Twentieth-Century Feminism", *Signs*, vol 24, 1999:2, s. 364.

⁶⁹ Rupp & Taylor (1999), s. 366.

⁷⁰ Ett verk som i någon mån angränsar min studie och som jag också tar teoretisk inspiration ifrån är Christian Widholms avhandling *Iscensättandet av Solskensolympiaden: dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*.

Tidigare forskning

Avsnittet tidigare forskning är uppdelat i två delar som har olika funktioner. I den första delen presenterar jag relevant forskning om SVF, Saxon och näralliggande ämnen i ett svenskt sammanhang. I den andra delen presenterar jag utifrån tidigare forskning ett större historiskt och internationellt sammanhang som den svenska vegetariska rörelsen tillhörde. Tanken är att samtidigt som jag presenterar ett internationellt forskningsläge ge en bakgrund och förståelse av den vegetariska värld som SVF skulle bli och var en del av.

Forskning om vegetarism och näralliggande rörelser i Sverige

År 1903 bildades Svenska vegetariska föreningen (SVF), den första föreningen i Sverige som uttryckligen använde ordet vegetarian i sitt namn. Det finns inte mycket skrivet om det tidiga 1900-talets svenska vegetariska rörelse. Ett verk som måste nämnas är historikern Martin Stolare avhandling *Kultur och natur: moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920* från år 2003. Förutom vegetarismen undersöker Stolare den svenska georgismen (jordreformrörelse), småbrukarrörelsen och ungdomsrörelsen i Värmland.⁷¹ Då Stolare behandlar den vegetariska rörelsen i endast ett av avhandlingens undersökande kapitel är det främst en övergripande redogörelse som görs över SVF under dess två första decennier. Stolare skriver om den svenska vegetariska rörelsen i egenskap av livsreformrörelse, han undersöker organiseringsprocessen, rörelseideologin samt det politiska arbete som utfördes i avsikt att försöka realisera delar av rörelsens mål.⁷²

Stolares avhandling är en god introduktion till det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse i Sverige. Undersökningen behandlar kopplingen till livsreformrörelsen och att vegetarismen var en del av en större moderniseringskritisk rörelse som uppkom under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. En

Som titeln antyder handlar Widholms verk om ”hur föreställningar om kollektiva identiteter återskapades i texter och bilder som producerades kring Olympiaden 1912” men också om att ”belysa den journalistiska textens roll i skapandet av föreställningarna”. I likhet med Widholm intresserar jag mig för kollektivt identitetsskapande och hur det görs framför allt genom tidningsmediet. En skillnad är att den här studien undersöker ett tänkande som odlas *inom* en rörelse, medan Widholm undersöker tänkande som cirkulerar i en mer allmän offentlighet. Widholm undersöker hur kollektiv identitet och en föreställd nationell gemenskap konstrueras ”i realtid” i pressen medan föreliggande studie i stället har den svenska vegetariska rörelsen och dess egen ”identitetskonstruktion” som undersökningsobjekt. Christian Widholm, *Iscensättandet av Solskensolympiaden: dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912* (Umeå: h:ström – Text & kultur, 2008), s. 15.

⁷¹ Stolare (2003).

⁷² Stolare (2003), s. 86.

skillnad mellan våra undersökningar är att jag tydligare lyfter fram hur de moderniseringskritiska elementen inom den svenska vegetarismen bör förstås mot bakgrund av att vegetarismen samtidigt var en ytterst modern rörelse som sökte legitimitet för ett nytt sätt att leva och förhålla sig till världen.

Idéhistorikern Annelie Drakmans magisteruppsats "Framtiden tillhör de magra: En studie av diskursen inom den Svenska vegetariska föreningen 1903–1935" är som titeln indikerar en diskursteoretisk undersökning av SVF. Syftet med uppsatsen är att ta reda på SVF:s självbild. Drakman undersöker bland annat vilka rörelser föreningen definierade sig emot, vilket problem den ansåg vara mest angeläget i samtiden och vilka lösningar på problemet som föreningen gav.

Det finns flera likheter mellan våra undersökningar. Vi har båda valt att studera samma tidsperiod och delvis samma källmaterial (*Vegetarianen*). Ett annat exempel är att vi bägge lyfter fram den hygienistiska diskursen som SVF var en del av, samt belyser föreningens komplexitet. Skillnader mellan våra undersökningar är att föreliggande undersökning är baserad på ett större källmaterial. Jag har även ett tydligare internationellt fokus samt lyfter fram kristendomens roll för vegetarismen på ett mer explicit sätt. Generellt kan man säga att jag går mer in i detalj på vad jag anser vara centrala aspekter av SVF och dess föreställningsvärld, medan Drakman tar upp många olika exempel i avsikt att måla en bild av SVF och besvara frågan om vilken självbild föreningen hade och hur det kan förstås utifrån olika perspektiv.⁷³

Idéhistorikern Bosse Sundin har intresserat sig för tidningsmannen Johan Lindström Saxon och dennes intresse och engagemang för vegetarismen.⁷⁴ I artikeln "Vägen till idealtillvaron. Saxon och vegetarismen" tecknar Sundin dels en bild av mannen Saxon och dennes relation till och roll inom sekelskiftets vegetarism, dels placerar han in Saxon i ett större samhälleligt och politiskt sammanhang. Sundin beskriver Saxon som att han "förkroppsligar sambandet mellan sådana rörelser som nykterhets- och fredsrörelsen", samtidigt som han också var företrädare för den vegetariska rörelsen och djurskyddsrörelsen. Saxon var en representant för "en allmänt demokratisk och reformsinnad hållning i gränslandet mellan anarkism, liberalism och socialism" och del av en "röd-grön" civilisationskritik.⁷⁵ Saxon hade en dubbel roll inom sin samtid: samtidigt som han ofta beskrevs i termer av att vara

⁷³ Annelie Drakman, "Framtiden tillhör de magra: En studie av diskursen inom den Svenska vegetariska föreningen 1903–1935", opublicerad magisteruppsats Uppsala universitet (2009).

⁷⁴ Sundin (1986).

⁷⁵ Sundin (1986), s. 77–78.

originell och naivt idealistisk och blev kallad för saker som ”Sveriges magraste man” och ”Gräsätaren”, var han även en framgångsrik förläggare och tidningsutgivare som erhöll respekt och hade ett brett folkligt stöd.⁷⁶

Litteraturvetaren Sven-Bertil Jansson behandlar Saxons roll som förläggare och tidningsutgivare mer ingående i boken *Den uppkäftige säningsmannen: Johan L. Saxon och hans tid*. Jansson skriver fram Saxons betydelse för vegetarismen tydligt, även om han främst fokuserar på Saxons karriär som framgångsrik tidningsman.⁷⁷

Saxon var kanske främst känd i sin samtid som tidningsman. I artikeln ”Säningsmannen. Ett folkligt alternativ till den goda smaken” samt i ett kapitel i avhandlingen *Kulturen och arbetarrörelsen: kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander* från år 2007 uppmärksammar Per Sundgren den moraliska estetiken som *Säningsmannen* representerade, vilken stod i skarp kontrast mot det bildningsideal som fanns inom exempelvis ABF.⁷⁸ Det var ett annat slags folkbildning som Saxon representerade. *Säningsmannens* utgångspunkt var ”en idealistisk tro på det goda i människan”, vilket för Saxon och *Säningsmannen* innebar att ”[e]ndast goda människor kan bygga ett gott samhälle”.⁷⁹ Saxons övertygelse var att människan var jordbrukare till naturen och att staden och stadsliv var något onaturligt ont.⁸⁰

En central skillnad mellan den här undersökningen och tidigare forskning om svensk vegetarism är att denna tydligare är förankrad i ett internationellt sammanhang. Jag aktiverar och går i dialog dels med ett större internationellt forskningsfält än vad tidigare forskning har gjort, dels uppmärksammar jag faktiska samarbeten och förbindelser mellan SVF och olika internationella föreningar med avsikt att undersöka hur det tidiga 1900-talets svenska vegetarism var en del av en större rörelse.

En rörelse som uppkom vid ungefär samma tid som den vegetariska och som den hade flera beröringspunkter med var djurskyddsrörelsen. I sin avhandling *De värnlösa vänner: den svenska djurskyddsrörelsen 1875–1920* skriver idéhistorikern Karin Dirke om den svenska djurskyddsrörelsens

⁷⁶ Sundin (1986), s. 78. Exempel på annan forskning i vilken vegetarismen runt sekelskiftet nämns, om än kortfattat, är Yvonne Hirdman, *Magfrågan: mat som mål och medel: Stockholm 1870–1920* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1983).

⁷⁷ Jansson (2005).

⁷⁸ Per Sundgren, ”Säningsmannen. Ett folkligt alternativ till den goda smaken”, *Arbetshistoria* nr 116 (2005:4); Per Sundgren, *Kulturen och arbetarrörelsen: kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander* (Stockholm: Carlsson, 2007).

⁷⁹ Sundgren (2007), s. 140.

⁸⁰ Sundgren (2007), s. 140.

tidiga historia.⁸¹ Dirke nämner den svenska vegetariska rörelsen och dess engagemang för djurskydd, även om det inte är avhandlingens huvudsakliga fokus. En central skillnad mellan de två rörelserna fanns kring synen på att döda djur. Inom vegetarismen menade man att det inte bara var fel av människan att äta kött, då det inte var hennes naturliga föda, utan att det också var fel att döda djur, vilken orsak det än må vara.⁸² Djurskyddsrörelsen ansåg däremot att människan hade rätt att döda djur av olika anledningar. Det djurvännerna kämpade för var i stället att minska djurens lidande.⁸³ De uttalade agendorna för de två rörelserna var annorlunda även om de båda värnade djurens rättigheter på olika vis och därigenom hade mycket gemensamt. Det fanns personer som engagerade sig i båda rörelserna samtidigt trots att de hade olika inställning till att döda djur. Det är dock inget som jag undersöker närmare.

Ett verk som tangerar min undersökning men som fokuserar den utopiska dimensionen tydligare är idéhistorikern Inga Sanners avhandling *Att älska sin nästa såsom sig själv: Om moraliska utopier under 1800-talet*.⁸⁴ Sanner undersöker bland annat sociala och radikala utopister, anarkister och teosofier, och alltså inte den vegetariska rörelsen. Sanners verk är relevant för den här studien, inte bara för att jag också har intresserat mig för utopiska föreställningar vid ungefär samma tidsperiod, utan också för att flera av de ”moraliska utopier” som Sanner undersöker uppmärksammas i den vegetariska pressen. I olika utsträckning och på olika vis gäller det exempelvis anarkism och teosofi. I sin undersökning uppmärksammar Sanner en motbild som är gemensam för de olika slags moraliska utopier som hon undersöker, nämligen urkristendomen. Med urkristendom avses första tiden efter Jesus, vilket var en tid innan kristendomen blev auktoritär och stelnade i sin struktur.

⁸¹ Karin Dirke, *De värlöslas vänner: den svenska djurskyddsrörelsen 1875–1920* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2000).

⁸² Se framför allt kapitlet ”Människan bland djuren” även om frågan återkommer i flera av de undersökande kapitlen.

⁸³ Dirke (2000), s. 188ff.

⁸⁴ Inga Sanner, *Att älska sin nästa såsom sig själv: Om moraliska utopier under 1800-talet* (Stockholm: Carlsson, 1995). Exempel på andra verk som tangerar min egen undersökning är Staffan Källström & Erland Sellberg (red.), *Motströms: kritiken av det moderna* (Stockholm: Carlsson, 1991); Edquist (2001); Margareta Larsson, *De arbetade för fred: Kvinnoföreningar i Sverige med fred på sitt program 1898–1940* (Stockholm: Författares bokmaskin, 1985); Tore Frängsmyr, *Framsteg eller förfall: framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition* (Stockholm: LiberFörlag, 1980). Frängsmyr undersöker tankar om framsteg och förfall från antiken och den tidiga kristenheten fram till 1800-talet med betoning på den moderna tidens föreställningsvärld. Ronny Ambjörnssons artikel ”Elna Tenow: vardagens visionär” ur *Obemärkta: det dagliga livets idéer*. Ronny Ambjörnsson & Sverker Sörlin (red.). (Stockholm: Carlsson, 1995) bör också nämnas i sammanhanget.

Sanner förstår denna dröm om urkristendomen i relation till industrialiseringens framfart som splittrade tidigare sociala relationer på såväl det privata planet som i arbetslivet. Mot detta kontrasterades och idealiserades den tidiga kristendomens sociala liv.⁸⁵

Även om Sanner undersöker ”moraliska utopier” under 1800-talet och jag det tidiga 1900-talets vegetarism finns flera gemensamma nämnare. En sådan är att urkristendomen lyftes fram i SVF:s medlemstidning *Vegetarianen*.⁸⁶ Vi har också en likande förståelse av det uppkomna moderna samhället som att det på flera sätt splittrade tidigare sociala relationer och att de rörelser och föreningar som vi undersöker navigerade, förhöll sig till och bidrog till att formulera den nya tiden.

Vegetariska föregångare och olika sorters samtida vegetarism

I alla tider har det funnits människor som av religiösa och etiska skäl valt att inte äta kött. Vegetarianism förstådd som köttfri kosthållning går därmed långt tillbaka i historien, en del skulle säga att den ”alltid” har funnits.⁸⁷ I *The Heretic's Feast: A History of Vegetarianism* tecknar Colin Spencer vegetarismens historia från tiden för människans ursprung fram till våra egna dagar. Det är främst den europeiska historien kring avståndstagande från kött som Spencer berättar om även om utvecklingar som behandlar exempelvis Indien också görs.⁸⁸ Andra forskare har mer uttryckligt fokuserat på etisk eller religiös vegetarism under stora tidsperioder.⁸⁹

I *The Bloodless Revolution: A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to Modern Times* skriver Tristram Stuart om de senaste 400 årens vegetarism i Europa. Ett av verkets huvudteman är hur kontakten med Indien och hinduismen genom olika tider har påverkat Europas självförståelse och i förlängningen synen på relationen mellan människa, djur och den värld vi

⁸⁵ Sanner (1995), s. 14–15.

⁸⁶ Se framför allt kapitlet ”Religion och vegetarism”.

⁸⁷ Se Spencer (1995). Spencer lyfter fram olika kätterska grupper och personer som av religiösa och/eller olika etiska övertygelser avstått från kött. Hans ambition tycks vara att synliggöra dessa grupper, vilka alltsedan antiken och framåt många gånger har ifrågasatt och vägrat att leva efter dominerande regler och lagar som gått emot deras religiösa och etiska övertygelser. Andra exempel på verk som tar ett tidsmässigt liknande grepp är Rodd Preece, *The Sins of the Flesh: A History of Ethical Vegetarian Thought*, (Vancouver: University of British Columbia Press, 2008); Michael Allen Fox, *Deep Vegetarianism* (Philadelphia Pa.: Temple University Press, 1999).

⁸⁸ Spencer (1995).

⁸⁹ Kerry S. Walters & Lisa Portmess (red.). *Ethical vegetarianism: From Pythagoras to Peter Singer* (Albany: State University of New York Press, cop., 1999); Kerry S. Walters & Lisa Portmess (red.). *Religious Vegetarianism: From Hesiod to the Dalai Lama* (Albany: State University of New York Press, cop., 2001).

alla delar. I enlighet med den judisk-kristna traditionen föreställde sig européerna människan som skapelsens krona som tilldelats världen och allt levande. Stuart visar med flera exempel hur denna självförståelse krackelerade och ifrågasattes efter att européer av olika nationaliteter (i Vasco da Gamas spår och av olika skäl såsom imperiebygge, handel och mission) åkte till Indien.⁹⁰

Det var dock först år 1847 som den första uttalat vegetariska föreningen bildades, the Vegetarian Society. Föreningen bildades i Manchester, England, och bara tre år senare grundades dess systerförening the American Vegetarian Society i New York.⁹¹ I Tyskland dröjde det till år 1867 innan en tysk vegetarisk förening grundades.⁹² De nybildade vegetariska föreningarna uppstod inte i ett vakuum utan hade kopplingar till och byggde vidare på tidigare *protovegetariska* föreningar och rörelser som funnits under 1800-talet i USA och Europa.⁹³ Med *protovegetariska* föreningar avses föreningar och sammanslutningar som förespråkade en vegetarisk kosthållning innan ordet vegetarian hade myntats och börjat användas. Den brittiska vegetariska rörelsen växte först fram i industrialiserade urbana områden i norra England som Manchester och dess sätt att organisera sig och agera var tidstypiska för det moderna samhället som växte fram: tidningsmediet var exempelvis viktigt för rörelsens sätt att kommunicera och sprida sina idéer.⁹⁴

Anledningarna till att bli vegetarian var flera. Det kunde vara religiösa övertygelser, idéer om personlig reform gällande kropp och själ och om personlig hälsa. Skälen kunde också vara kopplade till tidens mer ”radikala” politiska idéer såsom kvinnors rättigheter och socialism. Det förekom också att personer ur medelklassen försökte övertyga arbetarklassbefolkningen om de ekonomiska och hälsomässiga fördelarna med en vegetarisk kosthållning.

⁹⁰ Tristram Stuart, *The Bloodless Revolution: A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to Modern Times* (New York: W.W. Norton & Co., 2007).

⁹¹ Gregory (2007), s. 31, Shprintzen (2013), s. 60.

⁹² Stolare (2003), s. 90.

⁹³ Gregory (2007), s. 21–31. Gällande forskning om den tidiga vegetariska rörelsen i Ryssland se Julia Malitska, ”Meat and the City in the Late Russian Empire. Dietary Reform and Vegetarian Activism in Odessa, 1890s–1910s”, *Baltic Worlds*, 2020:2, s. 4–24; Julia Malitska (2021), ”Mediated Vegetarianism: The Periodical Press and New Associations in the Late Russian Empire”, *Media History*. DOI:10.1080/13688804.2021.1937972. I juni 2022 kom tidskriften *Baltic Worlds* ut med temanumret *Baltic Worlds: Special Section: Dietary Reform in the Baltic and East Central Europe*, 2022:1–2. Där kan man exempelvis läsa om vegetarism i Estland under det tidiga 1900-talet. Se Anu Kannike & Ester Bardone, ”Vegetarian Food as Modern Food: Attempts to Educate the Nation of Estonia from the 1900s to the 1930s”, *Baltic Worlds*, 2022:1–2, s. 125–137

⁹⁴ Gregory (2007), s. 34ff.

Det senare var ett tilltag som fick utstå kritik för att vara ett maskerat försök till att hålla arbetarklassens löner nere.⁹⁵

Också i USA fanns det, som tidigare nämnts, människor som förespråkade en diet utan kött innan termen vegetarian var myntad och innan the American Vegetarian Society grundats. Adam D Shprintzen benämner det protovegetarianism eller protovegetariska rörelser. I *The Vegetarian Crusade: The Rise of an American Reform Movement 1817–1921* skriver Shprintzen om den amerikanska vegetariska rörelsen och dess förändring över tid. Den protovegetariska rörelsen som uppkom innan det amerikanska inbördeskriget (1861–1865) skiljde sig på flera centrala punkter från den vegetariska rörelse som formerades efter krigsslutet. Den förra var i högre utsträckning religiös och politisk till sin karaktär, medan den senare i stället kopplade vegetarianism till individualism, personlig hälsa och framgång. Mer konkret innebar det att då förkrigstidens vegetarianism sammanbands med kamp för slaveiets avskaffande och för ett mer jämlikt samhälle för människor oberoende av kön och hudfärg, så fokuserade efterkrigsvegetarismen mer på den egna individen och dess egen utveckling.⁹⁶

Ett exempel på den senare sortens vegetarism är den som läkaren, sjundedagsadventisten och vegetarianen John Harvey Kellogg representerade.⁹⁷ Mellan år 1876 och 1943 drevs hälsohemmet Battle Creek Sanitarium i Michigan, USA, av Kellogg efter sjundedagsadventistiska principer. Grundstenar i hälsohemmets arbete var avhållande från alkohol och tobak samt fokus på motion av olika slag.⁹⁸ Battle Creek hade även ett experimentellt kök i vilket olika vegetariska köttersättningar baserade på nötter och säd arbetades fram och sedermera såldes runtom i USA och andra länder.⁹⁹ Tanken var att genom att följa de principer som förkunnades i Battle Creek och

⁹⁵ Gregory (2007).

⁹⁶ Shprintzen (2013), s. 2, 4.

⁹⁷ Seventh-day Adventist Church, eller Sjundedags Adventistsamfundet som samfundet heter i Sverige, grundades år 1863 i USA. Det är en del av adventistgrenen i den protestantiska reformerta kyrkofamiljen. Tidigt skickades missionärer ut över hela världen, och år 1880 grundades i Grythyttan den första svenska församlingen. Föreställningen om Jesus snara återkomst har alltsedan samfundets bildande varit en central del. Kopplingen till en vegetarisk livshållning har att göra med att rörelsen menar att kroppen är den heliga Andens tempel och att kroppen därför bör tas om hand noggrant. Många adventister är därför nykterister och vegetarianer samt att de inte brukar beroendeframkallande produkter som tobak, kaffe eller te. Nationalencyklopedin, "Sjundedags Adventistsamfundet". <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sjundedags-adventistsamfundet> (hämtad 2022-02-13)

⁹⁸ Shprintzen (2013), s. 120; Brian C. Wilson, *Dr John Harvey Kellogg and the Religion of Biologic Living* (Indiana University Press, 2014), s. xi.

⁹⁹ I kapitlet "Maten på bordet" diskuteras detta mer utförligt.

genom att äta den mat som framställdes där hade individen möjlighet att ta kontroll över sin egen personliga utveckling vad gäller hälsa och framgång.

En liknande förändring inom den svenska vegetariska rörelsen som den inom den amerikanska rörelsen är svår att peka på utifrån den studie jag gör. Den amerikanska vegetariska rörelsen uppkom flera decennier innan den svenska och kan relateras till andra samhällseliga, politiska och historiska kontexter i form av inbördeskrig och kamp för slaveriets avskaffande. Likväl återfinns flera av de föreställningar som fördes fram i USA, såväl tiden innan som den efter inbördeskriget, i svensk vegetarism flera decennier senare när den formeras. Att till synes motstridiga bevekelsegrunder till att leva vegetariskt återfinns sida vid sida är inte så märkligt då rörelser ofta inte är helt samstämmiga.¹⁰⁰

En forskare som mer specifikt har undersökt relationen mellan den moderna vegetarismen och kristendom är Samantha Jane Calvert. I sin avhandling *Eden's Diet: Christianity and Vegetarianism 1809–2009* från 2012 undersöker hon utifrån en brittisk horisont det kristna samfundet the Bible Christian Church och dess roll i formeringen av the Vegetarian Society, Frälsningsarméns förhållande till vegetarism, kväkare och djurskydd. Calvert uppmärksammar också förbindelsen mellan de brittiska och amerikanska vegetariska rörelserna och relationen mellan vegetarismen och det amerikanska kristna Sjundedags Adventistförbundet. När det gäller kopplingen till sjundedagsadventismen lyfter Calvert fram tidigare nämnda John Harvey Kellogg och dennes arbete för vegetarismen på the Battle Creek Sanitarium.¹⁰¹

Calvert menar att den moderna vegetarismen har sina rötter inom sektaristisk protestantism, men att det är något som inte har uppmärksamrats i tillräckligt stor utsträckning inom forskningen.¹⁰² Calverts iakttagelser är representativa även för svenska förhållanden. Inom den forskning som finns om den tidiga svenska vegetarismen berörs knappt kristendom. Det har jag

¹⁰⁰ Om förhållandet mellan feminism och vegetarianism har Carol J. Adams skrivit i boken *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory* (New York: Continuum, 1990).

¹⁰¹ Samantha Jane Calvert, *Eden's Diet: Christianity and Vegetarianism 1809–2009*. (Opublicerat manuskript, University of Birmingham, 2012. URL: <https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/4575/1/Calvert13PhD.pdf>). Exempel på andra verk som handlar om vegetarianism och kristendom är Rachel Muer & David Grumett, *Eating and Believing: Interdisciplinary Perspectives on Vegetarianism and Theology* (T & T Clark theology) [Elektronisk resurs], Continuum International Publishing Group Ltd, 2008); James C. Whorton, *Crusaders for Fitness: The History of American Health Reformers* [Elektronisk resurs], (Princeton University Press, 1982); Richard Alan Young, *Is God a Vegetarian?: Christianity, Vegetarianism, and Animal Rights* (Chicago, Ill.: Open Court, 1999).

¹⁰² Calvert (2012), s. 2.

för avsikt att ändra på i och med att religion, och då framför allt kristendom är ett av de teman som föreliggande avhandling behandlar. Flera av de kristna samfund som Calvert tar upp i sin avhandling, såsom Frälsningsarmén och inte minst Sjundedagsadventist Förbundet och John Harvey Kellogg berörs i den här avhandlingen.

Tysk vegetarism har ofta studerats som en del av den större livsreformrörelsen. Exempel på det är Wolfgang R. Krabbes *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform: Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode* och antologin *Handbuch der deutschen Reformbewegungen: 1880–1933*.¹⁰³ De båda böckerna beskriver och redogör för livsreformrörelsen i Tyskland från sent 1800-tal fram till de första decennierna av 1900-talet samt placerar rörelserna i en historisk, samhällelig och nationell kontext. Titeln på Krabbes bok betonar vad rörelserna syftade till, samhällsförändring genom livsreform.

Ett senare verk som behandlar tysk vegetarism, och som också har inspirerat avhandlingens teoretiska perspektiv är tidigare nämnda Corinna Treitels bok *Eating Nature in Modern Germany: Food, Agriculture, and Environment, c.1870 to 2000*.¹⁰⁴ Det som framför allt skiljer Treitels bok från tidigare undersökningar av den tyska livsreformrörelsen är att den initiala ingången är annorlunda, nämligen frågan varför Hitler var vegetarian. Treitel försöker förstå hur det kommer sig att äta *naturligt* eller *naturenligt* är något som blev så attraktivt i Tyskland. Det engagerade människor med alltifrån liberala sympatier och vänstersympatier, såsom de första som var en del av livsreformrörelsen under andra hälften av 1800-talet, till människor på högerkanten och sedermera även nazister några decennier in på 1900-talet. Nazisterna menade exempelvis att en *naturlig* kost, främst baserad på frukt och grönt, men med inslag av kött, var bäst för det tyska folket.¹⁰⁵ Det korta svaret som sedan förklaras utförligt genom boken är att "eating naturally has always belonged to the biopolitics of German modernity".¹⁰⁶ Hunger och hälsa var

¹⁰³ Wolfgang R. Krabbe, *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform: Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1974); Diethart Kerbs & Jürgen Reulecke, (red.). *Handbuch der deutschen Reformbewegungen: 1880–1933* (Wuppertal: Hammer, 1998). Ytterligare exempel på detta är Bernd Wedemeyer-Kolwe, *Aufbruch: Die Lebensreform in Deutschland* (Darmstadt: Philipp von Zabern, 2017) och Thomas Rohkrämer, *Eine andere Moderne?: Zivilisationskritik, Natur und Technik in Deutschland 1880-1933* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1999).

¹⁰⁴ Treitel (2017).

¹⁰⁵ Treitel (2017), s. 1, 207.

¹⁰⁶ Treitel (2017), s. 3.

tidigt avgörande punkter för denna inriktning. Redan den tyska vegetariska pionjären Eduard Baltzer framhöll på 1860-talet att det gick åt tio gånger mer land för att föda köttätare jämfört med vegetarianer. Resursfrågan var därmed central.¹⁰⁷ Att äta *naturligt* var något som började med livsreformrörelsen och som sedermera kom att implementeras i officiella program tillhörande såväl demokratiska, fascistiska som nazistiska stater under 1900-talet. Genom sin studie nyanserar Treitel därmed den teoribildning kring biopolitik som främst har fokuserat ett uppifrånperspektiv.¹⁰⁸

En övergripande skillnad mellan min studie och de tyska exemplen är att jag endast undersöker *en* inriktning i livsreformrörelsen, och då en svensk sådan. I likhet med dem närmar jag mig den vegetariska rörelsen utifrån att den var en livsreformrörelse och inte bör förstås som en alltför isolerad enhet. En annan skillnad är att den här studien har ett tydligare internationellt perspektiv. Treitels sätt att närma sig den tyska livsreformrörelsen finner jag inspirerande och viktigt. Våra undersökningar skiljer sig på avgörande sätt från varandras då hon tar ett betydligt större grepp rent tidsmässigt men också genom att hon fokuserar på livsreformrörelsen och föreställningar och praktik i Tyskland gällande att äta *naturligt*. Ett sådant förhållningssätt innebär inte alltid att äta vegetariskt men att köttets betydelse för hälsa problematiserades och större fokus lades på vegetarisk kost.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att den moderna vegetarism som formerades kring mitten av 1800-talet och framåt i västvärlden var en heterogen rörelse. Skälen till att anamma en vegetarisk livshållning kunde vara etiska, religiösa och hälsobaserade, men också ekonomiska och grundade på politiska övertygelser. I linje med detta kunde fokus spänna från ett mer individcentrerat synsätt till att vegetarismen var mer fokuserad och ihopkopplad med föreställningar om vikten av kollektiva politiska förändringar såsom slaveriets avskaffande, socialism och kvinnors rättigheter.

Disposition

Avhandlingens undersökningsdel är tematiskt upplagd, även om en viss kronologi återfinns i framför allt kapitel två. De empiriska kapitlen undersöker vad jag identifierat som centrala delar av det tidiga 1900-talets svenska vegetarism som SVF företrädde. Gemensamt för dessa kapitel är att de behandlar, om än i olika utsträckning, de fyra områden som diskuterats i metodavsnittet. Områdena är: 1) den svenska vegetarismen som en del av en

¹⁰⁷ Treitel (2017), s. 7–8.

¹⁰⁸ Treitel (2017), s. 7ff.

större internationell rörelse, 2) den roll kristendomen spelade på olika sätt för den vegetariska rörelsen, 3) genus i förståelsen de roller och positioner som kvinnor och män innehade i framför allt SVF, men också i den vegetariska rörelsen i ett större (internationellt) perspektiv, samt 4) den spänning som fanns inom vegetarismen som kan beskrivas som en uttalad civilisations- och moderniseringskritik samtidigt som rörelsen var modern och framåtriktad.

Detta inledande kapitel följs av kapitlet "Organisation och aktivism". Där beskriver jag kortfattat hur organiseringen av SVF såg ut lokalt och nationellt samt hur föreningen var en aktiv del av en internationell vegetarisk rörelse. Genom att göra det sätter jag in rörelsen i ett vidare sammanhang och i sin samtid. När det gäller aktivism av olika slag uppmärksammas sådan inom landet men också på internationell nivå. Ambitionen är att undersöka organisering och aktivism på två nivåer, dels nordiska samarbeten, dels vad som främst var europeiska samarbeten. I kapitlet undersöks och analyseras även de olika roller och möjligheter som kvinnor och män hade i den vegetariska rörelsen när det gäller aktivism av olika slag samt deltagande i organisering av SVF och internationella samarbeten.

Det tredje kapitlet, "Maten på bordet", handlar om praktik och föreställningar kopplade till vad vegetarianerna menade var vegetarisk kost och en vegetarisk livshållning. I detta kapitel behandlas i olika omfattning avhandlingens alla frågeställningar. I undersökningen visar jag att såväl den mat som beskrevs som vegetarisk som de bakomliggande föreställningar och argument som vegetarianerna lyfte fram som belägg för detta skiljer sig från hur det ser ut idag. Dessutom synliggör jag den diskrepans som fanns mellan en strikt definition av vad som menades vara människans naturenliga kost och den mat som serverades under tillställningar ordnade av SVF och de matrecept som fanns i *Vegetarianen* och i vegetariska kokböcker. Andra aspekter som det här kapitlet rymmer är samarbeten mellan SVF och nykterhetsföreningar samt samarbeten med och influenser från den danska vegetarismen.

Med det fjärde kapitlet, "Religion och vegetarism" uppmärksammar jag kristendomens roll inom vegetarismen. Mer precist innebär det att jag lyfter fram en kristen ramberättelse som återfanns i den vegetariska rörelsen. Jag analyserar också sätt som människor med bakgrund i olika kristna trosinriktningar och samfund var en del av den vegetariska rörelsen, eller på andra sätt influerade rörelsen. Kapitlet handlar också om hur religiösa motiv användes för att legitimera en vegetarisk livshållning på olika sätt. I samband med att olika kopplingar mellan vegetarismen och kristendom undersöks diskuterar och problematiserar jag vad det innebär för en rörelse som den

vegetariska att samhället blev alltmer sekulariserat i takt med moderniserings framfart.¹⁰⁹

I kapitel fem, "Människan bland djuren", som är det sista undersökande kapitlet, studerar jag i vid mening vilka relationer mellan människa och djur som beskrevs av SVF och som kan utläsas av den argumentation som fördes i *Vegetarianen*. Det innebär att jag bland annat analyserar hur djur uppmärksammades för att legitimera en vegetarisk livshållning. Det innebär också att jag undersöker på vilka sätt (negativa som positiva) som människan förstods vara ett djur bland flera men också det högst stående djuret i egenskap av att vara människa. I avsikt att belysa de föreställningar och argument som vegetarianerna använde sig av jämförs och kontrasteras de med argument och ståndpunkter som var centrala inom tidens djurskyddsrörelse, så som Karin Dirke har beskrivit dem i sin avhandling.¹¹⁰

Med kapitel sex, "Vegetarism och det moderna – en avslutande diskussion" avslutas undersökningen. Här återknyter jag till de teoretiska perspektiv och till syfte och de frågeställningar som har väglett undersökningen. Jag argumenterar samt visar med exempel varför och på vilka sätt det tidiga 1900-talets vegetarism bör förstås som annorlunda jämfört med dagens vegetarianism och veganism. Som ett resultat av undersökningen lyfter jag även fram vegetarianernas syn på vad de menade vara vegetarismens plats inom den samtida livsreformrörelsen samt vilka konsekvenser en vegetarisk livshållning ansågs kunna leda till i ett större samhälleligt perspektiv. I avslutning till att det görs diskuterar jag undersökningens resultat i relation till den modernitetstematik som undersökningen teoretiskt har väglett av.

¹⁰⁹ Stefan Gelfgren, *Ett utvalt släkte: väckelse och sekularisering: Evangeliska fosterlandstiftelsen 1856–1910* (Skellefteå: Norma, 2003)

¹¹⁰ Dirke (2000).

2. Organisation och aktivism

Fallet Sverige

Med grundandet av Svenska vegetariska föreningen (SVF) år 1903 fanns det för första gången en förening i Sverige som primärt och uttryckligen sade sig arbeta för vegetarismens sak. SVF hade förvisso föregångare i form av föreningarna Svenska Reformgillet och Samfundet för befrämjandet av ett naturenligt levnadssätt.¹¹¹ Liksom SVF var dessa två föreningar en del av livsreformrörelsen som började formeras under sent 1800-tal. På flera sätt var vegetarismen sammanbunden med andra rörelser, dels på ett idémässigt plan, dels genom samarbeten. SVF:s organisationsform och arbetssätt liknade besläktade rörelser som nykterhetsrörelsens, fredsrörelsens och djurskyddsrörelsens sätt att organisera sig. SVF var organiserad på riksnivå och på lokalnivå, och såväl de lokala föreningarna som föreningen på riksnivå höll möten och ordnade aktiviteter. Riksförbundets säte var i Stockholm och föreningen hade ett flertal lokalavdelningar i städer som Stockholm,¹¹² Göteborg,¹¹³ Helsingborg,¹¹⁴ Uppsala¹¹⁵ och Östersund.¹¹⁶ Det var riksförbundet som gav ut medlemstidningen *Vegetarianen*. Genom SVF:s internationella engagemang var den svenska vegetarismen också en del av en större global vegetarisk rörelse som band samman vegetariska föreningar över nationsgränser.

Det här kapitlet behandlar hur den svenska vegetarismen genom SVF organiserades inom landet, men också hur SVF samarbetade med vegetariska föreningar i andra länder, på en nordisk och internationell nivå. Utöver mer regelrätt organisering, såsom hur SVF var organiserad med riksstyrelse och lokalavdelningar, riktas fokus mot olika slags aktiviteter som föreningen arrangerade och var en del av i Sverige och utomlands. Genom att göra detta

¹¹¹ *Vegetarianen* fick även ärva Samfundet för befrämjandet av ett naturenligt levnadssätt. Stolare (2003), s. 94–95.

¹¹² Se exempelvis *Vegetarianen*, 1906:2, "Från vegetarianernas läger", s. 20 och *Vegetarianen*, 1906:3, "Från vegetarianernas läger." s. 37.

¹¹³ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1906:6A, "Från vegetarianernas läger.", s. 87.

¹¹⁴ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1906:3, "Vegetarismen i Helsingborg. Storartad framgång", s. 34

¹¹⁵ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1906:3, "Vegetarismen i Uppsala. Skolköskurs pågår. Lokalavdelning bildad.", s. 35.

¹¹⁶ *Vegetarianen*, 1905:5a, "Från vegetarianernas läger", s. 66.

berör jag även framstegs- och civilisationstankar hos rörelsen. De frågeställningar som kapitlet främst besvarar är på vilka sätt SVF organiserades och hur föreningen samverkade på ett internationellt plan, och hur det kan förstås utifrån undersökningens teoretiska perspektiv som fokuserar modernitet utifrån olika aspekter. I kapitlet undersöker jag också genus i bemärkelsen hur det praktiska arbetet såg ut för män och kvinnor i den vegetariska rörelsen, samt hur eventuella skillnader kan förstås. Genom att jag undersöker organisering kommer jag även uppmärksamma klass och relationer till andra närbesläktade rörelser.

Vilka var SVF?

Det var framför allt människor ur mer eller mindre bemedlade klasser som var engagerade i SVF.¹¹⁷ Personer som organiserade sig i SVF och/eller närbesläktade rörelser hade ofta en aktivistisk livshållning som möjliggjordes av att de hade tid och ekonomisk möjlighet att delta i tidens livsreformrörelser. Stolare har analyserat en förteckning över 1912 års medlemmar i vilken det framkommer att 984 personer var anslutna till SVF det året. Den största gruppen var lägre tjänstemän, framför allt folkskollärare. Akademiker och storföretagare var överrepresenterade och bland akademiker fanns det gott om läkare och ingenjörer. Bara tio procent var lantbrukare. Samma siffra gällde för arbetare.¹¹⁸

Ett exempel är Johan Lindström Saxon som var en av SVF:s grundare och därutöver utgivare och redaktör för medlemstidningen *Vegetarianen*. Saxon engagerade sig inte bara för vegetarismen utan hade också ett starkt intresse för sin hembygd Närke som han skrev flera böcker om,¹¹⁹ men också för nykterhetssaken och pacifism.¹²⁰ Motzi Eklöf beskriver Saxon som härstammande ur en frikyrklig bondemiljö och aktiv i flertalet av reformrörel-

¹¹⁷ Sundin (1986), s. 96.

¹¹⁸ Det bör dock påpekas att bortfallet i Stolare analys var stor då många kvinnor titulerades fru eller fröken i förteckningen, och därför är svåra att kategoriseras socialt. Även 167 män saknar yrkestillhörighet i förteckningen. Trots dessa förbehåll menar Stolare att detta inte förändrar slutsatsen att det var samhällets övre skikt som var överrepresenterade i SVF. Stolare (2003), s. 100–102.

¹¹⁹ Se exempelvis Johan Lindström Saxon, *Gällersta: en sockenbeskrivning* (Stockholm: Nutiden, 1915); Johan Lindström Saxon, *Folkminnen och folkliv i Närke: uppteckningar och skildringar* (Stockholm: Nutiden, 1923); Johan Lindström Saxon, *Närkes kyrkor i ord och bild* (Stockholm: Lindström, 1928); Johan Lindström Saxon, *Från självhushållets lyckliga dagar: arbetet i en bondgård i Närke 1 januari–31 december på 1850-60-talen* (Stockholm: Saxon & Lindström, 1933).

¹²⁰ Se Jansson (2005), särskilt kapitlet ”Kampen mot spriten” och ”Militarismens demon.

serna under tidigt 1900-tal. Utöver att engagera sig för nykterhet, fred och hembygdsforskning var Saxon aktiv mot tvångsvaccination och vivisektion, för demokrati, frisinne och djurskydd.¹²¹ Eklöf beskriver det som att Saxon engagerade sig för ett ”naturenligt levnadssätt”, vilket jag menar är detsamma som vegetarism. Idag är Saxon något av en bortglömd person, men under sin livstid var han välkänd. När *Dagens Nyheter* anordnade en omröstning år 1920 om vem som var Sveriges populäraste man hamnade Saxon på andra plats. Hjalmar Branting som inte långt innan hade blivit utsedd till den förste socialdemokratiska statsministern i Sverige vann omröstningen. Saxon var med andra ord en känd och omtyckt person under sin livstid. I stor utsträckning har detta förstås att göra med den framgångsrika tidningen *Såningsmannen* som han grundade och var redaktör för. Att Saxon var så pass känd i Sverige bör ha gett hans engagemang för vegetarismens sak legitimitet och tyngd. Han var en man att räkna med i sin samtid. På samma gång blev han förlöjligad för sitt arbete för vegetarismen och för honom närbesläktade frågor som rörde vad han ansåg vara liknande gifter såsom alkohol, tobak och kaffe, men också vaccinnmotstånd.¹²²

Saxon var också något av en eldsjäl för vegetarismen och genom åren blir det tydligt att han alltmer tog på sig rollen som ett slags ”garant” för vegetarismens sak. Under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet figurerar han exempelvis i flertalet reklamannonser för vegetariska livsmedel som bananer och cornflakes.¹²³

I 1912 års medlemsförteckning för SVF framgår det att 398 av 984 medlemmar var kvinnor, vilket motsvarar cirka 40 procent. Det var en hög siffra i jämförelse med hur det såg ut inom den tyska vegetariska rörelsen. Stolare hänvisar till en studie om tysk vegetarism där det nämns att 25 procent var kvinnor. Det kan vara flera anledningar, menar Stolare, till att så pass många kvinnor engagerade sig i SVF. Ett exempel är den hemideologi som rådde under tidigt 1900-tal, vilken kan ha bidragit till att kvinnor arrangerade skolkökskurser i SVF:s regi runtom i landet.¹²⁴ Utöver arbetet med skolkökskurser uppmärksammar Stolare att kvinnor var med i föreningens styrelse. Däremot diskuterar han inte de andra uppgifter som kvinnor arbetade med.

¹²¹ Eklöf (2006).

¹²² Jansson (2005), s.11, 212.

¹²³ SVF hade en handelsavdelning som sålde vegetariska livsmedel av olika slag. För information och reklam för handelsavdelningen samt reklam för livsmedel där Saxon är med, se exempelvis *Vegetarianen*, 1924:12 (medföljande rekvisitionslista för Svenska vegetariska föreningens handelsavdelning), *Vegetarianen*, 1930:11, s. 155; *Vegetarianen*, 1930:12, s. 162.

¹²⁴ Stolare (2003), s. 100–102.

Arbetsfördelningen mellan könen

Kvinnor deltog på en mängd olika sätt i SVF. En del av de arbetsuppgifter som kvinnor hade i föreningen överensstämmer med den föreställning som fanns i tiden om en mer privat sfär i vilken kvinnor agerade, och en offentlig där män agerade. Men kvinnors engagemang för den vegetariska frågan tog sig även andra uttryck. Ett konkret exempel är deltagande i SVF:s nationella och lokala styrelser. Kvinnor hade alltsedan den vegetariska rörelsens begynnelse varit aktiva i rörelsen. Shprintzen påtalar att även om kvinnor inte hade "executive roles" under de tidiga åren av the American Vegetarian Society spelade de en central roll i rörelsens utveckling. Ett exempel han tar upp är författaren Mary Gove Nichols som åkte runt i USA och föreläste om vegetarianismens företräden. En föreställning bland amerikanska vegetarianer under mitten av 1800-talet var att vegetarianism var en katalysator för "total reform". Kvinnors rättigheter var en av reformerna, tillsammans med frågor som slaveriets avskaffande, nykterhet, pacifism och jordreform.¹²⁵

Jag kommer först att diskutera mer traditionella arbetsuppgifter som kvinnor hade inom SVF, och som kan relateras till föreställningen om en privat sfär. Därefter undersöker jag andra sätt som kvinnor tog plats i och var en aktiv del av tidens vegetariska rörelse. När man talar om kvinnors roller och möjligheter inom SVF uppkommer frågan vilka positioner män hade, samt hur föreställningar kring vad som ansågs vara manligt respektive kvinnligt kodade uppgifter såg ut. I det följande kommer en sådan analys ta sin början.

Stolare har undersökt skolkökskursernas roll inom SVF. Den första skolköskursen arrangerades under vintern 1906 i Stockholm och var ett resultat av arbete som inletts året innan, då pengar (500–600 kr) hade samlats in för att köpa en köksservis. Kursen som pågick under tre veckor hade omkring 15 deltagare.¹²⁶ Läraren var danska Johanne Ottosen från Skodsborgs hälsohem. Tanken med den första skolköskursen var att utbilda blivande skolkökslärarinnor som senare skulle kunna hålla i nya skolkökskurser och därmed sprida vegetarismens sak. Under en sexårsperiod, mellan 1906 och 1912, utbildades 614 elever i 38 kurser. Initiativen att anordna skolkökskurser kom från lokalt håll. Det ekonomiska ansvaret vilade också på de lokala krafterna. En förhoppning med kurserna, förutom det givna i att utbilda i vegetarisk matlagning, var att de skulle leda till att nya lokala föreningar bildades där sådana inte fanns. Det SVF centralt bidrog med var lärarinna (och köksservis). Maten som lagades under kurserna såldes till intresserade och var en

¹²⁵ Shprintzen (2013), s. 70–71.

¹²⁶ Stolare (2003), s. 97–98; *Vegetarianen*, 1905:5, "Från vegetarianernas läger", s. 67.

del av finansieringen av kurserna. Ett annat vanligt inslag var att hålla i en vegetarisk middag till vilken den lokala pressen inbjöds. Det var ett sätt att sprida vegetarismen utanför de egna leden.¹²⁷

Redan i arbetet med att planera den första skolköskursen fanns argumentet att det också skulle hjälpa nykterhetssaken. I Stockholm där kursen hölls fanns det intresse för en kurs i vegetarisk matlagning bland ”nykterhetsvänliga arbetarekretsar”. Det fanns en tanke bland vegetarianerna, men också bland en del nykterhetsfolk, att den ”saltade och kryddade köttmaten” skapade en törst som i sin tur bidrog till alkoholkonsumtion. Genom att ekonomiskt bidra till att införskaffa en köksservis bidrog man således på ”dubbelt sätt i samhällsnyttans tjänst”.¹²⁸ Skolköskurser i SVF:s regi fortsatte att ges genom åren och var ett viktigt inslag i SVF:s propagandaarbete och försök till att sprida vegetarismen till fler människor. Det är därmed ett exempel på SVF:s utåtriktade arbete.

Ett annat exempel där kvinnor ledde arbetet var vegetariska sommarpensionat. Under somrarna 1915–1918 exempelvis arrangerade SVF sommarpensionat i Kolmården. Det vegetariska sommarpensionatet var igång från 1 juni till 31 augusti och leddes under dessa år av en ”fröken”, en fröken som var skolkökslärarinna och som hade hållit i vegetariska demonstrationskurser några år tidigare, samt en gift kvinna titulerad doktorinna.¹²⁹

SVF var inte den första vegetariska föreningen som arrangerade vegetariska sommarpensionat. Flera år tidigare hade det arrangerats ”sommar-skolor” i England. Saxon berättade om dem i *Vegetarianen* med följande ord:

Ett av de engelska vegetarianernas lyckligaste grepp är inrättandet av vegetariska sommarskolor. De förena tillfället till kroppslig och andlig rekreation med vegetarisk propaganda. Man får tillbringa ett par sommarveckor i någon vacker trakt, där man får vegetarisk helinackordering för billigt pris. Förmiddagarna ägnas åt föredrag, kokdemonstrationer o. dyl., eftermiddagarna åt sällskaplig samvaro, utflykter o.s.v. Dessa sommarskolor ha blivit ofantligt besökta och skaffat den vegetariska rörelsen en mängd anhängare.¹³⁰

¹²⁷ Stolare (2003), s. 97–98. I kapitlet ”Maten på bordet” berättas det om en annan middag som hölls i SVF:s regi och till vilken pressen bjöds in.

¹²⁸ *Vegetarianen*, 1905:5, ”Från vegetarianernas läger”, s. 67.

¹²⁹ *Vegetarianen*, 1916:4 ”Vårt sommarpensionat”, s. 33–34; *Vegetarianen*, 1916:6, ”Vårt sommarpensionat å Kolmården”, s. 65–66; *Vegetarianen*, 1917:4–5, ”Vårt sommarpensionat å Kolmården”, s. 34; *Vegetarianen*; 1918:5–6, ”Vårt sommarpensionat och dess ledarinna”, s. 49.

¹³⁰ *Vegetarianen*, 1909:10, ”Internationella vegetariska kongressen i Manchester”, s. 130.

Tanken med dylika arrangemang var således att förena nytta med nöje: att erbjuda rekreation och vila samtidigt som förhoppningen var att kunna locka till sig fler anhängare. Vad gäller det sistnämnda verkar det inte helt ha lyckats för SVF i och med att sommarpensionaten hade ansträngd ekonomi och även gick med förlust vid flera tillfällen.¹³¹

Andra typiska sätt som kvinnor var aktiva i den vegetariska rörelsen var genom att författa vegetariska kokböcker. Att skriva kokböcker, arrangera vegetariska sommarpensionat och skolkökskurser är alla exempel på mer klassiskt kvinnligt kodade arbetsuppgifter. Dessa stämmer överens med föreställningen om skilda sfärer för män och kvinnor, antingen det handlar om en kvinnlig sfär innehållande hushållsskötsel och familjeansvar eller föreställningen om en mer separat offentlig kvinnlig sfär bestående av välgörenhetsarbete, kulturell verksamhet och socialt arbete.¹³²

Kvinnors arbete för vegetarismens sak tog sig även andra uttryck. Ett illustrerande exempel är Louise Lombard och det arbete hon utförde för SVF. Louise Lombard som titulerades professorska var bosatt i Djursholm och dotter till förste livmedikus Robert Lundberg. Därmed tillhörde hon de mer bemedlade klasserna. Hon var en av föreningens äldsta medlemmar och engagerade sig genom åren på en mängd sätt för föreningen.¹³³ Vad gäller praktiskt organisatoriskt arbete satt hon exempelvis i SVF:s styrelse under åren 1907–1909 samt i Stockholmsavdelningens styrelse som sekreterare 1911–1917.¹³⁴ Hon var inte den enda kvinnan i liknande position. Genom att undersöka hur könsfördelningen i de olika styrelserna såg ut går det att få en inblick i vilka möjligheter kvinnor respektive män hade när det gäller mer organisatoriskt arbete. Under SVF:s dryga första decennium, sedan grundandet år 1903 fram till 1912, var könsfördelningen mellan män och kvinnor tämligen lik i riksföreningens styrelse. Den kvinnliga representationen låg någonstans mellan dryga hälften till en tredjedel med undantag av år 1907 då den kvinnliga representationen var sex av åtta personer, om man räknar in revisorer och ersättare. Kvinnor tycks därmed ha haft goda möjligheter till engagemang även gällande styrelseuppdrag.

¹³¹ *Vegetarianen*, 1917:4–5, ”Vårt sommarpensionat å Kolmården”, s. 34.

¹³² Caine & Sluga (2003), s. 20.

¹³³ *Vegetarianen*, 1932:8, ”Dödens skörd”, s. 105.

¹³⁴ Lombard satt i SVF:s styrelse 1907–1909 samt i Stockholmsavdelningens styrelse som sekreterare från 1910 och framåt. Se exempelvis *Vegetarianen*, 1907:8, ”Svenska vegetariska föreningens 4:e årsmöte”, s. 73–76; *Vegetarianen*, 1908:9, ”Svenska vegetariska föreningens årsmöte”, s. 82–83; *Vegetarianen*, 1911:3A, ”Från vegetarianernas läger”, s. 37; *Vegetarianen*, 1916:3 ”Från vegetarianernas läger”, s. 21; *Vegetarianen*, 1917:2–3, ”Från vegetarianernas läger”, s. 20.

Det bör dock nämnas att det var redaktör Saxon som innehade ordförandeskapet medan en annan man, dr Anders Lindwall var vice ordförande. Konstellationen Saxon och Anders Lindwall som ordförande respektive vice ordförande höll i sig under tio års tid tills Lindwall avgick och ersattes av en man som var revisor i Riksbanken. De högsta positionerna inom styrelsen såg ut att vara svåra för kvinnor att nå. Saxon satt också som ordförande i föreningen fram till sin död år 1935, vilket innebar att en kvinna inte hade möjlighet att nå den högsta positionen inom SVF under perioden som den här avhandlingen avser.

Kvinnors roller i riksstyrelsen var ofta den som kassör, sekreterare eller revisor och ersättare. Två kvinnor som satt med i styrelsen i många år är Ellen Östberg och Lotten Holmberg vilka titulerades som fruar.¹³⁵ På 1920-talet såg könsfördelningen i SVF:s styrelse sämre ut. År 1923 var endast två av sju personer kvinnor, revisorerna inräknade. År 1929 såg det ännu dystrare ut: endast en kvinna var med i styrelsen och då med positionen revisor.¹³⁶ Det är svårt att dra någon generell slutsats av siffrorna mer än att män verkar ha dominerat när det gäller styrelseuppdrag på riksnivå. Det gäller i liten mån för föreningens första år, men i desto större mån på 1920-talet då den manliga dominansen var större.

Om vi tittar på hur det såg ut i en lokalförenings styrelse som Stockholmsavdelningens ser vi att kvinnor var aktiva även här. Flera av personerna som var styrelsemedlemmar i riksstyrelsen satt även med i Stockholmsavdelningens styrelse, kvinnor som män. En skillnad är att kvinnor kunde nå positionerna som ordförande och vice ordförande i Stockholmsavdelningens styrelse.¹³⁷ Det tycks därmed ha varit enklare för kvinnor att nå mer upphöjda styrelseuppdrag i lokalavdelningar än på riksnivå.

¹³⁵ Att kvinnornas roller ofta var dessa har jag sett genom att studera följande notiser och texter: *Vegetarianen*, 1903:2, "Från vegetarianernas läger", ej paginerad; *Vegetarianen*, 1905:5a, "Från vegetarianernas läger", s. 66; *Vegetarianen*, 1906:5, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte i Rättvik", s. 65–67; *Vegetarianen*, 1907:8, "Svenska vegetariska föreningens 4:e årsmöte", s. 73–76; *Vegetarianen*, 1908:9, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte", s. 82–83; *Vegetarianen*, 1910:7-8A, "Årsmötet", s. 100; *Vegetarianen*, 1911:7-8, "Vårt årsmöte", s. 81–83; *Vegetarianen*, 1912:9–10A, "Svenska vegetariska föreningens 10-årsjubileum" s. 113–118; *Vegetarianen*, 1913:8–9, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte", s. 98–99; *Vegetarianen*, 1915:9–10A, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte", s. 73–75.

¹³⁶ *Vegetarianen*, 1923:6, "Från vegetarianernas läger", s. 45; *Vegetarianen*, 1929:7, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte", s. 81.

¹³⁷ *Vegetarianen*, 1906:3, "Från vegetarianernas läger", s. 37; *Vegetarianen*, 1911:3A, "Från vegetarianernas läger", s. 37.

Låt oss återgå till Louise Lombard som illustration för kvinnors olika roller i den vegetariska rörelsen och som exempel på hur kvinnor hade möjlighet att engagera sig utanför den mer tydligt definierade kvinnorollen. Lombard som behärskade engelska, tyska och franska översatte texter från utländska tidningar till svenska för *Vegetarianens* räkning, men också föredrag som hållits av utländska vegetarianer.¹³⁸

Louise Lombard, *Vegetarianen*, 1932:8, s. 105

Ett annat exempel är då Lombard och Saxon besökte den internationella vegetariska kongressen i Manchester år 1909 som delegerade för SVF. När Saxon rapporterar om kongressen i *Vegetarianen* lyfter han fram Lombards deltagande som något utöver det vanliga. Hennes sätt att agera hjälpte tillsammans med hans eget deltagande till att sätta den svenska vegetarismen på kartan och visa att den förtjänade en plats bland de större ländernas föreningar. Lombard hade på "det utförligaste och klarast uppställda" sätt redogjort för vegetarismens framgångar i Sverige och hade vid flera tillfällen blivit avbruten av applåder från åhörarna. Hon hade också briljerat med sina språkkunskaper: "Säkerligen var hon också kongressens språkkunnigaste deltagare. Ena minuten talte hon engelska med en engelsman, andra minuten tyska med en tysk, tredje minuten franska med en fransman – allt med samma lätthet".¹³⁹ Under ett stort möte där 1500 personer hade närvarat hade

¹³⁸ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1911:3A, "Köttgifternas inflytande på näringsinstinkterna och naturläkeförmågan", s. 33–37; *Vegetarianen*, 1909:12, "De etiska skälen för vegetarismen", s. 162–164.

¹³⁹ *Vegetarianen*, 1909:10, "Internationella vegetariska kongressen i Manchester", s. 129–132.

Saxon och Lombard placerats på var sin sida om kongressens ordförande på "estraden", vilket Saxon menade var en "utmärkelse" för SVF och bevis på dess viktiga plats på den internationella vegetariska scenen.¹⁴⁰

Genom sina språkkunskaper och sitt sätt att interagera med människor var Lombard en tillgång för SVF och vegetarismens sak. Exempelen som givits ovan illustrerar också de möjligheter som kvinnor med utbildning och språkkunskaper hade i samtiden som var fylld av olika sorters föreningsverksamheter och kongresser i vilka kvinnor som ännu inte hade fått rösträtt hade möjlighet att engagera sig.¹⁴¹ Angående det sistnämnda hade Lombard också rapporterat i *Vegetarianen* om en annan kongress, nämligen en internationell hygienisk kongress i Berlin som hon hade bevistat 1907 som delegerad för SVF. Kongressen behandlade "praktisk hygien" och hade åtta sektioner, av vilka en handlade om "födoämneshygien och hygienisk fysiologi".¹⁴²

Lombards engagemang för vegetarismen och sammanlänkande rörelser visade sig inte bara i *Vegetarianen* och i arbete direkt knutet till SVF, utan också i tidningar med större läsekrets, vilket *Vegetarianen* rapporterades om. År 1910 skrev Lombard exempelvis en artikelserie i *Svensk Damtidning* som behandlade vegetarism, naturhygien och ett naturenligt levnadssätt. För *Svensk Damtidning* rapporterade Lombard även om den tredje internationella vegetariska kongressen i Bryssel. Även i veckotidningen *Idun* som också riktade sig till kvinnor författade Lombard texter som belyste vegetarismen och SVF:s arbete genom skolköksverksamheten.¹⁴³

Något bör också sägas generellt om mäns roller inom SVF innan vi går vidare till att undersöka hur SVF agerade på en mer internationell arena. De högsta positionerna inom det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse var förbehållna män, även om det fanns undantag. Ett illustrerande exempel är förstås Saxon som i hög utsträckning var ansiktet utåt för den svenska vege-

¹⁴⁰ *Vegetarianen*, 1909:10, "Internationella vegetariska kongressen i Manchester", s. 129–132.

¹⁴¹ För att läsa mer om olika rörelser som engagerade kvinnor innan och under tiden för den allmänna rösträtts införande, se exempelvis Larsson (1985) och Dirke (2000).

¹⁴² Vid ett tillfälle råder det oklarhet om var kongressen hölls. Både Paris och Berlin nämns då under samma rapportering. Vid ett annat tillfälle, när Lombards rapportering från kongressen presenteras, framgår det att det var i Berlin, och inte i Paris, som den hygieniska kongressen hölls. *Vegetarianen*, 1907:8, "Svenska vegetariska föreningens 4:e årsmöte", s. 74; *Vegetarianen*, 1907:10–11, "Vegetarismen å 14:e hygieniska kongressen i Berlin", s. 95–96.

¹⁴³ *Vegetarianen*, 1910:1, "Från vegetarianernas läger", s. 3; *Svensk Damtidning*, 1910:2, "Vegetarismens betydelse", s. 19; *Svensk Damtidning*, 1910:18, "Enkel föda", s. 240–241; *Svensk Damtidning*, 1910:28, "Intryck från tredje internationella vegetariska kongressen, som hölls i Bryssel den 10–12 juni 1910", s. 377–378; *Idun*, 1908:5, "'Biffsteksfolk' och 'gräsätare'. Svenska vegetariska föreningens skolköskurser", s. 61–62.

tarismen. Han var redaktör för *Vegetarianen* och författare till många av tidningens texter. Många av de mer vetenskapliga texterna som återfinns i tidningen var också författade av män.¹⁴⁴ Som kommer belysas längre fram i kapitlet leddes även de internationella vegetariska kongresserna av män: det var män som satt i styrelserna och det var främst män som höll föredrag under dessa tillställningar, även om det också här fanns undantag.¹⁴⁵

Både män som kvinnor var engagerade i SVF på såväl nationell som internationell nivå genom samarbeten med andra vegetariska föreningar och vegetariskt propagandaarbete. Men deras arbetsuppgifter skiljde sig åt. Det praktiska arbetet relaterat till den vegetariska maten ansvarade kvinnor oftast för medan männen hade mer prestigefyllda uppdrag. Det var män som var ordförande och vice ordförande i SVF:s riksstyrelse och det var män som ledde vegetariska sammankomster på internationell nivå. Det var främst män som skrev och diskuterade vetenskapliga texter. I och med att vegetarismens yttersta praktik ändå handlade om vegetarisk kost, och att det så gott som alltid var kvinnor som utförde arbete kopplat till den vegetariska maten (också män författade matsedlar och recept även om de var i minoritet¹⁴⁶) var kvinnornas arbete av avgörande betydelse för att stärka legitimiteten för rörelsen och för att skapa en starkare identitet kring detta nya sätt att leva.

Om vi studerar könsarbetsfördelningen utifrån föreställningen om olika sfärer eller områden för män och kvinnor framkommer det en tydlig arbetsfördelning på könsmässig nivå. I vissa fall överskred dock kvinnor arbetsfördelningen. En utbildad, språkkunnig och engagerad kvinna som Louise Lombard hade möjlighet att engagera sig i alltifrån rapportering om vegetariska hushållsskolor till engagemang i olika styrelser på lokal och riksnivå, men också bevista och aktivt delta i olika internationella kongresser. Vad gäller deltagande i internationella kongresser är klassaspekten inte oviktig. Lombard hade den ekonomiska möjlighet som krävdes för att engagera sig då det

¹⁴⁴ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1913:4, "Äggviteämnen och mineralämnen", s. 42–45, av W. Gedda och *Vegetarianen*, 1914:11–12, "Den naturenliga nödvändigheten för människan att hämta sina födoämnen från växtriket och dessas riktiga behandling", s. 105–115, av W. Gedda och *Vegetarianen*, 1930:5, "Vegetarismen såsom grundval till ett nytt liv", s. 69–74, av Paul Förster.

¹⁴⁵ För diskussioner om medelklassmaskulinitet, se exempelvis David Tjeder, *The Power of Character: Middle-Class Masculinities, 1800–1900* (Stockholm: Univ., 2003).

¹⁴⁶ Se exempelvis Axel Wilhelm Georg Gedda, *Enkel, stärkande, ej gödande vegetarisk hvardagsmat* (Stockholm: Svenska Vegetariska Föreningens Förlag, 1908).

oftast handlade om att med egna medel betala för utlandsresor eller för den delen skriva i *Vegetarianen*.¹⁴⁷

Svensk vegetarism i världen

Det kommande partiet av kapitlet handlar om hur SVF var en del av den internationella vegetariska rörelsen. Fokus riktas mot internationella samarbeten mellan olika länders vegetariska föreningar men också mot förbindelser mellan SVF och personer och institutioner från andra länder som förespråkade en vegetarisk kosthållning. Avsikten är att analysera *hur* den svenska vegetarismen genom SVF var en del av en större vegetarisk rörelse och hur samarbetena såg ut. Utöver det uppmärksammar jag kort de föreställningar som diskuterades på ett internationellt plan kring varför människan borde äta vegetariskt.

Först ut behandlas samarbeten mellan SVF och andra nordiska länders vegetariska föreningar.¹⁴⁸ Därefter undersöker jag hur internationella samarbeten mellan olika länders vegetariska föreningar uppstod och på vilka sätt SVF var en del av dessa. Eftersom analysen bygger på svenskt källmaterial innebär det att fokus ligger på hur SVF berättade om och lyfte fram nordiska och övriga internationella samarbeten i medlemstidningen *Vegetarianen*. En ytterligare ambition med att studera samarbeten mellan nordiska vegetariska föreningar är att bidra till forskningen om nordiska samarbeten kring sekelskiftet 1900.

Nordiska samarbeten och civilisationstankar

I första numret av SVF:s medlemstidning *Vegetarianen* går det att läsa följande: "Til lykke med Foreningen!" Året var 1903 och lyckönskningen kom från ordföranden av Dansk Vegetarianerforening Michael Larsen, tillika stadsläkare i Köpenhamn. Lyckönskningen gjordes i samband med att Larsen fick reda på att SVF hade bildats.¹⁴⁹ Den danska vegetariska föreningen grundades några år innan den svenska motsvarigheten, år 1896 och var därmed den

¹⁴⁷ SVF bekostade inte resor till kongresser, men som medlem kunde man köpa biljett till kongresser med reducerat pris. Se exempelvis *Vegetarianen*, 1904:4, "Hvem resa till nordiska vegetariska kongressen?", ej paginerad.

¹⁴⁸ I avhandlingen används främst orden Norden och nordiska för att beskriva samarbeten mellan vegetariska föreningar i Sverige, Danmark, Norge och Finland. I källmaterialet som citeras används ibland ordet skandinaviska vilket gör att även det ordet används när jag refererar till det. Jag gör ingen egentlig skillnad mellan tänkbara skillnader mellan vilka länder som inbegrips i Norden respektive Skandinavien. Avsikten är i stället att studera hur samarbeten mellan föreningar i ovan nämnda länder tog sig uttryck.

¹⁴⁹ *Vegetarianen*, 1903:1, "Från vegetarianernas läger", ej paginerad.

första vegetariska föreningen i Norden.¹⁵⁰ SVF var den andra. Redan i det andra numret av *Vegetarianen* rapporterades det om att en vegetarisk förening hade bildats också i Norge och att SVF:s ordförande Johan Lindström Saxon var närvarande när detta skedde. I samband med formeringen av den norska vegetariska föreningen hade Saxon berättat för norrmännen om den svenska systerföreningen.¹⁵¹ Ordförandena för Norges och Danmarks vegetariska föreningar blev även snabbt utnämnda till hedersmedlemmar inom SVF.¹⁵²

Det tidigaste och kanske tydligaste exemplet på samarbete mellan de nordiska vegetariska föreningarna är åren 1904–1906 då *Vegetarianen* också fungerade som medlemstidning för de danska och norska vegetariska föreningarnas medlemmar.¹⁵³ *Vegetarianen* började utkomma år 1903, och redan med 1904 års första nummer hade *Vegetarianen* förvandlats till ett medlemsorgan för de tre nordiska vegetariska föreningarna. Detta syntes också i tidskriftens underrubrik som numera lydde: ”De nordiska vegetariska föreningarnas tidskrift”. I *Vegetarianen* märktes förändringen genom att flera texter var författade på danska och norska. I samband med att den danska vegetariska föreningen beslutade att anta *Vegetarianen* som medlemstidning riktade den sig direkt till sina medlemmar genom *Vegetarianen*. När styrelsen berättade för sina medlemmar om förändringen som skett påpekade den att läsandet av artiklar på norska och svenska var ”et udmærket stykke praktisk skandinavisme således at vænnes til at læse hinandens sprog”.¹⁵⁴ De danskar som var mest ovana vid att läsa på svenska skulle snabbt upptäcka att det inte var så besvärligt.¹⁵⁵

Anledningen till att de danska och norska vegetariska föreningarna valde *Vegetarianen* som medlemstidning hade mer att göra med att de vid tiden inte hade egna tidningar och mindre med att ”praktisera skandinavism”. Den danska föreningen hade tidigare haft *Agitatoren* som medlemstidning, vilken var en tidning som förespråkande absolutism och inte var en utpräglad

¹⁵⁰ Vegetarisk forening, ”Dansk vegetarisk forenings og dansk vegetarismes historie,” <https://vegetarisk.dk/historie/#dvfstidligesthistorie> (hämtad 2022-09-05); *Vegetarianen*, 1904:2, ”Kommunelæge Mich. Larsen”, ej paginerad.

¹⁵¹ *Vegetarianen*, 1903:2, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

¹⁵² *Vegetarianen*, 1903:4, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

¹⁵³ Ett liknande sätt att samarbeta fanns mellan engelska the Vegetarian Society och the American Vegetarian Society under 1850-talet. Efter att de två föreningarna hade börjat närma sig varandra med avsikt att förenas fick the American Vegetarian Societys medlemmar gratis prenumerationer av the Vegetarian Societys medlemstidning *Vegetarian Messenger*, Shprintzen (2013), s. 90–91.

¹⁵⁴ *Vegetarianen*, 1904:1, ”Til Dansk Vegetariansk forenings Medlemmer”, ej paginerad.

¹⁵⁵ *Vegetarianen*, 1904:1, ”Til Dansk Vegetariansk forenings Medlemmer”, ej paginerad.

tidning för vegetarismens sak.¹⁵⁶ Den norska vegetariska föreningen i sin tur var nybildad och hade ett lågt medlemsantal, vilket kan ha försvårat möjligheten att på en gång starta en egen medlemstidning.¹⁵⁷ Valet att ”praktisera skandinavism” på det här viset var ändå inte ett stort steg att ta då föreningarnas ordföranden hade kontakt med varandra och verkar ha månat om att vegetarismen skulle växa i Norden som helhet.

De danska och norska ordförandena, stadsläkare Michael Larsen och O.J. Selboe, presenterades även i *Vegetarianen* på danska respektive norska. Till de informerande texterna fanns bilder på de två männen.¹⁵⁸

Vegetarianen innehöll texter på norska och danska som inte enbart vände sig till det egna landets medlemmar utan som var riktade till läsare oberoende av nationell tillhörighet. Det var texter som behandlade ämnen som ofta figurerade i *Vegetarianen*. Ett exempel är den danska ordförandens text ”Ilvormeget skal man spise?” i vilken han hänvisade till och marknadsförde sin egen bok *Naturhelbredelsen*.¹⁵⁹ Det var inte ovanligt att vegetariska kokböcker eller andra böcker som på något sätt hade en koppling till en vegetarisk livshållning lyftes fram i *Vegetarianen*. Ett annat exempel är texten ”Fra Norge” som informerade *Vegetarianens* läsare om hur den norska vegetariska föreningen utvecklades.¹⁶⁰ I *Vegetarianen* rapporterades det ofta om andra länders vegetariska föreningar eller andra sätt på vilka vegetarismen gjorde framsteg utomlands. Ytterligare ett exempel är texten ”Et vegetariskt Agitationsmöde” som handlade om ett möte som den engelska vegetariska föreningen hållit i London.¹⁶¹ Ett sista exempel är ”Fremtiden vil vise!”, i vilken artikelförfattaren argumenterade för att människan om en inte alltför avlägsen framtid inte längre skulle leva av och nyttja djur. I texten framfördes en kritik mot det sätt som den europeiska civilisationen hade utvecklats. Den europeiska civilisationen kontrasterades med japaner och den japanska civilisationen som framställdes som en positiv motbild. Författaren menade att japaner i lägre utsträckning än européer åt eller på andra sätt använde sig av djur.¹⁶² Texten illustrerar en kritik mot den europeiska civilisationen som fanns inom tidens vegetarism. Européer hade lämnat det naturenliga levnadsättet som andra

¹⁵⁶ *Vegetarianen*, 1904:1, ”Til Dansk Vegetariansk forenings Medlemmer”, ej paginerad.

¹⁵⁷ *Vegetarianen*, 1904:3, ”Fra Norge”, ej paginerad.

¹⁵⁸ *Vegetarianen*, 1904:2, ”Kommunelæge Mich. Larsen”, ej paginerad; *Vegetarianen*, 1904:3, O.J. Selboe”, ej paginerad.

¹⁵⁹ *Vegetarianen*, 1904:2, ”Ilvormeget skal man spise?”, ej paginerad.

¹⁶⁰ *Vegetarianen*, 1904:3, ”Fra Norge”, ej paginerad.

¹⁶¹ *Vegetarianen*, 1905:6, ”Et vegetariskt Agitationsmöde”, s. 90–91

¹⁶² *Vegetarianen*, 1906:1, ”Fremtiden vil vise!”, s. 5–6.

civilisationer och folkslag fortfarande levde efter, i alla fall levde efter i högre utsträckning än vad européerna gjorde.

Även om *Vegetarianen* var medlemstidning för de tre nordiska ländernas föreningar var det tydligt att tidskriften framför allt var till för den svenska läsekreten. Merparten av alla texter var skrivna på svenska och det var i synnerhet information av olika slag om SVF som fick utrymme i tidskriften. Det gavs uppdaterad information om SVF:s prestationer och hur den avancerade runt om i landet på ett sätt som inte kan jämföras med den uppmärksamhet som de norska och danska föreningarna fick. Den ”praktiska skandinavism” som styrelsen till den danska vegetariska föreningen hade beskrivit i och med läsandet av texter på olika nordiska språk, var i verkligheten en något villkorad skandinavism.

Nordiska samarbeten och framstegstanken

Om *Vegetarianen* framför allt var en tidskrift för den svenska läsekreten under åren 1904–1906, trots att den var ”de nordiska vegetariska föreningarnas tidskrift”, var samarbetena mer jämlika på andra sätt. Ett sådant samarbete var planeringen och utförandet av nordiska vegetariska kongressen, vilken fick stor uppmärksamhet i *Vegetarianen*.

Arrangerandet av nordiska vegetariska kongressen knöt på ett explicit sätt an till andra nordiska samarbeten genom att de vegetariska föreningarna fortsatte på en väg som redan var utstakad av andra rörelser vid samma tid.¹⁶³ Den första nordiska vegetariska kongressen hölls i Köpenhamn den 11 juli 1904 i anslutning till ett nordiskt fredsmöte och ett nordiskt nykterhetsmöte som hade hållits dagarna innan.¹⁶⁴ I *Vegetarianen* uttrycktes följande ord om saken: ”Det är ju avsiktligt som dessa möten satts så nära hvarandra. De beröra ju besläktade ämnen, och många komma naturligtvis att besöka alla tre.”¹⁶⁵ I *Vegetarianen* artikulerades ofta att vegetarismen var besläktad med nykterhets- och fredsrörelsen. Flera tongivande personer inom de olika rörelserna var även engagerade i de andra rörelserna. Saxon var exempelvis nykterhetsvän och fredsvän.¹⁶⁶

Under kongressen höll representanter från de tre nordiska vegetariska föreningarna tal som berörde olika dimensioner av vegetarismen. Den dan-

¹⁶³ Se exempelvis Irene Andersson, *Kvinnor mot krig: aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (Diss. Lund: Univ., 2001).

¹⁶⁴ *Vegetarianen*, 1904:2, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

¹⁶⁵ *Vegetarianen*, 1904:2, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

¹⁶⁶ Se även Jansson (2005), särskilt kapitlet ”Kampen mot spriten” och ”Militarismens demon.

ske ordföranden och läkaren Larsens tal "Vegetarismens mål och medel" hade ett vetenskapligt anslag. Han argumenterade för att vetenskapen "satt sin stämpel på vegetarismens alla kraf", och att en vegetarisk kosthållning kunde bota och lindra sjukdomar. Larsen lyfte också fram att det inom vegetarismen fanns en djup etisk grund. Den norska representanten, fru Birgit Weltzien Sørensen,¹⁶⁷ betonade i sitt tal "De sociala frågorna och vegetarismen" att vegetarism innebar ett kulturellt framsteg, men också att ett vegetariskt levnadssätt möjliggjorde för världens växande befolkning tillgång till hälsosam och billig mat. Sørensen menade att kött dieten däremot var konservativ i och med att den höll fast vid "barbariska samhällsseder".¹⁶⁸

I Sørensens tal legitimerades vegetarismen genom att den menades innebära framsteg av både kulturellt, ekonomiskt och hälsomässigt slag, medan att äta kött beskrevs som barbariskt och något som tillhörde det förgångna. I sitt tal "Vegetariska framtidsperspektiv" argumenterade den svenske representanten ordförande Saxon för att vegetarismen var "nutidens största tanke" och att den bar på potential att "skapa en ny mänsklighet". Han menade vidare att den nya mänskligheten kunde "göra jorden till en paradises lustgård".¹⁶⁹

Gemensamt för Saxons och Sørensens tal var att vegetarismen legitimerades som något som tillhörde samtiden och framtiden. Saxons sätt att uttrycka sig när han talade om att vegetarismen hade potential att skapa en ny mänsklighet och möjlighet att (åter)skapa paradiset på jorden har eskatologiska konnotationer. Dessutom band han genom detta sätt att argumentera ihop en önskvärd framtid med en (mytisk) förflutenhet av religiöst slag. Att på det sättet sammankoppla en önskvärd framtid, eller för den delen det egna levnadssättet i den egna samtiden, med en religiös retorik eller med argument hämtade från kristendomen var vanligt inom den vegetariska rörelsen. Jag tolkar det som ett sätt att legitimera den egna livshållningen som i mångt och mycket bröt mot det som var givet av tradition.

Om vi anlägger Kosellecks begreppsteoretiska modell om *erfarenhetsrum* och *framtidshorisont* på de tre talen och hur de illustrerar att vegetarismen sträckte sig mot det framtida samhället går det att uttrycka det som att *framtidshorisonten* är skild från *erfarenhetsrummet*. Men inte helt och hållet. Hos Larsen är det vetenskapen som legitimerar och visar att en vegetarisk

¹⁶⁷ I *Vegetarianen* användes den svenska stavningen Sørensen, men också den norska stavningen Sørensen. För exempel på det senare, se *Vegetarianen*, 1907:1, "En samfundsvecka för humanitära sträfvanden", s. 5–6. Jag använder den norska stavningen.

¹⁶⁸ *Vegetarianen*, 1904:5, "Den första nordiska vegetariska kongressen", ej paginerad.

¹⁶⁹ *Vegetarianen*, 1904:5, "Den första nordiska vegetariska kongressen", ej paginerad.

kosthållning är den rätta för människan, medan Sørensen talar om ”kulturellt framsteg” och vegetarismens roll i att säkra hälsosam mat till rimlig kostnad för det växande antalet människor på jorden. Det kulturella framsteg som vegetarismen innebar kontrasterade Sørensen mot förtäring av kött som hon framställde som ”barbariskt” och tillhörande det förflutna. Att något på det sättet tillhörde det förflutna var införstått något sämre. Saxons tal skiljer sig från de andra två i sättet han lyfter fram en mytisk religiös förflutenhet genom att benämna vegetarismen som ”nutidens största tanke” som hade potential att (åter)ska paradiset på jorden. Det sättet att argumentera anser jag kan tolkas som att *erfarenhetsrummet*, förvisso ett mystiskt religiöst sådant, inte var skild från *framtidshorisonten*, utan sammanfogad. Det förflutna gav i stället legitimitet åt framtidsprojektet som vegetarismen var.

Vegetarianen, 1904:5, ”Den första nordiska vegetariska kongressen”

Under den nordiska vegetariska kongressen hölls ytterligare tal. Den avslutande supén ägde rum på hälsohemmet Skodsborg utanför Köpenhamn. Där höll Carl Ottosen som var läkare och grundare av hälsohemmet ett föredrag om vegetarisk kost. I likhet med hur den danska vegetariska föreningens ordförande, Michael Larsen, tidigare hade talat om vegetarismen

utifrån vetenskapliga termer, argumenterade nu Ottosen för att vegetarisk kost hade högre näringsvärde än kött.¹⁷⁰

Den nordiska vegetariska kongressen hade blivit inbjuden till Skodsborg. I sitt tack för inbjudan kallade Larsen Skodsborg för ”vegetarismens högkvarter i Norden”.¹⁷¹ Larsen hade fog för det. Motzi Eklöf har kallat Skodsborg för en ”moderinstitution” för hälsoverksamheten i Norden, men också för den vegetariska livsmedelsindustrin.¹⁷² Att kongressen avslutades där på inbjudan av Ottosen är belysande för förbindelserna som under de kommande decennierna skulle finnas mellan Skodsborg, Ottosen och vegetarismen i Norden. Saxon och Ottosen tycks även ha varit vänner. Dessutom var Ottosen en auktoritet som Saxon ofta hänvisade till genom åren för att få tyngd bakom sina argument. I en av Saxons senare böcker finns också en dedikation till Ottosen i vilken han benämns som ”den främste av mina lärofäder”.¹⁷³

Det fanns förbindelser mellan Ottosen och Skodsborgs hälsohem och den amerikanske läkaren och sjundedagsadventisten John Harvey Kellogg som grundat Battle Creek Sanitarium i Michigan, USA år 1866. Battle Creek var ett framgångsrikt hälsohem och ledande tillverkare av vegetariska livsmedel som helt drevs av sjundedagsadventister.¹⁷⁴ Även sjukvårdspersonal utbildades där.¹⁷⁵

Efter att den första vegetariska kongressen hade hållits i Köpenhamn talades det om att den vegetariska kongressen skulle bli ett återkommande inslag.¹⁷⁶ Nordens vegetarianer planerade även för en samfundsvecka för hu-

¹⁷⁰ *Vegetarianen*, 1904:5, ”Den första nordiska vegetariska kongressen”, ej paginerad.

¹⁷¹ *Vegetarianen*, 1904:5, ”Den första nordiska vegetariska kongressen”, ej paginerad.

¹⁷² Motzi Eklöf, ”Missionerande medicin. Sjundedagsadventisternas internationella hälso-reform och vårdinrättningar i Sverige”, *Svensk medicinhistorisk tidskrift*, (12):1, s. 119–141, 2008.

¹⁷³ Saxon (1920).

¹⁷⁴ Dock skedde det en splittring mellan Kellogg och sjundedagsadventisterna som hade sin grund i att ledarna för samfundet ansåg att Battle Creek Sanitarium hade blivit för extravagant och inte längre drevs efter de principer som hade rätt vid grundandet. År 1907 lämnade Kellogg samfundet men behöll kontroll över Battle Creek Sanitarium och dess födoämnesfabrik. Shprintzen (2013), s. 142–143.

¹⁷⁵ När Carl Ottosen hade varit där hade han mött sin blivande fru Johanne Ottosen som liksom sin man anslutit till sjundedagsadventismen. I Battle Creek hade Johanne Ottosen tränat till sjuksköterska samt studerat näringslära och medicin. Carl Ottosen i sin tur hade läkarexamen från Danmark men hade även han utbildat sig i Battle Creek. Eklöf (2008), s. 127; Signe Mellemegaard, ”Dansk kvindehistorie: Dansk kvindebiografisk leksikon,” *KVINFO: køn og ligestilling*, <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/902/origin/170/query/johanne%20ottosen> (hämtad 2017-10-18).

¹⁷⁶ Under SVF:s årsmöte år 1905 talades det exempelvis om att det skulle utfärdas inbjudan till nordisk vegetarisk kongress i Stockholm året därpå, 1906. *Vegetarianen*, 1905:5a, ”Från

manitära strävanden. Tanken var att ägna samfundsveckan åt vegetarismens sak men också åt beslättrade "humanitära strävanden" som djurskyddsvänner och fredsvänner arbetade för. Planen var att i likhet med den nordiska vegetariska kongressen hålla samfundsveckan i Köpenhamn.¹⁷⁷ Samfundsveckan arrangerades dock först några år senare, år 1907.¹⁷⁸

I *Vegetarianen* beskrivs drivande krafter bakom samfundsveckan vara tre kvinnor från de nordiska vegetariska föreningarna: "fru" Deutgen från Sverige, "fru" Sørensen från Norge och "fru" Meyer från Danmark.¹⁷⁹ Veckan ägde rum i Köpenhamn 5–12 maj år 1907. De olika "dagarna" blev till sist "en hemmets dag, en barnets dag, en hälso- och skyddsdag, en fredsdag, en samfunds dag, en besöksdag och en festdag". Det var under hälsodagen som vegetarismen uppmärksammades.¹⁸⁰

I *Vegetarianen* framstår det som att samfundsveckan planerades och realiserades av de vegetariska föreningarna genom de tre kvinnornas arbete. En fråga som uppstår är varför ingen dag då hette något med vegetarism. En anledning kan vara att vegetarism vid den här tiden var nära förknippad med hälsofrågor. För många vegetarianer innebar att leva hälsosamt detsamma som att leva vegetariskt. Det var en central del av det naturenliga levnadssättet.

Vegetarismen var även beslättrad med andra livsreformrörelser. Rent konkret uttrycktes det i att personer var engagerade i flera rörelser samtidigt. Så var också fallet med "fru" Deutgen, "fru" Sørensen och "fru" Meyer. Danska Johanne Meyer var inte bara vegetarian utan också aktiv inom kvinnorrörelsen, fredsrörelsen, nykterhetsrörelsen och socialdemokratin.¹⁸¹ Norska Birgit Weltzien Sørensen var politiskt engagerad och medlem i "Arbeiderkvinnenes

vegetarianernas läger", s. 66. År 1906 talades det i stället om att "Nordiska vegetariska kongressen" skulle hållas i Helsingborg "nästa augusti". *Vegetarianen*, 1906:4, "Från vegetarianernas läger", s. 52.

¹⁷⁷ *Vegetarianen*, 1904:4, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte", ej paginerad.

¹⁷⁸ Anledningen att det tog några år innan veckan kunde realiserars var på grund av politiska händelser/oroligheter såsom "Det sidste års optagethed af politiske sager både i Norge og Sverige", vilket bör ha syftat på unionsupplösningen år 1905 mellan Sverige och Norge. Oroligheter såsom den danske kungen Christian IX:s död lyftes också fram som skäl till fördröjningen. Även den nordiska vegetariska kongressen hade uppehåll ett par år av vad man får förmoda samma politiska anledningar. Initialt skulle kongressen hållas i Stockholm 1905 men det dröjde till 1906 innan den hölls och då i Helsingborg i stället. *Vegetarianen*, 1906:2, "Samfandsuge for humane bestræbelser", s. 25; *Vegetarianen*, 1904:4, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte", ej paginerad; *Vegetarianen*, 1906:5, "Nordiska vegetariska kongressen i Helsingborg", s. 67–71.

¹⁷⁹ *Vegetarianen*, 1907:1, "En samfundsvecka för humanitära sträfvanden", s. 5.

¹⁸⁰ *Vegetarianen*, 1907:5, "Från vegetarianernas läger", s. 50.

¹⁸¹ Tinne Vammen, "Johanne Meyer (1838–1915)," *KVINNO: køn og ligestilling*, <https://www.kvinno.dk/side/597/bio/1434> (hämtad 2022-09-05).

forening i Kristiana” och sekreterare i Norges fredsförening år 1905. Dessutom författade och redigerade hon texter i olika tidningar.¹⁸² Svenska Fru Leontine Deutgen benämns i *Vegetarianen* som ”den praktiska banbrytaren för den numera rätt lifliga vegetariska rörelsen”. Redan år 1895 hade hon öppnat en verksamhet i Djursholm som syftade till ett ”naturenligt lefnads-sätt” genom vilket patienter behandlades med ”luft, vatten och diet”.¹⁸³

Om vi anlägger ett genusperspektiv på de tre kvinnornas arbete med samfundsveckan är det ett exempel på tidens skilda sfärer för män och kvinnor. Veckan innehöll en hemmets och en barnens dag, vilket är traditionellt kvinnligt konnoterade områden. Arbetet överensstämmer också med föreställningen om att det fanns en separat kvinnlig offentlig sfär som innehöll socialt arbete, kulturell verksamhet och välgörenhetsarbete.

Det påtalas inte i *Vegetarianen* att det inte fanns någon dag som benämndes vegetarismens dag eller liknande. Inte heller uppmärksammas det att ”fru” Deutgen, ”fru” Sørensen och ”fru” Meyer också var engagerade i flera andra närbesläktade rörelser och strävanden. I stället lyftes samfundsveckan fram som en frukt av vegetarismens arbete. För att bli mer framgångsrika var det centralt att den vegetariska rörelsen uppmärksammades på ett sätt som gav den legitimitet. Genom att som i fallet med samfundsveckan tala om den i termer av ett resultat av vegetariskt arbete, gjordes just detta.

Finland gör entré

Första gången som finländska vegetarianer var representerade i den nordiska vegetariska gemenskapen var under den tredje nordiska vegetariska kongressen. Kongressen hölls i Kristiania, nuvarande Oslo, 10 augusti 1908. I likhet med den första kongressen i Köpenhamn ägde även denna kongress rum i anslutning till en nykterhetskongress.¹⁸⁴

Ordföranden för den finska vegetariska föreningen, magister Johannes Klockars representerade sin förening tillsammans med föreningens sekreterare, folkhögskoleföreståndare Einar Spjut. De hade i likhet med flera inom den vegetariska rörelsen i Norden en bakgrund i nykterhetsrörelsen.¹⁸⁵ Före-

¹⁸² Projekt Runeberg, ”Birgit Weltzien Sørensen,” <http://runeberg.org/authors/sorenbis.html> (hämtad 2021-09-03).

¹⁸³ *Vegetarianen*, 1903:4, ”Fru Leontine Deutgen”, ej paginerad.

¹⁸⁴ *Vegetarianen*, 1908:5–6, ”Från vegetarianernas läger”, s. 51.

¹⁸⁵ Under kongressen bjöd Klockars in till den fjärde årgången av nordiska vegetariska kongressen som var tänkt att hållas i Helsingfors år 1910. Planeringen gick dock om intet då tanken hade varit att hålla kongressen i anslutning till det nordiska nykterhetsmötet, vilket inte verkar ha genomförts som planerats. I stället skulle det dröja ytterligare några

ningen samlade finlandssvenska vegetarianer. År 1910 beräknades den finlandssvenska befolkningen vara ungefär elva procent av Finlands befolkning.¹⁸⁶ Då de finlandssvenska vegetarianerna delade språk med de svenska och även förstod danska och norska bör det ha varit enkelt att välkomna dem. Klockars hade också framhållit vid ett tidigare tillfälle att de lyckligtvis var sammanbundna med Sveriges vegetarianer genom språket.¹⁸⁷

Att det fanns ett engagemang bland Nordens ledande vegetarianer för att sprida vegetarismen i de nordiska länderna tycks självklart givet de samarbeten av olika slag som kom till stånd. Den svenske ordföranden Saxon uppmärksammade också gärna sina egna insatser. I *Vegetarianen* hade Saxon berättat att han varit med personligen då den norska vegetariska föreningen grundades. När det gäller formeringen av den finska vegetariska föreningen lyfte Saxon fram sig själv återigen. Upprinnelsen till dess formering var enligt Saxon samtal som han haft med Klockars och Spjut några år tidigare under en svensk kulturfest i Finland. Klockars och Spjut som sedan tidigare var aktiva i såväl nykterhetsrörelsen som ungdomsrörelsen var intresserade av vegetarismen och önskade information av Saxon i frågan.¹⁸⁸ Med följande ord uttryckte Saxon formeringen av den finska vegetariska föreningen: "Till min stora glädje vann jag dem bägge fullständigt för vår stora och vackra sak. Klockars blev ordförande, Spjut sekreterare i Finlands vegetariska förening, som det var mig förunnat att få stifta."¹⁸⁹

Det verkar inte råda några tvivel om att den svenske ordföranden Saxon på ett eller annat sätt var personligt inblandad i formeringen av de norska och finska vegetariska föreningarna. Att så var fallet och att det gärna betonades i *Vegetarianen* kan tolkas som ett sätt för Saxon (som låg bakom många av *Vegetarianens* texter) och SVF att öka den svenska vegetarismens legitimitet. Den svenska vegetariska rörelsen, representerad av Saxon, var inte enbart del av en internationell vegetarisk rörelse. Den var också med och påverkade vegetarismens framväxt utomlands, och i en skandinavisk kontext var den ledande.

år innan den fjärde kongressen kunde hållas, och då i stället i Stockholm i anslutning till att SVF firade 10-årsjubileum. Till den fjärde kongressen skickades också en hälsning från finsktalande vegetarianer, vilka ännu inte hade en egen förening. I hälsningen berättade de finsktalande vegetarianerna att vegetarismens sak även växte hos dem. *Vegetarianen*, 1908:9, "3:e nordiska vegetariska kongressen", s. 84–86; *Vegetarianen*, 1910:1, "Från vegetarianernas läger", s. 3; *Vegetarianen*, 1912:9–10A "Svenska vegetariska föreningens 10-årsjubileum", s.119–120.

¹⁸⁶ Uppslagsverket Finland, "Finlandssvenskar," <https://uppslagsverket.fi/sv/view-03684-Finlandssvenskar> (hämtad 2018-08-10).

¹⁸⁷ *Vegetarianen*, 1907:8, "Svenska vegetariska föreningens 4:e årsmöte", s. 73–76.

¹⁸⁸ *Vegetarianen*, 1908:12A, "Einar Spjut", s. 121.

¹⁸⁹ *Vegetarianen*, 1908:12A, "Einar Spjut", s. 121.

Svensk vegetarisk propaganda i Finland och de finsktalande vegetarianerna

Under en middag som hölls i anslutning till en vegetarisk matlagningskurs i Helsingfors yttrade en teologie doktor följande: ”Är det icke egendomligt, att då det materiella ljuset kommer till oss från öster, så har det andliga ljuset så gott som alltid kommit till oss från motsatt håll – från väster?”¹⁹⁰ Med det ”materiella” ljuset syftade teologen på solens ljus. Yttrandet var nog gjort i en humoristisk anda, men kan ändå förstås mot bakgrund av de nära relationer och kulturella identifikation som vid tiden fanns mellan delar av den finlandssvenska befolkningen och Sverige. Ett exempel på sådana nära relationer är då Saxon bevistade en svensk kulturfestival i Finland ett antal år tidigare.

Den vegetariska matlagningskursen som middagen var en del av leddes av SVF:s skolkökslärarinna Alma Tornberg. Under hösten 1912 hade Tornberg lånats ut till Helsingfors för att hålla skolkökskurser i vegetarisk matlagning. Tornbergs arbete i Finland avlönades av SVF som erhölet en ekonomisk gåva av kapten W. Gedda för att göra vegetarisk propaganda.¹⁹¹ Skolkökskurserna i Helsingfors är exempel på SVF:s propagandaarbete med att sprida kunskap om vegetarismen genom själva kärnan av vegetarismen: vegetarisk mat och kvinnors roll i det arbetet. Därutöver är det en illustration av nordiska samarbeten och SVF:s roll i det.

I *Vegetarianen* rapporterades det om Tornbergs framgångsrikt hållna skolkökskurser i Helsingfors genom ett brev i kåserande ton som hade signaturen ”Orubblig, finsk vegetarian”. Brevförfattaren uppgav att ungefär 500 ”upplysta fruar och fröknar” hade deltagit i höstens vegetariska skolkökskurser. Deltagarna hade kommit från olika samhällsklasser. Särskilt nöjd var brevskrivaren över att många ”doktorinnor”, det vill säga fruar till doktorer, hade bevistat kurserna. Förhoppningen var att männen hade uppmanat sina fruar att delta, eftersom kvinnorna inte borde ha deltagit utan sina mäns godkännande. Bakom denna förhoppning finns argumentet att hade vegetarismen bara läkare med sig var dess sak säkrad.¹⁹² Det var en viktig strategi hos den vegetariska rörelsen att försöka vinna över läkare till vegetarismen. Som vi sett var flera ledande nordiska vegetarianer också läkare, såsom danska vegetariska föreningens ordförande Michael Larsen och grundaren av hälsohemmet Skodsborg, Carl Ottosen.

Brevförfattaren var också nöjd med att så många andra kvinnor med betydelsefulla titlar som professorskor, friherrinnor, senatskor och bank-

¹⁹⁰ *Vegetarianen*, 1913:1-2, ”Brev från Helsingfors”, s. 16–17.

¹⁹¹ *Vegetarianen*, 1913:1-2, ”Brev från Helsingfors”, s. 16–17. I kapitlet ”Organisation och aktivism” diskuteras SVF:s arbete med skolkökskurser utförligare.

¹⁹² *Vegetarianen*, 1913:1-2, ”Brev från Helsingfors”, s. 16–17.

direktörskor deltog i de vegetariska kurserna. Inte sällan deltog de tillsammans med sina kokerskor. Även kvinnor från lägre klasser såsom lärarinnor och kontorister deltog i kurserna, men då på kvällskurser efter arbetsdagens slut.¹⁹³ Uppräknandet av deltagarnas olika titlar illustrerar vilka samhällsskikt det framför allt var som intresserade sig för och hade möjlighet att engagera sig för vegetarismen. Vegetarismen var en rörelse, och en numerärt liten rörelse, som till stor del engagerade personer ur de högre samhällsskikten, medelklass och överklass. På det viset skiljer den sig från tidens stora reformrörelser, som den var allierad med. Nykterhetsrörelsen som lockade många människor ur arbetarklassen hade inte sällan en koppling till arbetarrörelsen.¹⁹⁴

Det lite anmärkningsvärda här, vilket får en förklaring genom finlandssvenskarnas demografi och möjligen den kåserande tonen i det insända brevet, är hur positivt det framställdes att det just var kvinnor ur bemedlade samhällsskikt som deltog i skolkökskursen.

Under SVF:s första decennium var kontakten med den finska vegetariska rörelsen mer eller mindre synonym med finlandssvensk vegetarism. Det tycks ha varit självklart att finsk vegetarism var svenskspråkig, och inte bara att kommunikationsspråket var svenska. Första gången som den finskspråkiga vegetariska rörelsen omnämns i *Vegetarianen* är i samband med den fjärde nordiska vegetariska kongressen år 1910 i Stockholm. Då hade inte någon finskspråkig vegetarisk förening bildats men en representant för den, Anna Kurimo, berättade att det var på gång.¹⁹⁵ Några år senare, år 1913, bildades den finstalande vegetariska föreningen Suomen wegetarinen lyudistys. I *Vegetarianen* benämns den som ”vår yngsta syster”, för vilken SVF hyste förhoppningar om att kunna få stå till tjänst med sin större erfarenhet.¹⁹⁶ Året därpå rapporterades det i *Vegetarianen* att den finskspråkiga vegetariska föreningen hade 220 medlemmar och en egen tidskrift som Anna Kurimo var redaktör för.¹⁹⁷

Det skedde en förändring i rapporteringen efter att den finskspråkiga vegetariska föreningen bildats. Tidigare var finsk vegetarism synonym med svenskspråkig sådan i *Vegetarianen*. En anledning är att finlandssvenska vegetarianer först organiserade sig i Finland. En annan anledning är att ledarna Klockars och Spjut sedan tidigare hade varit i kontakt med den svenske ord-

¹⁹³ *Vegetarianen*, 1913:1–2, ”Brev från Helsingfors”, s. 16–17.

¹⁹⁴ Se exempelvis Edquist (2001), s. 20–21.

¹⁹⁵ *Vegetarianen*, 1912:9–10A ”Svenska vegetariska föreningens 10-årsjubileum”, s. 119–120.

¹⁹⁶ *Vegetarianen*, 1913:8–9, ”Från vegetarianernas läger”, s. 100.

¹⁹⁷ *Vegetarianen*, 1914:8–9, ”Från vegetarianernas läger”, s. 84.

föranden Saxon.¹⁹⁸ Men när den finsktalande vegetariska föreningen formeras är det i stället den som *Vegetarianen* rapporterar om. Det var nu den som sände ”kamratlig hälsning till systerföreningens årsmöte” då SVF hade sitt årsmöte.¹⁹⁹ Det framkommer inte i *Vegetarianen* vad som hände med den finlandssvenska vegetariska föreningen. Läsarna får inte reda på om den upphörde i samband med att den finsktalande föreningen bildades och började att organisera vegetarianer i landet, eller om den fortsatte sitt arbete.

Den ledande gestalten för den finsktalande vegetarismen, Anna Kurimo, porträtteras i *Vegetarianen* på liknande sätt som tidigare har gjorts för ordförandena för Nordens övriga vegetariska föreningar.²⁰⁰ Kurimo beskrivs som en vegetarisk eldsjäl. Hon var med och bildade den finsktalande vegetariska föreningen, var dess sekreterare och redaktör för den vegetariska tidskriften *Terveys*. Tidskriften hade till och med startats innan föreningen grundats.²⁰¹

Det är relevant att berätta mer om Kurimo då hennes gärningar inom vegetarismen är illustrerande för det tidiga 1900-talets nordiska vegetarism. Kurimo, som av artikelförfattaren kallades för ”vegetarismens banbrytare i Finland”, var dotter till en godsägare och fick en god utbildning på ”finska fruntimmerskolan” i Helsingfors. Fram till att hon var 50 år hade hon översatt omkring 30 böcker till finska, alla Kuhnes²⁰² arbeten samt flera verk av den svenske ordföranden Saxon.²⁰³

Skodsborg och Carl Ottosen återkommer även i historien om Kurimo. År 1908 hade hon rest till Danmark och Skodsborg för att ”studera vegetarismen”. Alltsedan dess hade hon och hennes familj varit vegetarianer. Besöket hade varit startskottet på hennes engagemang för vegetarismens sak i Finland.²⁰⁴ Med Kurimo, född Lindén, bör det ha varit tämligen enkelt att inkorporera den finsktalande vegetariska föreningen i den nordiska vegetariska gemenskapen. Kurimo som översatt flera av Saxons böcker från svenska till finska bör ha behärskat svenska språket väl, och därmed även förstått danska och norska.

Kurimo är intressant som exempel på en kvinna som nådde en hög position inom den vegetariska rörelsen och som överskred de vanligast före-

¹⁹⁸ Klockars och Spjut träffade Saxon vid en svensk kulturfest som hållits några år tidigare i Finland. *Vegetarianen*, 1908:12A, ”Einar Spjut”, s. 121.

¹⁹⁹ *Vegetarianen*, 1915:9–10A, ”Svenska vegetariska föreningens årsmöte”, s. 73–75

²⁰⁰ *Vegetarianen*, 1904:2, ”Kommunelæge Mich. Larsen”, ej paginerad; *Vegetarianen*, 1904:3, ”O.J. Selboe”, ej paginerad; *Vegetarianen*, 1908:12A, ”Einar Spjut”, s. 121.

²⁰¹ *Vegetarianen*, 1919:1, ”Anna Kurimo”, s. 1.

²⁰² Louis Kuhne (1835–1901) var en tysk naturläkare och vegetarian.

²⁰³ *Vegetarianen*, 1919:1, ”Anna Kurimo”, s. 1.

²⁰⁴ *Vegetarianen*, 1919:1, ”Anna Kurimo”, s. 1

kommande rollerna för kvinnor. Oftast var det män som innehade höga positioner som ordförande och presidenter i tidens vegetariska föreningar och kongresser. I likhet med tidigare nämnda Louise Lombard kom Anna Kurimo från mer bemedlade samhällsskikt. Liksom Lombard hade hon språkkunskaper och ekonomisk och tidsmässig möjlighet att arbeta för vegetarismen och närbesläktade rörelsers sak.

Det var inte ovanligt att nordiska föreningar av olika slag samarbetade med varandra runt sekelskiftet 1900. Under 1700-talet men framför allt under mitten av 1800-talet och framåt hade en skandinavism som kunde ta sig såväl politiska som kulturella uttryck, vuxit i Danmark, Sverige och Norge.²⁰⁵ När Nordens vegetarianer valde att samarbeta på de sätt som har visats i den här delen av kapitlet bör det förstås mot den bakgrunden. Dessutom hade närbesläktade rörelser, såsom nykterhets- och fredsrörelserna redan påbörjat nordiska samarbeten och därmed visat vägen för hur samarbeten kunde se ut. Många personer som var aktiva i en reformrörelse var också aktiva i flera andra. Att de nordiska vegetariska föreningarna valde att skapa den återkommande nordiska vegetariska kongressen är ett exempel på detta. Ett annat exempel är att kongressen vid flera tillfällen hölls i samband med nordiska nykterhets- och/eller fredskongresser. Det fanns ytterligare en strategisk vinst med att knyta an till nordiska nykterhetskongresser. Genom att arrangera vegetariska sammankomster i samband med nykterhetskongresser kunde vegetarismen nå ut till en betydligt större publik än vad som annars hade varit fallet. Den vegetariska rörelsen hade även möjlighet att ta del av den legitimitet som den avsevärt större nykterhetsrörelsen besatt.

Ytterligare en anledning till att de nordiska vegetariska föreningarna valde att samarbeta med varandra kan ha varit en uppriktig känsla av samhörighet. Flera av de ledande personerna tycks ha känt varandra på ett professionellt och personligt plan. Ett exempel är den svenske ordföranden Saxon och dennes relation till den danske läkaren Carl Ottosen. Ett annat exempel är att Kurimo hade besökt Ottosen och Skodsborg för att ”studera vegetarismen”. Det var inte svårt att på varken ett språkligt eller kulturellt plan skapa kontakter och nätverk.

De nordiska vegetariska kongresserna fortsatte att arrangeras även längre fram. Så sent som år 1930 arrangerades exempelvis den ”7:e nordiska vegetariska kongressen”. Kongressen anordnades av Norges vegetariska landsför-

²⁰⁵ Magdalena Hillström & Hanne Sanders (red.). *Skandinavism: en rörelse och en idé under 1800-talet*, (Göteborg: Makadam i samarbete med Centrum för Öresundsstudier vid Lunds universitet, 2014).

bund och hölls i Oslo.²⁰⁶ Kongresserna fortsatte därmed att vara mötesplatser för Nordens vegetarianer och sätt för dem att skapa och upprätthålla en identitet kring vegetarismen som var nordiskt förankrad.

Världen som arena

Ungefär samtidigt som de nordiska vegetariska föreningarna påbörjade sitt samarbete började också internationella vegetariska kongresser att hållas och en internationell vegetarisk union bildades. De olika världsutställningar som hölls under tidigt 1900-tal fick flera gånger agera arena för dessa sammankomster. Att så var fallet anser jag illustrera vegetarismens framtidsblickande karaktär. Det var en modern rörelse som anhängarna menade hade framtiden för sig. Att visa upp sin rörelse på världsutställningar passade därför bra. Det var också en arena för att kunna nå ut till flera potentiella anhängare.²⁰⁷

I samband med världsutställningen i St Louis i USA år 1904 arrangerades en internationell vegetarisk kongress. I *Vegetarianen* berättas det inte om hur internationell den egentligen var och huruvida den besöktes av vegetarianer utanför USA, men den benämndes som internationell.²⁰⁸ Några år senare, år 1908, arrangerades återigen en internationell vegetarisk kongress. *Vegetarianen* kallade den för "[d]en första internationella vegetariska kongressen".²⁰⁹ Ett skäl till att kongressen benämndes som "den första", när det bevisligen hade funnits tidigare vegetariska kongresser som titulerat sig internationella, var att den var ett resultat av en internationell sammanslutning mellan vegetariska föreningar i Europa.²¹⁰

Kongressen hölls i Dresden och arrangör var Dresdens vegetariska förening. Kongressen anordnades inte under en världsutställning, men likväl i samband med ett annat arrangemang som var klart modernt i sitt slag, nämligen en internationell esperantistkongress. I likhet med de nordiska vegetariska kongresserna som förrättades i anslutning till olika nykterhets- och/eller fredskongresser hade arrangörerna för den internationella vegeta-

²⁰⁶ *Vegetarianen*, 1930:10, "7:e nordiska vegetariska kongressen", s. 131–132.

²⁰⁷ För etablerandet av internationella mötesplatser se exempelvis Jakob Kilhberg, *Gränslösa anspråk: offentliga möten och skapandet av det internationella 1840–1860* (Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2018).

²⁰⁸ En av kongressens dagar var en så kallad "Battle Creek dag", en dag ägnad åt den lära som John Harvey Kellogg praktiserade på sitt berömda Battle Creek Sanitarium. Kelloggs idéer kring näringslära och "hygieniska spörsmål" var således i fokus. Kellogg återkommer i flera av avhandlingens kapitel men främst i kapitlet "Maten på bordet". *Vegetarianen*, 1904:6, "Från vegetarianernas läger", ej paginerad.

²⁰⁹ *Vegetarianen*, 1908:10, "Den första internationella vegetariska kongressen i Dresden 17–18 augusti 1908", s. 97–98.

²¹⁰ *Vegetarianen*, 1908:9, "3:e nordiska vegetariska kongressen", s. 84–86.

riska kongressen i Dresden beslutat sig för att arrangera sin kongress i anslutning till en annan kongress som hade besökare som var intresserade av vegetarismen. En stor del av de uppskattningsvis 80–100 deltagarna på den vegetariska kongressen bevisade också esperantistkongressen. Under den vegetariska kongressen beslutades det att bilda en ”internationell förening av vegetariska esperantister”. Genom att använda esperanto som språk skulle det bli enklare för världens vegetarianer att samarbeta.²¹¹

I *Vegetarianen* kan man genom åren läsa om esperanto som ett språk som förenar vegetarianer från olika länder och om en vegetarisk esperantoförening som bildas av den anledningen. Det rapporteras också om en vegetarisk korrespondensförening för Nordens ungdomar där esperanto användes vid sidan om de nordiska språken. Det tidiga 1900-talets vegetarianer var inte bara moderna genom att den livshållning de propagerade för stod för något nytt och utmanade mer traditionella föreställningar kring kosthållning. De definierade sig även som moderna, vilket kan exemplifieras med förhoppningarna de knöt till esperanton som förenande kraft.²¹² Fredsrörelsen som vegetarismen hade kopplingar till hade redan anammat esperanton som sitt språk och nu var det vegetarianernas tur att göra detsamma.²¹³

Personen som rapporterade i *Vegetarianen* om kongressen i Dresden var en dansk boktryckare vid namn H. Ph. Thomsen. Under den tredje nordiska vegetariska kongressen hade han utsetts till kongressens nordiska ombud. År 1908 var *Vegetarianen* inte längre ett föreningsorgan för de olika nordiska vegetariska föreningarna, men samarbetet mellan Nordens vegetarianer fortsatte på annat sätt. Att ha ett gemensamt ombud på den internationella kongressen var ett sådant.

Thomsens ord för att beskriva vikten av att vegetarianer över landsgränser hade börjat samarbeta för vegetarismens sak var minst sagt optimistiska:

Det praktiska arbetet för vegetarismens höga mål är nu infört i ett spår, som ofelbart kommer att bli betydelsefullt i mänsklighetens utveckling. Det har slutligen kommit därhän, att den otvivelaktigt mäkt internationella av alla vår tids idéer har lagt grundstenen till en världssammanslutning och därigenom skapat en solid grund för sin värksamhet. Från en planlös, spridd agitation har man övergått till

²¹¹ *Vegetarianen*, 1908:10, ”Den första internationella vegetariska kongressen i Dresden 17–18 augusti 1908”, s. 97–98.

²¹² Se exempelvis *Vegetarianen*, 1908:10, ”Den första internationella vegetariska kongressen i Dresden 17–18 augusti 1908.”, s. 97–98; *Vegetarianen*, 1911:10–11, ”Esperantospalt”, s. 124; *Vegetarianen*, 1915:9–10A, ”Den ekonomiska sidan av vegetarismen.”, s. 78; *Vegetarianen*, 1922:2 ”Från vegetarianernas läger”, s. 20.

²¹³ *Vegetarianen*, 1906:2, ”Esperanto och vegetarismen”, s. 28.

den enda tidsenliga form, under vilken en så stor och omfattande världs rörelse bör framträda för att med kraft kunna hävda sitt berättigande. Om den tanke, som härigenom blivit lagd i dagen, blott kommer att omfattas med sympati av alla inträddade vegetarianer, skola icke frukterna länge låta vänta på sig och denna kongress och de beslut, som här fattats, skola bilda inledningen till ett nytt tidsskede i arbetet för de humanitära idéernas spridande bland människorna.²¹⁴

Det var stora ord som Thomsen använde för att beskriva händelsen. Han menade att organiseringen på internationell nivå var ett viktigt steg i ”människlighetens utveckling”, att vegetarismen var den ”mäst internationella” av tidens idéer och att möjligheten fanns till att ”ett nytt tidsskede” inleddes som gick i de humanitära idéernas tecken. Att ordval och beskrivningar som dessa kunde göra intryck på *Vegetarianens* läsare och få dem att känna att de var del av en internationell rörelse som hade framtiden för sig känns inte otänkbart. Thomsens sätt att tala om den internationella vegetariska kongressen och vegetarianernas organisering över landsgränserna kan förstås som ett sätt att skapa legitimitet inom de egna leden och stärka identiteten inom rörelsen. Genom hans redogörelse får *Vegetarianens* läsare (och säkert andra nordiska läsare då han blev utsedd som ombud för de nordiska vegetariska föreningarna) det beskrivet för sig att deras livshållning inte bara praktiserades av ett antal engagerade personer inom det egna landet. Tvärtom var det en betydelsefull rörelse som beskrevs ha framtiden för sig. Det var en rörelse som framställdes komma att spela en central roll i mänsklighetens utveckling.

Valspråket för den nybildade internationella vegetariska sammanslutningen skulle vara ”Världen är mitt fosterland, att göra det goda är min religion”. Även valet av ordspråk är betecknande för tidens vegetariska rörelse. Den var en internationell rörelse i flera avseenden. Dels genom att de föreställningar som vegetarismen vilade på spreds mellan länder, dels genom att företrädare för vegetarismen i olika länder samarbetade med varandra. På liknande vis som vegetarismen var internationell var den också grundad på nationsnivå.

Att valspråket lyfte fram att göra det goda som en religion kan relateras till det idéhistorikern Stefan Gelfgren skriver om sekulariseringen som skedde decennierna runt sekelskiftet 1900. Gelfgren menar att religionen och dess roll ändrades under 1800-talet då samhället moderniserades. Detta innebar bland annat att religioner konkurrerade om människors intresse med andra världsbilder, ideologier och trosövertygelser då en persons andliga

²¹⁴ *Vegetarianen*, 1908:10, ”Den första internationella vegetariska kongressen i Dresden 17–18 augusti 1908”, s. 97.

eller nu med ideologiska tillhörighet var av mer frivillig karaktär. Att leva vegetariskt och att på så vis göra det ”goda” kan förstås utifrån detta.²¹⁵

Under kongressen i Dresden bildades det en tillfällig kommitté, ”Internationale-Vegetarier-Union”, som leddes av representanter från tre länder. Representanterna var ”dr” Selss från Tyskland, ”mr” Broadbent från England och ”dr” Meyroos från Holland. Kommittén kunde uppta en medlem från varje land som valde att ansluta sig till den internationella vegetariska unionen.²¹⁶

Två år efter kongressen i Dresden rapporteras det i *Vegetarianen* att SVF:s ordförande Saxon blivit medlem i kommittén, vilken nu benämndes som styrelsen för den internationella vegetariska organisationen. Utöver Saxon och de tre medlemmarna som först konstituerade styrelsen bestod styrelsen av redaktör J. Morand (sekreterare i franska vegetariska föreningen), W.S.A. Axon (den engelska vegetariska föreningens ordförande) och professor Woeikov från universitetet i Petersburg.²¹⁷ Det är signifikativt för Saxon och hans ambitioner för vegetarismen och SVF att han blev styrelsemedlem i den internationella vegetariska organisationen så pass snabbt. SVF:s plats var bredvid de andra ländernas vegetariska föreningar och Saxon hade en central roll att spela där. För *Vegetarianens* läsare bör detta ha gett den svenska vegetarismen och deras egna livsval ökad legitimitet.

Den tredje internationella vegetariska kongressen hölls år 1910 i Bryssel i samband med världsutställningen. Det var också Belgiens vegetariska förening som arrangerade kongressen.²¹⁸ I världsutställningens lokaler fanns en vegetarisk restaurang som Belgiens och Englands vegetariska föreningar hade upprättat tillsammans. Arbetet där leddes av tidigare nämnde ”mr” Broadbent tillsammans med ”dr” Nyssens och dennes fru. Det var också i den vegetariska restaurangen som kongressen inleddes.²¹⁹ Valet att på det här viset

²¹⁵ Gelfgren (2003).

²¹⁶ Även om den första kongressen hölls i Dresden var det inte någon tysk som hade tagit initiativ till kongressen, utan en fransman vid namn Danjou, vilket också illustrerar den internationella aspekten av vegetarismen. Denne hade året innan varit närvarande vid the Vegetarian Societys 60-årsjubileum i Manchester och då lyft frågan om en internationell sammanslutning. Nästa internationella kongress skulle hållas i just Manchester, året därpå 1909, och den tredje kongressen i Berlin 1910. *Vegetarianen*, 1908:10, ”Den första internationella vegetariska kongressen i Dresden 17–18 augusti 1908”, s. 97–98.

²¹⁷ *Vegetarianen*, 1910:1, ”Från vegetarianernas läger”, s. 2.

²¹⁸ Den andra kongressen hade hållits i Manchester 1909 i samband med the Vegetarian Societys 62:a årsmöte. *Vegetarianen*, 1910:2, ”Den internationella vegetariska kongressen 1910”, s. 18; *Vegetarianen*, 1909:6, ”Från vegetarianernas läger”, s. 67.

²¹⁹ *Vegetarianen*, 1910:7–8A, ”Den tredje internationella vegetariska kongressen”, s. 104–106.

upprätta en vegetarisk restaurang illustrerar den nära kopplingen mellan vad jag menar vara vegetarismens kärna, själva kosten, och mer organisationsmässiga strukturer. Det handlade om att sprida vegetarismens idé och praktik till ett större antal människor, och ett lämpligt sådant sätt var att visa upp vad vegetarisk mat kunde vara för något.

Louise Lombard rapporterade i *Vegetarianen* om kongressen i Bryssel. Det var inte första gången hon var utsänd för att rapportera å *Vegetarianens* vägnar. År 1907 hade hon som tidigare nämnts deltagit i en hygienisk kongress i Berlin och gjort detsamma. Två år senare hade hon tillsammans med Saxon varit delegerad för SVF under Internationella vegetariska kongressen i Manchester.²²⁰ Att Lombard deltagit i en hygienisk kongress och även rapporterat om den i *Vegetarianen* visar hur nära sammankopplade hygieniska spörsmål var med vegetarismen. Att leva vegetariskt, eller *naturenligt* som var ett ord som förekom ofta, var att leva hygieniskt enligt vegetarianerna. Idéhistorikern Karin Johannisson har beskrivit det som att i hygienismen förenades ett tidigare hälsoideal som var grundat i den hippokratiska medicinen med det medicinska hälsoideal som uppkommit under 1800-talet. Det innebar att hälsa och moral förenades, att kropp och själ integrerades och att hygien därmed gällde såväl kroppen som en människas själs- och känsloliv.²²¹

År 1913 hölls den fjärde internationella vegetariska kongressen, denna gång i Haag. Saxon, hans son Lasse samt "fru" Fernanda Hesselgren från Göteborg var representanter från Sverige. *Vegetarianen* berättade att kongressen som hade ett besökarantal på uppemot 300 personer var den mest besökta kongressen dittills. De flesta besökarna var tyskar och fransmän. Arbetsspråket på kongressen var tyska och franska. Holländare och svenskar begagnade sig av tyskan uppges det i *Vegetarianen*. Under kongressen sjöng deltagarna två sånger som hyllade vegetarismen. En av dem var Saxons sång "Framtidsmål", som hade fått tysk språkdräkt och hette "Ein Ziel der Zukunft", och den andra var styrelsens ordförande holländaren professor Hugo Nolthenius sång Vegetarier-lied.²²²

Att Saxons sång hette just "Framtidsmål" är betecknande för vegetarismens framåtriktade hållning. Att framföra sånger med vegetariskt budskap, liksom att skapa emblem, flaggor och liknande var sätt för den vegetariska

²²⁰ *Vegetarianen*, 1907:8, "Svenska vegetariska föreningens 4:e årsmöte, s. 73–76; *Vegetarianen*, 1909:10, "Internationella vegetariska kongressen i Manchester", s. 129–132.

²²¹ Johannisson (1991), s. 150, 152.

²²² *Vegetarianen*, 1913:8–9, "Den internationella vegetariska kongressen i Haag", s. 97–98.

rörelsen att skapa en gemensam identitet och något att samlas kring.²²³ Sättet som vegetarianerna använde sig av sånger, flaggor och andra symboler för att skapa identitet, går att relatera till hur nationell gemenskap och identitet skapades i nationalstater under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Historikern Hanna Enefalk undersöker exempelvis i sin avhandling *En patriotisk drömvärld. Musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet* vad det är för nationell diskurs som fördes fram i sånger under 1800-talet.²²⁴

Saxons sång "Framtidsmål" handlade om "framtidlandet", vilket beskrevs som en lustgård som täckte hela jorden och där "var och en" odlade sin frukt och säd. Det var en form av självhushållning som sången idealiserade. Sången beskrev även att framtidlandet var en tid då "brott och last och smuts" inte längre fanns och då "starka rena viljor" bodde i "sköna kroppar".²²⁵ Sångtextens vars funktion bör ha varit att skapa legitimitet och en kollektiv identitet för den vegetariska livshållningen rymmer flera centrala aspekter av idévärlden hos det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse. Melodin till sången var psalmen "Jag lyfter mina händer", vilket enbart det innebär att sången får religiösa konnotationer. Det religiösa inslaget finns även i sångtextens tal om en framtid i vilken "hela vida jorden skall som en lustgård stå". Saxons sång är ett exempel på hur pass närvarande kristendom på olika sätt ändå var i det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse. En annan aspekt av vegetarismens idévärld som sången förmedlar är framstegstanken i och med att sången heter "Framtidsmål" och att den beskriver en önskvärd framtid i vilken vegetarismen råder. Den närvarande framstegstanke som vegetarismen innehöll exemplifierar i sin tur modernitetens föreställningsvärld i vilken *framsteget* var centralt.

Om vi analyserar Saxons sång utifrån Kosellecks begreppspar *förväntningshorisont* och *erfarenhetsrum* är det inte så enkelt som att konstatera att *förväntningshorisonten* är skild från *erfarenhetsrummet*, vilket Koselleck annars menar var en generell förändring under moderniteten. Jag anser att i och med att sången handlar om att jorden ska vara som en lustgård i framtiden återaktualiseras en förflutenhet, låt vara mer eller mindre verklig. Exemplet illustrerar att även om vegetarismen var framåtriktad och modern

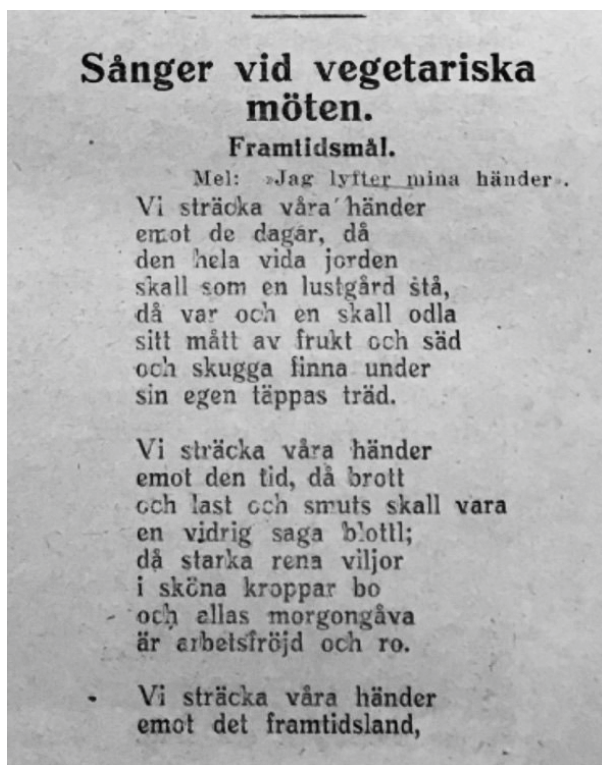
²²³ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1908:9, "Medlemsmärket", s. 90; *Vegetarianen*, 1910:7–8A, "Svenska vegetariska föreningens medalj", s. 108; *Vegetarianen*, 1923:6, "Från vegetarianernas läger", s. 45.

²²⁴ Hanna Enefalk, *En patriotisk drömvärld. Musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet* (Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2008).

²²⁵ *Vegetarianen*, 1922:6, "Sånger vid vegetariska möten", s. 57.

så lyfte den även fram det förflutna av olika slag för att legitimera den vegetariska livshållningen.

Två personer valdes till kongressens presidenter, direktör J. Morand från Frankrike och Saxon från Sverige. Saxon satt också kvar i den internationella unionens styrelse.²²⁶ Att Saxons sång hade översatts till tyska och sjungits gemensamt, samt att han valdes till en av kongressens presidenter visar på hans ambitioner och förmåga att arbeta för vegetarismens sak även internationellt.

Vegetarianen, 1922:6, "Sånger vid vegetariska möten", s. 57

Det hade kommit en inbjudan till kongressen om att nästa internationella vegetariska kongress skulle hållas i San Francisco 1915 "i samband med övriga högtidligheter där". De övriga högtidligheterna bör ha varit den

²²⁶ I styrelsen satt förutom Saxon företrädare från England (sekreterare miss Hompes), Frankrike (direktör J. Morand), Holland (ordförande professor Hugo Nolthenius), Tyskland (doktor G. Selss), Ryssland (professor A. Woeikov) och Belgien (doktor E. Nyssens-Verleysen). *Vegetarianen*, 1913:8–9, "Den internationella vegetariska kongressen i Haag", s. 97–98.

världsutställning som skulle hållas i staden.²²⁷ Planer fanns också att hålla en internationell kongress i Paris 1916.²²⁸ Ingen av kongresserna realiserades. Världskriget bröt ut sommaren 1914 och satte mer eller mindre stopp för samarbeten mellan de olika ländernas vegetariska föreningar. De internationella vegetariska kongresserna återupptogs dock några år efter krigsslutet. År 1932 var exempelvis de internationella kongresserna i gång sedan en tid tillbaka. Samma år hölls en vegetarisk kongress i Berlin som benämndes som den ”åttonde internationella kongressen”. Samarbeten i form av internationella vegetariska kongresser fortsatte därmed att vara ett sätt för vegetarianer från olika länder att mötas och organiseras kring under mellankrigstiden. Vegetariska föreningar från forna fiender på nationalstatlig nivå såsom Tyskland och Frankrike uppvisade inga problem med att återigen samarbeta. Att så var fallet stämmer bra med den pacifistiska och internationella hållning som vegetarismen innebar.

Vegetarismen, själen och vetenskapen

I det följande uppmärksammar och analyserar jag vilka idéer kopplade till vegetarism som diskuterades under några internationella vegetariska kongresser och under SVF:s 10-årsjubileum. Föreställningar som lyftes fram handlade om etik, moral, hygien och vetenskap. Kongressen i Manchester handlade i stor utsträckning om etik och moral kopplat till vegetarism, medan kongressen i Bryssel mer lyfte fram vetenskapliga argument för vegetarism.

Vegetarianen publicerade en översättning som Louise Lombard hade gjort av ett föredrag som Arnold Meyroos från Holland hade hållit i Manchester. Meyroos ville lyfta fram vegetarismens etiska ”kärna” som han menade kom i skymundan för hälsoaspekter kopplade till vegetarism. När Meyroos talade om vegetarismen använde han uttryck som ”vår heliga sak” och att den avsåg ”det andliga livet”, ord som ger religiösa konnotationer. Den etik som Meyroos propagerade för hade också kopplingar till hur människan behandlade djur. Han ansåg att det fanns en stor likgiltighet i samhället mot hur djur behandlades. Människor hade glömt bort att även djur önskade att leva på samma sätt som människor. I likhet med människor kände djur också smärta.²²⁹ I Meyroos föredrag möttes kristna och mer djuretiska argument till vegetarism genom att han uppmärksammade djurens lidande och ”människoanden” tillsammans:

²²⁷ *Vegetarianen*, 1913:8–9, ”Den internationella vegetariska kongressen i Haag”, s. 97–98.

²²⁸ *Vegetarianen*, 1913:11, ”Från vegetarianernas läger”, s. 130.

²²⁹ *Vegetarianen*, 1909:12, ”De etiska skälen för vegetarismen”, s. 162–164.

I varje hjärta, även i deras, som dagligen [sic] äta kött, finnes något inneboende, som uppreser sig mot det orättfärdiga i en vana, som människan eger gemensam med rovdjuren. Denna övertygelse kan man dölja, men en röst, som kommer från himmelen, skall alltid väcka den till liv. Ju mer denna utgångspunkt framhålles, dess högre talar denna dolda röst i människohjärtat för att hindra varje allvarlig motsägelse mot principen. [...] Ty den himmelska rösten vinner eko i varje människohjärta.²³⁰

Meyroos talar om något inneboende som varje människa har, och att denna övertygelse är emot att människan i likhet med rovdjuren äter (och därmed dödar) djur. Detta inneboende kan i sin tur väckas av ”den himmelska rösten”, det vill säga av Gud. Det är just detta som Meyroos menar vara vegetarismens kärna: en inre (gudomlig) röst som är emot praktiken människan har av att döda djur för att äta dem. Meyroos föredrag är ytterligare ett av alla de exempel som finns på att religion fortsatte att i något avseende spela en roll inom det tidiga 1900-talets vegetarism.

Tre av fyra sektioner under kongressen i Bryssel hade vetenskaplig prägel av något slag. Sektionernas namn var ”Vegetarism och hygien”, ”Vegetarismen som läkemedel”, ”Vegetarismen ur ekonomisk och social synpunkt” samt ”Vegetarismen ur moralisk synpunkt”. Det var nästan uteslutande läkare som höll föredrag under de tre första sektionerna. Av sektionernas presidenter titulerades två som doktorer, en som professor i biologi och en som fru doktor.²³¹

Att leva vegetariskt, eller *naturenligt*, var att leva hygieniskt enligt vegetarianerna. Det förklarar varför en av sektionerna hette ”Vegetarism och hygien”. Idéhistorikern Karin Johannisson beskriver som tidigare nämndes hur det medicinska hälsoideal som växte fram kring sekelskiftet 1900 återförenades med hälsorörelsens ideal och tillsammans kom att bli en hygienistisk diskurs. Hälsorörelsens ideal knöt an till den hippokratiska medicinen²³² som byggde på tanken om ett slags jämviktsstillstånd grundat på de sex grundpelarna luft, motion, sömn, kost, sinnestillstånd och uttömningar. Synsättet hade dominerat sedan antikens dagar fram till mitten av 1800-talet då den kom mer i skymundan inom det medicinska fältet i och med upp-

²³⁰ *Vegetarianen*, 1909:12, ”De etiska skälen för vegetarismen”, s. 164.

²³¹ *Vegetarianen*, 1910:2, ”Den internationella vegetariska kongressen 1910”, s. 18; *Vegetarianen*, 1910:7-8A, ”Den tredje internationella vegetariska kongressen”, s. 104–106.

²³² Termen hippokratisk medicin kan uppfattas ha en värderande ton. Annelie Drakman använder i stället termen förbakteriologisk, även om hon menar att den inte heller är helt oproblematisk då termen överbetonar bakteriologin som brytpunkt. Annelie Drakman, *När kroppen slöt sig och blev fast: varför åderlåtning, miasmateori och klimatmedicin övergavs vid 1800-talets mitt* (Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2018), fotnot 4, s. 12.

täckten av bakterier på 1870-talet. Hälsoörelsens livsideal hade normativa inslag och menade att hälsa var att leva rätt, det vill säga *naturenligt* och sunt.²³³ Med den hygienistiska diskurs som skapades förbands hälsa och moral. Det innebar att hälsoregler också var moralregler. Genom att tala om hälsa kunde man förkunna önskvärda sociala och moraliska beteenden. Kropp och själ integrerades, där den enas sundhet förutsatte den andras. Hygien gällde därmed inte bara olika delar av den fysiska kroppen utan även människans själs-och känsloliv.²³⁴

Som ideologi hade hygien en övergripande perspektiv som innebar att olika delar av samhället integrerades i hygienens förenade projekt och kunde medikaliseras. Det gällde alltifrån fysiska och psykiska sjukdomar till "sociala sjukdomar" såsom sexuell avvikelse, prostitution, alkoholism och kriminalitet. Johannisson beskriver utvecklingen som att

[a]llt skulle innefattas i det hygieniska programmet: ätandet, boendet och tvättandet, sättet att hosta, nysa, och spotta, sexualiteten, kärleken och barnen. I den vetenskapliga och offentliga debatten, i språket och metaforerna, var parallellen mellan individens och samhällets hälsa ständigt närvarande; sjuka individer gav sjukt samhälle, sjukt samhälle gav sjuka individer.²³⁵

Eva Palmblad har i sin tur beskrivit hur medicin och hygien populariserades i takt med moderniseringen av samhället. De samhällsförändringar som skedde och den nya samhällsordningen som växte fram medförde "nya krav på kontroll av det sociala beteendet".²³⁶ Genom att medicin och hygien populariserades kunde samhällets förhärskande skikt överföra en världsbild till andra delar av befolkningen. Det hygieniska vetandet användes för att påvisa att en del sociala förhållanden var naturliga. Hygienismbegreppets användande på en mängd olika områden handlade i linje med det inte främst om medicinsk-hygieniska frågor utan om att sociala problem av olika slag diskuterades utifrån en hygienisk terminologi. Genom att på det viset vetenskapliggöra sociala problem kunde de neutraliseras och avpolitiserats, detta samtidigt som nya strategier och sätt för social kontroll skapades. Palmblad kallar det för maktutövningsteknik grundad på kunskapsöverföring, vilket hon exemplifierar med folkkupplysningen.²³⁷

²³³ Johannisson (1991), s. 150.

²³⁴ Johannisson (1991) s. 152.

²³⁵ Johannisson (1991), s. 153–154.

²³⁶ Palmblad (1990), s. 13.

²³⁷ Palmblad (1990), s. 13ff.

Det hygieniska tankesättet hängde nära samman med att hälsovårdsfrågor och kunskapsproduktion fick allt större plats i samhället. Läkarnas auktoritet blev större och gällde inte längre bara inom hälso- och sjukvård utan även i en större allmän samhällsdebatt.²³⁸ Palmblad menar att läkarvetenskapen var offensiv i det att den arbetade för att nya kunskapsområden skulle införlivas inom det egna vetenskapsområdet. Social problematik kom att präglas av medikalisering och hygienisering.²³⁹

Jag menar att den vegetariska rörelsen inte bara var påverkad av den hygienistiska diskursen utan att den även var en aktiv del av den. Tittar vi på kongressen i Bryssel utifrån den förståelsen är det talande att sektionerna behandlade vegetarism i relation till hygien, läkemedel men också utifrån sociala och ekonomiska frågor. Dessutom var det flera personer som titulerades som doktorer som höll i föredrag och var presidenter för olika sektioner. Det stämmer överens med hur Palmblad framhållit att läkarnas auktoritet sträckte sig utanför läkarvetenskapen och sjukvårdens område till det övriga samhället.

År 1912 firade SVF 10-årsjubileum och bjöd in till fest i samband med årsmötet. I *Vegetarianen* beskrevs den kommande händelsen som en "[i] värligheten [...] internationell vegetarisk kongress".²⁴⁰ Flera utländska gäster var på plats för att delta i festligheterna och för att hylla föreningen och vegetarismens sak. I sitt tal under jubileet lyfte den holländska vegetariska föreningens ordförande, Nolthenius, fram att vegetarismens tre pelare var hygien, etik och ekonomi samt att den var internationell till sin karaktär.²⁴¹

Nolthenius ansåg att mänskligheten nu nått "en vändpunkt av evolutionen" och att den därmed närmade sig ett mer "andligt element". Han menade att det märktes i hur människor förhöll sig till varandra. Detta betydde inte att "kampen för tillvaron" inte längre var av central betydelse, men att den hade ändrat karaktär. Människan hade nu förstått att individen var svag, vilket lett till att människor slutit sig samman i olika typer av föreningar i syfte att "försvara mänsklighetens intressen". Sammanslutningarna var av religiös, politisk och vetenskaplig karaktär och återfanns inom handel och industri. Det är i det sammanhanget som den vegetariska rörelsen ska förstås. Den holländske talaren menade vidare att vegetarismen hade en viktig roll att spela i denna nya tid, att de vegetariska föreningarna samarbetade för

²³⁸ Se exempelvis Ulrika Nilsson, *Kampen om Kvinnan: Professionalisering och konstruktioner av kön i svensk gynekologi 1860–1925* (Diss. Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, 2003) och Ulrika Nilsson, *Det heta könet: gynekologin i Sverige kring förra sekelskiftet* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2005).

²³⁹ Palmblad (1990), s. 15ff.

²⁴⁰ *Vegetarianen*, 1912:8, "Från vegetarianernas läger", s. 99.

²⁴¹ *Vegetarianen*, 1912:9–10A, "Svenska vegetariska föreningens 10-årsjubileum" s. 113–118.

”mänsklighetens höjande i fysiskt, moraliskt och andligt hänseende”.²⁴² Utifrån avhandlingens modernitetsteoretiska ramverk kan det konstateras att den vegetarism som Nolthenius beskriver och den roll som han menar att den bör ha i sin samtid är tydligt modern och framåtblickande. För att tala med Treitel bekräftar Nolthenius argumentation att livsreformsrörelsernas praktik kan förstås som biopolitik.

Ären innan första världskriget bröt ut var det således positiva ordalag som hördes från Europas vegetarianer angående dels den egna rörelsens roll för mänsklighetens utveckling i den nya tid som de förstod sig vara en del av, dels gällande internationellt samarbete för att nå sina mål. I den holländske representantens tal går det att utläsa en syn på den vegetariska rörelsen som ytterst modern och tillhörande framtiden. I likhet med många olika sammanslutningar i den egna tiden hade företrädare för vegetarismen förstått att det just var genom att samarbeta som nya mål kunde nås, för att ”försvara mänsklighetens intressen”. Även evolutionsteorin tycks styrka vegetarismens sak (förvisso i likhet med andra sammanslutningar) genom de sätt som människan nu har börjat samarbeta med varandra. Evolutionen har tagit människan till nuvarande nivå, och nu är det människans sak att genom vegetarismen arbeta vidare för att höja mänskligheten på såväl fysiskt, andligt som moraliskt sätt. Detta om något gav den vegetariska rörelsen legitimitet.

Om man anlägger Kossellecks begreppsteoretiska modell med *erfarenhetsrum* och *förväntningshorisont* på Nolthenius föredrag kan det konstateras att det inte finns en symmetrisk relation mellan de båda, alltså att *förväntningshorisonten* är skild från *erfarenhetsrummet* och att det förgångna i den här argumentationen inte tjänar som modell, föredöme eller på annat sätt som uppbyggligt exempel på hur framtiden kan te sig. I stället är föreställningen om *framsteget* tydligt, att människan går mot en annorlunda och bättre tid till mötes. Det är dessutom vegetarianernas uppgift (tillsammans med andra människor som har slutit sig samman i föreningar och grupperingar av olika slag) att skynda på utvecklingen som evolutionen hittills har ansvarat för.

Härnäst lämnas de idémässiga föreställningar som diskuterades under sammankomster mellan olika länders vegetariska föreningar innan världskriget bröt ut. I stället riktas uppmärksamheten mot hur rapporteringen i *Vegetarianen* såg ut under första världskriget om vegetarismen utanför Sveriges gränser. På vilka sätt uppmärksammades vegetarism i andra länder och möjliga samarbeten nu när de sätt att samarbeta som tidigare funnits hade avstannat och länderna var mer stängda än tidigare?

²⁴² *Vegetarianen*, 1912:9–10A, ”Svenska vegetariska föreningens 10-årsjubileum” s. 113–118.

Kriget kommer

Under krigsåren tog de internationella samarbetena i form av internationella vegetariska kongresser uppehåll. Mycket av det som *Vegetarianen* nu skrev om behandlade vegetarism inom Sveriges gränser, såsom olika sorters aktiviteter och sammankomster.²⁴³ Fortfarande refererades, översattes och hänvisades det i *Vegetarianen* till texter skrivna i olika europeiska länders vegetariska tidningar. Ett nytt slags innehåll relaterat till detta uppstod, nämligen hur vegetarismen kunde vara behjälplig under kriget. Sådana texter verkar främst komma från tyska tidningar men det fanns också texter översatta från engelska och franska tidningar. Det fanns även texter som författats för *Vegetarianens* räkning som behandlade vegetarismen i relation till kriget.

Vegetarianen, 1915:11, s. 94

I ett av 1914 års nummer av *Vegetarianen* återfinns texten "Kriget och den vegetariska propagandan". Texten är en fri översättning av en artikel från den tyska vegetariska tidningen *Vegetarische Warte*. I texten lyftes vegetarianernas roll i kriget fram, vilken sades vara att sprida sina insikter om närings-

²⁴³ Exempel som kan ges här är Svenska vegetariska sommarpensionatet som gavs några somrar i Kolmården och hushållsskolorna som fortsatte att ges runtom i landet. *Vegetarianen*, 1915:9–10A, "Svenska vegetariska föreningens årsmöte", s. 73–75; *Vegetarianen*, 1916:6, "Vårt sommarpensionat å Kolmården", s. 65–66.

frågor. Året därpå, 1915, fanns en text med rubriken ”Vegetarismen kan vara bra att ha”. Under det ”olyckliga världskriget” hade något positivt ändå hänt menade författaren, och det var att vegetarismens idé togs mer på allvar. I anslutning till texten fanns en bild på ett tyskt ritat vykort i vilket ”das Jüngste Deutschland”, det vill säga små barn, åt olika sorters grön- och rotsaker. Vegetarismen framställdes som att i någon mån kunna motväga krigets negativa påverkan på såväl samhällsnivå som i hemmens hushållning.²⁴⁴

Sverige var neutralt under kriget och det förmedlades också i hur *Vegetarianen* skrev om vegetarismen i de krigsdrabbade länderna. Det var flest beskrivningar av läget i Tyskland och om hur ett slags vegetarisk praktik vann mark där, men i beskrivningarna av läget syntes inget politiskt ställningstagande. Fokus var riktat mot hur allt fler på grund av kriget åt vegetariskt, och att det inte enbart handlade om brist på kött utan också om ”omsorg för folkhälsan”. Ett exempel på det var då *Vegetarianens* läsare fick läsa om hur Tyskland hade antagit tio föreskrifter gällande diet och hushåll som stämde överens med vegetarismen. ”[F]leischlose Tagen” var exempelvis ett resultat av dessa. ”[V]egetarismens principer” hade också ”kommit till heders” i de tyska fältsjukhusen. Även ententens länder hade insett fördelen med att ge sårade människor mer frukt.²⁴⁵

De olika texter i *Vegetarianen* som handlade om hur en vegetarisk kosthållning kunde vara behjälplig under kriget kan tolkas som sätt att öka legitimitet för den egna saken. I matransoneringarnas och matbristens tid lyftes det fram exempel på hur vegetarisk kost kunde underlätta förhållandena. Det tycks dock ha varit viktigt att påpeka att det, som i exemplet ovan, inte bara handlade om att ersätta kött med vegetarisk kost på grund av brist på kött, utan att uppmärksammandet av vegetarisk mat också handlade om ”omsorg för folkhälsan”. Ett sådant sätt att uttrycka sig kan tolkas utifrån diskursen om hygienism. I vegetarianernas förståelse och del av hygienismen betydde denna ”omsorg för folkhälsan” att leva vegetariskt eller att äta mer vegetarisk mat. Att välja en sådan livsstil som den vegetariska handlade alltså inte bara om att göra individuella val. Valen kunde också förstås utifrån en föreställning om folkhälsa.

En annan aspekt av kriget som diskuterades i *Vegetarianen* handlade mer om etiska företräden som vegetarianerna hade utvecklat i och med att de inte åt djur. Föreställningen var att vegetarianer borde känna än mer avsky mot

²⁴⁴ *Vegetarianen*, 1915:11, ”Vegetarismen kan vara bra att ha”, s. 94.

²⁴⁵ *Vegetarianen*, 1916:4, ”Vegetarismen och kriget”, s. 34. Ett annat exempel där det skrivs om att vegetarisk mat ökar i Tyskland på grund av krigsläget är *Vegetarianen*, 1916:9, ”Årsmötet”, s. 102–104.

kriget och önska världsfred än vad människor som inte levde vegetariskt gjorde. En text som behandlade detta tema var skriven av en engelska vid namn Alice Park.²⁴⁶ Kopplingen mellan vegetarism och en pacifistisk hållning hade varit framträdande inom den vegetariska rörelsen under en lång period och var inget nytt som uppkommit som en konsekvens av världskriget, men däremot aktualiserats av det.²⁴⁷ Tanken var att: är en person emot dödandet av djur för förtäring eller för nöje i form av jakt, måste fördömandet vara ännu starkare när det handlade om människor som "slaktades". Parks menade vidare att det kan förhålla sig så att förtäring av kött ledde till att "finare" känslor förslöades. Sambandet mellan "vegetarism, krig och fred" fanns menade Parks, men det var ännu inte många som hade insett det.²⁴⁸

Något som framträder när internationella samarbeten inom den vegetariska rörelsen undersöks, är att de i hög grad handlade om västerländska länder. Samarbetena benämndes som internationella men det var inte fråga om att närma sig exempelvis asiatiska vegetarianer. Flera skäl till detta kan ges. Dels handlade det nog om en eurocentrisk hållning även om det samtidigt fanns en uttalad kritik mot den västerländska civilisationen. Dels var det i västvärlden som den moderna vegetariska rörelsen först hade grundats, i en mer (USA, England) eller mindre (Sverige exempelvis) industrialiserad och urbaniserad värld. Vegetarianerna framförde kritik mot hur de moderna samhällena i Europa utvecklades. Samtidigt var det alternativ som vegetarismen erbjöd i stor utsträckning ett resultat av detsamma. Detta synsätt kan förstås utifrån Marshall Bermans teori kring moderniteten och att den modernitetskritik som fördes fram av rörelser och personer under 1800-talet och framåt i själva verket var en modern företeelse. Kritiken mot den egna tiden var en del av tiden.²⁴⁹

Sammanfattning

Det här kapitlet har handlat om organisering och aktiviteter av olika slag som SVF ägnade sig åt. Fokus har riktats mot hur SVF som förening var organiserad i Sverige men också hur föreningen samarbetade internationellt på olika sätt. Gällande det senare innebär det att samarbeten av olika slag mellan SVF och dess nordiska motsvarigheter har undersökts, liksom engagemang

²⁴⁶ *Vegetarianen*, 1916:5, "Vegetarism, krig och fred", s. 50.

²⁴⁷ Redan inom den så kallade protovegetariska rörelsen i USA innan the American Vegetarian Society bildats år 1850 länkades en vegetarisk kosthållning till pacifism. Se exempelvis Shprintzen (2013), s. 15.

²⁴⁸ *Vegetarianen*, 1916:5, "Vegetarism, krig och fred", s. 50.

²⁴⁹ Berman (2012), s. 30.

som samlade olika länders vegetariska föreningar. En annan målsättning med kapitlet har varit att undersöka kvinnors och mäns roller och möjligheter i en förening som SVF och i den rörelse som vegetarismen var.

Det sätt som SVF organiserades med riksstyrelse och lokalavdelningar runtom i landet följde ett mönster som redan var etablerat och som användes av andra numerärt större rörelser, såsom nykterhetsrörelsen och fredsrörelsen, för att nämna två rörelser som vegetarismen hade beröring med. Dessa hade liksom den vegetariska rörelsen uppkommit under 1800-talet i samband med att delar av världen som Europa och USA alltmer moderniserades, om än i olika takt. Genom att organisera sig i olika grupper och rörelser försökte människor vid denna tid att lösa vad de ansåg vara problem av olika slag.

Genom att ha undersökt och diskuterat olika sorters nordiska samarbeten har jag uppmärksammat en del av den svenska vegetarismen som inte tidigare har berörts i nämnvärd utsträckning. Om man studerar SVF isolerat eller enbart i relation till ordförande Johan Lindström Saxon missar man den internationella aspekten av vegetarismen. Gällande nordiska samarbeten användes exempelvis SVF:s medlemstidning *Vegetarianen* under några år även som medlemstidning åt Norges och Danmarks vegetariska föreningar. Ett annat exempel på nordiska samarbeten var organiseringen och utförandet av nordiska vegetariska kongresser. Ytterligare exempel är den roll som den danske läkaren Carl Ottosen och dennes fru Johanne Ottosen spelade för SVF. I det här kapitlet illustreras det framför allt genom att den första nordiska vegetariska kongressen hade en avslutande supé på hälsohemmet Skodsborg som leddes av Carl Ottosen.

När det kommer till internationella samarbeten utanför Norden har kapitlet visat att SVF, framför allt genom ordförande Saxon, men också genom andra medlemmar såsom Louise Lombard, tidigt engagerade sig och tog en aktiv roll i sådana. Saxon blev exempelvis tidigt styrelsemedlem i den internationella vegetariska unionen tillsammans med representanter från befolkningsmässigt större länder än Sverige, såsom Tyskland, England, men också Holland.

En annan aspekt som det här kapitlet har behandlat är de roller och möjligheter som kvinnor och män hade inom tidens vegetariska rörelse generellt och specifikt inom SVF. Undersökningen har visat, i linje med forskning om andra länders vegetariska rörelser under 1800-talet och det tidiga 1900-talet, att kvinnor spelade en central och viktig roll för vegetarismen. Det var främst, men inte uteslutande, kvinnor som var inblandade i praktiska göromål som att författa vegetariska kokböcker och vegetariska matsedlar, anordna och arrangera vegetariska skolkökskurser och vegetariska sommarpensionat.

Män i sin tur var överrepresenterade när det gällde att författa längre och mer vetenskapligt betonade texter i *Vegetarianen*. Vad gäller uppdrag i SVF:s riksstyrelse och i föreningens olika lokalavdelningar såg vi att kvinnor generellt tycks ha haft det enklare att avancera till ordförande och vice ordförande på lokal nivå och svårare på riksnivå. När det kommer till internationella samarbeten blir det än tydligare att det främst var män som innehade höga och mer "prestigefyllda" poster som ordförande och presidenter. Sammanfattningsvis kan konstateras att kvinnors och mäns engagemang inom vegetarismen följde tidens föreställningar om olika sfärer för de två könen. Kvinnor var främst aktiva inom områden som kan kopplas till föreställningen om en privat sfär medan män var aktiva i en mer "offentlig" sfär. Ju mer "prestigefyllt" ett uppdrag eller aktivitet var desto större var sannolikheten att det var en man som innehade positionen.

3. Maten på bordet

Alla varelser i universum ha fått sin föda färdigberedd i naturen. Människan bildar därifrån intet undantag. Vill hon nå det högsta hon är mäktig, andligt som fysiskt, har hon att följa ”den första matsedeln”, såsom vers 29 i 1:a Moseboks första kapitel blivit kallad:

Och Gud sade: ”Se jag giver eder alla fröbärande örter på hela jorden och alla träd med fröbärande trädfrukt; detta skolen I hava till föda”.

Vetenskapen har blott kunnat konstatera, att detta är riktigt. Alla vetenskapsmän, som ha det ringaste att betyda, äro ense därom.

Säd, frukt och nötter äro alltså människans naturliga föda. Allt annat är surrogat, mer eller mindre goda – eller dåliga.²⁵⁰

I citatet går det att utläsa tre argument för en vegetarisk kosthållning som i olika utsträckning och på olika sätt återkom hos vegetarianerna decennierna kring år 1900. Dessa var vetenskapliga argument, talet om att leva *naturenligt*, samt i mindre utsträckning religiösa argument. Inte sällan gick de olika argumenten in i varandra. Rösten bakom citatet tillhör Johan Lindström Saxon och kommer från kokboken *Fru Saxons kokbok* (1923), skriven av Anna Maria Saxon och Johan Lindström Saxon. I kokbokens långa titel framgår det att man med kokbokens hjälp kan lära sig att laga hälsogivande, energibildande och välsmakande mat, baka kraftbröd, konservera frukt och bär och bereda sunda bordsdrycker.

Denna kokbok innehåller mer än recept på vegetarisk mat. Vid sidan av måltidsrecept finns tematiska kapitel som behandlar den vegetariska kosthållningens fördelar. I kokboken finner man ett slags sammanfattning av den vegetarism som företrädades av Saxon och SVF under 1900-talets första decennier. Argumenten som presenteras i kokboken liknar dem som fördes fram i *Vegetarianen* och i böcker och skrifter författade av Saxon eller av personer i anslutning till SVF.

I flera avseenden är det här kapitlet avhandlingens mittpunkt. En anledning till det är att undersökningens alla frågeställningar i olika utsträckning behandlas här. Ett annat skäl är att kapitlet handlar om vegetarisk kost utifrån

²⁵⁰ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 9–10.

olika perspektiv. Även om vegetarismen som livsåskådning handlar om mer än kost går det inte att föreställa sig vegetarismen utan den vegetariska maten. På det sättet har allting sin början i den vegetariska kosten, samtidigt som den är ett svar på olika frågor som handlar om hur människan kan och bör leva sitt liv. Det här kapitlet behandlar i stor utsträckning frågeställningarna vad som beskrevs som *naturenlig* vegetarisk kost för människan, och hur den legitimerades, samt huruvida det fanns någon skillnad mellan vad som avsågs som *naturenlig* vegetarisk kost och den mat som återfanns i matrecept och som det bjöds på vid vegetariska tillställningar. Analysen handlar också om hur en eventuell diskrepans mellan dem kan förstås. En annan frågeställning som får stort utrymme är på vilka sätt vetenskap användes för att legitimera ett vegetariskt levnadsätt, samt hur användningen av vetenskapliga belägg kan förstås tillsammans med vegetarismens samtidiga tal om det naturenliga levnadssättet.

Upplägget av kapitlet ser ut på följande sätt: först kommer den vegetariska praktikens tydligaste uttryck, nämligen vad som decennierna kring sekelskiftet 1900 betraktades som vegetarisk kost, att diskuteras. Med det menar jag vilken mat som SVF och personer runtomkring föreningen ansåg var människans rätta föda, och vilken kost som inte var det. I anslutning till det kommer jag analysera föreställningen som fanns om olika sorters så kallade surrogat. Frågan om vad vegetarisk kost var besvarades inte med ett enkelt ja eller nej inom tidens vegetarism. Det fanns i stället ett slags hierarki bland den mat som inte förstods vara direkt *naturenlig* och vegetarisk. Därför undersöker jag också matrecept i *Vegetarianen* och i vegetariska kokböcker. Avsikten med det är att ta reda på huruvida innehållet i de vegetariska matrecepten och den vegetariska mat som SVF serverade överensstämmer med de föreställningar föreningen och Saxon förde fram kring vad som var *naturenlig* vegetarisk mat. Jag uppmärksammar också föreställningen om gifter och vad vegetarianerna ansåg vara andra gifter förutom kött. Därefter diskuterar jag moderna sätt att framställa vegetarisk mat. Kapitlet avslutas med en diskussion om hur den svenska vegetarismen var influerad av dansk vegetarism och om de nära relationerna som fanns mellan SVF och nykterhetsföreningarna i kampen mot det gemensamma giftet alkohol. Ett konkret exempel på det är den så kallade frukttullsfrågan då SVF kontaktade nykterhetsföreningar runtom i landet för att göra gemensam sak i att försöka förmå riksdagen att inte höja tulltaxor för importerad frukt.²⁵¹

²⁵¹ *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 34.

Frukt, säd och nötter

I vers 29 i första Mosebok delger Gud att människans föda är fröbärande örter och fröbärande trädfrukter. Det var en passage i Bibeln som vegetarianer i Sverige och andra länder i västvärlden hänvisade till under 1800-talets andra hälft och det tidiga 1900-talet.²⁵² Vegetarianerna använde dock oftare vetenskapliga argument i syfte att propagera för och legitimera en vegetarisk kosthållning. I föreställningen om ett naturenligt levnadssätt sammanbands religiösa och vetenskapliga argument. Tillsammans bildade de ett slags enhet som med lite olika betoning utgjorde grund för den europeiska och anglosaxiska vegetarismen vid den här tiden.

Vegetarianer argumenterade för att människans naturliga föda bestod av frukt, säd och nötter. All annan föda var bättre eller sämre surrogat.²⁵³ Vegetarianerna menade att människan var fruktätare, men definitionen av frukt inbegrepp också säd och nötter. Saxon uttryckte det på följande sätt:

Främst ha vi sädessorternas frukter, vidare de inhemska frukt- och bärsorterna, de många slagen av nötter samt sydfrukterna. Detta är människoföda. Allt annat, som vi förtära är kreatursfoder – surrogat, om vi hellre vill ha det ordet; mer eller mindre gott, mer eller mindre dåligt.²⁵⁴

Vegetarianerna använde även vetenskapliga argument för att belägga att frukt, säd och nötter var människans ursprungliga och egentliga föda. I texten ”Den ekonomiska sidan av vegetarismen” berättades det att ”människosläktet” hade levt i ett ”paradisiskt tillstånd” under tertiärperioden. Tertiärtidens varma klimat hade gett upphov till ”en rikedom” av frukter som människan hade levt av. Sedan hade istiden inträffat och förstört detta. Nu stod hoppet till moderna odlingssätt, men även till de förbindelser mellan olika delar av världen som fanns och som möjliggjorde att människor på breddgrader som Norden kunde ta del av frukter odlade i mer gynnsamma klimat. Genom moderna odlingssätt och förbindelser mellan olika delar av världen menade författaren att människan arbetade för att återfå det ”förlorade paradiset”

²⁵² Se exempelvis Saxon (1920), s. 111; Richard Nagel, *Helsans evangelium: köttätandet inför instinkten, samvetets, religionshistoriens och naturvetenskapens domstol: eller vägen till helse, välbefinnande och lycka till paradiset* (Upsala: R. Almqvist & J. Wiksell, 1881), s. 47.

²⁵³ Se ett av de tidigare exemplen i Sverige på vegetarisk litteratur: Nagel (1881). Det förs en liknande argumentation i Saxons text ”Människoföda och kreatursfoder”, Saxon (1920), s. 118–119. I *Vegetarianen* finns liknande påståenden på flera ställen, exempelvis i *Vegetarianen*, 1903:1, ”Läkare om vegetarismen.”, ej paginerad.

²⁵⁴ Saxon (1920), s. 118.

från tertiärtiden.²⁵⁵ Ett annat sätt att uttrycka det är att möjligheten att återfå det förlorade paradiset vilade på de kommunikationer och den teknik som en modern värld innebar. Detta är även ett exempel på när vegetarianerna hänvisade eller använde sig av vetenskapliga belägg eller förhoppningar samtidigt som en religiös retorik finns närvarande, som i talet om det "förlorade paradiset".

Ett talande exempel på hur viktigt det var med vetenskapligt förankrad legitimering är en förklaring av vad ordet vegetarism betydde och härstammade från. Ordet vegetarism förklarades komma av ordet "vegetus" som betydde "frisk, rask och munter". Det syftade på ett näringssätt som innebar att man blev duktig och uthållig. Vidare förklarades det att om det gick att bevisa att kött vore "naturlig och sund näring" som gjorde människan "kroppsligen och andligen mer uthållig" än när hon åt frukt, säd och nötter, så vore kött också vegetariskt. Det gick dock inte att presentera sådana bevis.²⁵⁶ Argumentationen kan förstås utifrån viljan att framställa den nya livshållningen som vilande på vetenskapliga grunder, vilket i sin tur skulle ge den ökad legitimitet i en tid då vetenskapen erhöll legitimitet.

Surrogaten

Vad var meningen med att alls tänka i termer av surrogat, och hur såg man på att äta dessa? All föda som inte kunde kategoriseras under definitionerna frukt, säd och nötter uppfattades som surrogat. I detta ingick inte enbart kött, ägg och mejeriprodukter, utan även mat som vi idag anser vara självklart vegetarisk, som grönsaker av olika slag. Ägg och mejeriprodukter kunde människor äta och fortfarande vara vegetarianer, men de ansågs inte vara optimal föda. Dels betraktades de som för proteinrika (äggviterika) för att vara lämpliga att äta i stora kvantiteter av människan, dels ansågs djurhållningen av höns och mjölkkor vara farlig ur hälsosynpunkt.²⁵⁷ Vad gäller det senare fanns det tydliga samband mellan dålig mjölk och tuberkulos som under tidigt 1900-tal fortfarande var en sjukdom som skördade många liv.²⁵⁸

I sin bok *Magfrågan: mat som mål och medel: Stockholm 1870–1920* beskriver Yvonne Hirdman bland annat just detta. Mjölk hade under det sena 1800-talet blivit en måltidsdryck och stockholmare drack i jämförelse med andra storstadsbefolkningar i Europa mest av varan, 6 dl/dag år 1907 och 8

²⁵⁵ *Vegetarianen*, 1915:9–10A, "Den ekonomiska sidan av vegetarismen", s. 78.

²⁵⁶ *Vegetarianen*, 1907:1, "Från vegetarianernas läger", s. 4.

²⁵⁷ Se exempelvis Saxon (1920) s. 13–14, s. 120.

²⁵⁸ Jenny Lee, "Pastöriseringens försenade triumf", *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria* (2006), s. 175, 181ff.

dl på 1920-talet. Hanteringen av mjölk var, liksom hanteringen av kött och många andra livsmedel decennierna runt sekelskiftet, ofta undermålig. Förutom att stora delar av kreatursbesättningen hade tuberkulos (under 1880-talet var siffran så hög som 60–80 procent medan den år 1905 låg på ca 40 procent) fanns det också andra faror med mjölken. Dessa orsakades av alltifrån undermålig hantering under transport och i uppsamlingsmejeriernas system till fusk i form av att mjölk späddes ut med vatten eller blandades med gammal mjölk.²⁵⁹ Givet att läget såg ut som det gjorde är det inte konstigt att SVF uppmärksammade hälsovådliga aspekter som kunde kopplas till mjölk.

Mjölakens kvalitet skilde sig även åt beroende på vilken sorts kor det var som hade producerat den. År 1907 fanns det en kort notis i *Vegetarianen* som hänvisade till vad som skrivits i den franska vegetariska föreningens medlemsskrift *La Reforme Alimentaire* angående ”konstgödd komjölk”. Texten upplyste om att ”konstgödda” kor kunde producera upp till 30 liter mjölk om dagen jämfört med ”en naturlig ko” som var ute på ängarna om somrarna och producerade mellan sex till åtta liter om dagen. Den mjölk som framställdes av ”konstgödda” kor ansågs vara direkt hälsovådlig medan den mjölk som kom från ”naturliga” kor i stället betraktades som ”ett bra födoämne”. I vissa fall kunde mjölk från naturliga kor till och med nyttjas som läkemedel. Dock var det inte nödvändigt för en frisk vegetarian att dricka mjölk.²⁶⁰ I en annan text i *Vegetarianen* beskrevs mjölkproduktionen som ”en kränkning av naturens lag, genom att hålla kon i ett tillstånd av maternitet eller i ständigt mjölkproducerande på bekostnad av djurets hälsa.”²⁶¹

I den korta texten om ”konstgödda kor” och texten om hur mjölkproduktion går till respektive texten om ”naturliga” kor går det att utläsa en kritik av aspekter av det moderna samhället. Mjölk från ”konstgödda kor” var mjölk från kor som hade framavlats för att kunna producera större mängder mjölk. Det betraktades som onaturligt. För en rörelse som vegetarismen i vilken talet om det naturenliga var centralt, innebar onaturligt något negativt. Den ”naturliga” kons mjölk däremot framställdes som bättre även om den inte heller var en kost som var naturgiven för människan.

I *Vegetarianen* går det vid några tillfällen att läsa om växtbaserade alternativ till mjölk. Ett exempel på det är från år 1907, från samma nummer och sida som exemplet om konstgödda respektive naturliga kor. Det berättades för *Vegetarianens* läsare om en dansk läkare som hade börjat tillverka mjölk

²⁵⁹ Hirdman (1983), s. 173ff.

²⁶⁰ *Vegetarianen*, 1907:3–4, ”Ett och annat”, s. 45.

²⁶¹ *Vegetarianen*, 1925:4, ”Sanningen angående mjölken. Ett oavlätligt mjölkproducerande djur kan ej vara friskt”, s. 38–39.

baserad på växter som ett svar på problemen med komjolk. Författaren menade att det var "alldeles för omständligt, dyrt, osnygt och hälsofarligt att vara hänvisad till ett djurs avsondringar för att världen ej med glädje skall taga emot att slippa ifrån komjölken".²⁶²

Liknande tankegångar återfanns om "japansk växtmjolk". I *Vegetarianen* upplystes läsare om hur sojamjolk framställdes. Man resonerade hoppfullt om att något liknande även borde kunna göras med "våra bönsorter".²⁶³ Hänvisningen till sojamjolkstillverkning i Japan är intressant ur flera perspektiv. Dels därför att den illustrerar en koppling som fanns mellan europeisk civilisations- och modernitetskritik och ett upphöjande av andra civilisationer och kulturer. Dels är sättet som japansk sojamjolkstillverkning uppmärksammades i ett svenskt vegetariskt sammanhang intressant. Det är en över tusenårig tradition i Asien att tillverka sojamjolk. Det innebär att sojamjolkstillverkning utan alltför stora svårigheter skulle kunna omnämnas i termer av naturligt, samtidigt som en sådan praktik också kan förbindas med skapandet av nya livsmedel i ett annat samhälle som sekelskiftets Sverige.²⁶⁴

När det gäller fenomenet växtmjolk går det således att problematisera föreställningarna hos SVF kring vad som ansågs vara naturligt, och vad som till skillnad från det betraktades som konstlat, onaturligt eller fel på något sätt. Tillverkning av växtmjolk som ett sätt att ersätta komjolk framställdes uteslutande i positiva ordalag. Vid tillfällen som dessa var det inte aktuellt att lyfta fram det förflutna som något oförstört som nutidsmänniskan kunde inspireras av. Tvärtom var blicken snarare riktad mot framtiden för att söka nya och vetenskapliga sätt att framställa substitut för komjolk.

Ägg uppfattades i likhet med mjölkprodukter som ett surrogat till vegetarisk mat. I *Fru Saxons kokbok* uttryckte Johan Lindström Saxon sig på följande sätt:

ägget, liksom köttet, hör till våra mest överskattade födoämnen. Det är ju alltid bättre än kött, men ägget hör i alla fall till livsmedelssurrogaten och de surrogat, som böra brukas försiktigt. Äggen ge urinsyra; de äro hårdsmälta; de främja självförgiftning och kunna ge upphov till gallsjuka. Ofta får man ju också gamla ägg, och de äro giftiga. Fly dem som pesten! Hellre inga ägg alls än gamla!²⁶⁵

²⁶² *Vegetarianen*, 1907:3–4, "Ett och annat.", s. 45.

²⁶³ *Vegetarianen*, 1908:1–2, "Japansk växtmjolk", s.10–11.

²⁶⁴ För att läsa om "the domestication of the soybean" i Kina, och dess flera tusen år långa tradition som viktig proteinkälla i landet, se Ping-Ti Ho, "The Loess and the Origin of Chinese Agriculture, *The American Historical Review*, vol. 75, nr 1 (1969), 29–30.

²⁶⁵ A. M. Saxon & J.L Saxon (1923), s. 328.

Ett ofta förekommande argument var att animaliska livsmedel, såväl kött som ägg och mejeriprodukter, innehöll för mycket protein för att vara hälsosamma för människan. Det var framför allt kött som lyftes fram som för proteinrikt, men även ägg och mejeriprodukter. Argumentet var att ett för högt intag av protein ledde till för hög nivå av urinsyra i kroppen. För hög nivå av urinsyra ansågs vara skadligt för bland annat blod, nerver och njurar.²⁶⁶ Frukt, säd och nötter innehöll däremot rätt mängd protein, kolhydrater och när-salter (mineraler). Men också de nyupptäckta vitaminerna.

Klassificeringen av vitaminer i grupp a, b och c skedde under 1900-talets första decennier. Inom den vegetariska rörelsen betraktades upptäckten av vitaminernas betydelse för människans hälsa som revolutionerande. Det var ytterligare ett bevis för att människan var ämnad att äta vegetariskt. Saxon skriver i *Fru Saxons kokbok* från 1923:

Ännu veta vi ju ej så synnerligen mycket om vitaminerna, men det vi veta betyder i alla fall ingenting mindre än en r e v o l u t i o n p å n ä r i n g s l ä r a n s o m r å d e. Nu famla vi ej längre i mörkret. Nu stå vi på tröskeln till det nya riket ifråga om vår föda och dess beredning.²⁶⁷

Föreställningar om det naturenliga levnadssättet kopplades ofta samman med vetenskapliga upptäckter och teorier på så vis att vetenskapen fick en legitimerande roll för livshållningen. Före upptäckten av vitaminernas roll för människor och djur hade en ny näringslära uppkommit under 1800-talet. Den nya näringsläran var beroende av såväl vetenskapliga upptäckter som politiska diskussioner kring den undernäring som var en realitet både för arbetare i städer och för landsbygdens lantarbetare.

I sin artikel "Maten och vetenskapen: näringslära, kostvanestudier och socialpolitik ca 1880–1960" beskriver Roger Qvarsell hur denna nya näringslära växte fram. Från 1820-talet och framåt började det utföras djurexperiment med syfte att ta reda på vilka beståndsdelar i kosten som behövdes för att djur skulle överleva och utvecklas. Dessa experiment resulterade i kunskapen om att fett, kolhydrater och protein var de huvudsakliga komponenterna. Men också att mineraler var viktiga för överlevnad och utveckling.²⁶⁸ Qvarsell refererar till vetenskapshistorikern Frederic L. Holmes som

²⁶⁶ J. L. Saxon, "Varför skall man ej äta kött? Kött dieten är för äggviterik.", A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 13-14; *Vegetarianen*, 1907:1, "Urinsyran. Ett kapitel om människans natur att vara fruktätare", s. 6-9.

²⁶⁷ J. L. Saxon, "Företal", A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 6.

²⁶⁸ Roger Qvarsell, "Maten och vetenskapen: näringslära, kostvanestudier och socialpolitik, ca 1880–1960", *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*, 2006, s. 220–222.

framställt kunskapen om människans och djurens metabolism såsom en "major discovery". Med det menar Holmes att kunskap om metabolismen fordrade kunskaper från många olika vetenskapsområden såsom organisk kemi, fysiologi, anatomi, histologi samt "den fysikaliska läran om energins konstans".²⁶⁹ Kött skattades högt på grund av sitt höga innehåll av fett och protein. Som ett konkret sätt att försöka sörja för fattiga människors behov av kött uppfanns olika sorters köttextrakt, varav det mest framgångsrika torde ha varit den tyske kemisten Justus von Liebig's köttextrakt.²⁷⁰

De vetenskapliga teorierna kring köttets hälsosamma inverkan på människans hälsa och dess roll som den viktigaste födan för att få samhällets fattiga att äta mer näringsrik och hälsosam mat ifrågasattes dock av somliga. Några av de som ifrågasatte det hela var personer som i stället lyfte fram det vegetariska livet som det eftersträfvansvärda och mest hälsosamma. Den moderna vegetarismen som rörelse och världsåskådning tog alltså sin början vid samma tid som köttet började att hyllas av vetenskapen.²⁷¹ En likhet mellan köttförespråkarna och vegetarianerna var att bägge lägren använde sig av vetenskapliga rön och teorier för att bekräfta sina ståndpunkter. Det fanns ett slags maktkamp eller positionering i vilken vetenskapen användes som vapen och förklaring. Att den vegetariska rörelsen i så pass hög utsträckning använde sig av vetenskapliga argument kan också förstås som sätt att skapa legitimitet i en tid då naturvetenskapen vann mark och erhöll en stark ställning i samhället. Naturvetenskapens starka ställning kan exemplifieras med vetenskapliga upptäckter som gjordes under 1800-talet, såsom de som precis har diskuterats, men också med upptäckten av bakterierna under 1870-talet. Det senare ledde också till att en stor mängd litteratur i form av hälsotidskrifter uppkom, samt att läkare och hälsovårdsinspektörer fick starka positioner i samhället.²⁷²

Vegetarianer argumenterade för att människan liksom apor var fruktätare av naturen. Under 1800-talets andra hälft och det tidiga 1900-talet gjordes vetenskapliga upptäckter, framför allt inom medicin och biologi, som var intressanta och viktiga för den vegetariska rörelsen. Av dessa spelade evolutionsteorierna och framför allt Darwins evolutionsteori en viktig roll. Upp-

²⁶⁹ Qvarsell (2006), s. 221. Yvonne Hirdman skriver också om "mat som vetenskap", Hirdman (1983), s. 86ff.

²⁷⁰ Hirdman (1983), s. 88ff; Qvarsell (2006), s. 222.

²⁷¹ Hirdman (1983), s. 100; Qvarsell (2006), s. 222.

²⁷² Johannisson (1991), s. 150. För naturvetenskapens allt starkare ställning se exempelvis Gunnar Eriksson, *Kartläggarna: naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914* (Umeå: Umeå univ.-bib, 1978).

täckten om människans nära släktskap med primater användes i syfte att bevisa att människan var ämnad till att äta vegetarisk kost.²⁷³

Uppfattningen att människan liksom de människoliknande aporna var fruktätare till naturen kan vara en förklaring till föreställningen att grönsaker ansågs vara surrogat. Varken apor eller människor var ämnade att förtära en sådan föda, utan det förstods som ”kreaturfoder”, för att använda Saxons eget uttryck. I likhet med ägg och mejeriprodukter räknades grönsaker ändå som goda surrogat och var ofta med som ingredienser i de vegetariska matrecepten. Dock framhölls det ofta att grönsaker var surrogat som kunde fylla ut maträtter, men de hade inte samma ställning som frukt som betraktades som människans naturenliga föda.²⁷⁴ Föreställningen hos SVF att grönsaker var surrogat går också tillbaka till Bibeln, på liknande sätt som människans föda ansågs vara frukt, säd och nötter och att det var något som Gud hade fastslagit i första Moseboken. I texten ”Ur den bibliska hälsoläran” som publicerades i *Vegetarianen* år 1922 hänvisade artikelförfattaren till första Mosebokens tredje kapitel i vilket det berättas att människorna först efter syndafallet fick ”markens örter (grönsaker)” till föda. Enligt den berättelsen hade Gud således inte menat att människorna ursprungligen skulle äta grönsaker.²⁷⁵

Synen på grönsaker som surrogat delades inte av alla vegetarianer vid den här tiden. Inom delar av tysk vegetarism menades grönsaker i form av rotfrukter och bladgrönt vara bra föda för människan. När *Vegetarianen* uppmärksammade att grundaren av Dansk vegetarisk forening, Michael Larsen, hade avlidit berättades det att han under sitt liv propagerat för att människan var fruktätare. Han var inte någon ”predikare” för ”[d]et tyska joxet med en massa rotfrukter och bladgrönt”.²⁷⁶ Utöver att grönsaker inte menades vara människans naturenliga föda innebar även odlingen av dessa problem. I skriften *Konsten at bli gammal men vara ung: vegetariska spegelbilder* hävdar Saxon att grönsaker och rotfrukter ofta var övergödda och besprutade, vilket påverkade innehållet negativt.²⁷⁷ Synen på grönsaker verkar dock ha förän-

²⁷³ Se exempelvis Anna Kingsford, *Den rätta dieten: en afhandling om människans naturenliga föda* (Stockholm: Härnkvist, 1891). Även Axel Wilhelm Georg Gedda hänvisar till att naturen sett till att de ”människoliknande aporna” och människan har samma föda. Axel Wilhelm Georg Gedda, *Några ord mot köttätande* (Stockholm, 1919.), s. 1. Se även Carl Ottosen, *Frukt och nötter: deras betydelse som födoämnen och läkemedel samt motverkande alkoholbegär* (Stockholm: Aftonbladets, 1910), s. 4; *Vegetarianen*, 1907:1, ”Urin-syran. Ett kapitel om människans natur att vara fruktätare”, s. 6–9; Johan L. Saxon, ”Inledningskapitel”, A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 12.

²⁷⁴ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1910:2, ”M. Hindhede.”, s. 17.

²⁷⁵ *Vegetarianen*, 1922:9, ”Ur den bibliska hälsoläran”, s. 81.

²⁷⁶ *Vegetarianen*, 1922:3–4, ”Vegetarismens förste nordiska organisator är död”, s. 33.

²⁷⁷ Saxon (1920), s. 110, 122–123.

drats genom åren. År 1935 finns exempelvis artikeln ”25 års arbete för mera grönsaker i födan”. Texten handlar om fru Anna Olsson och hennes ”propagandakurser” genom åren för att informera om hur grönsaker och rotfrukter tillreds på bästa sätt.²⁷⁸

Till bords

I *Vegetarianen* och i böcker av Saxon framkommer en tydlig bild av vilken mat som föreställdes vara vegetarisk i strikt mening och vilken mat som menades vara surrogat. I den här delen undersöker jag hur de vegetariska matrecepten såg ut och vilka slags maträtter det var som SVF serverade på sina tillställningar. Utöver det diskuterar jag i korthet hur dagspressen skrev om vegetariska tillställningar.

Hos Saxon och inom SVF kunde det ibland låta som att Sverige, i likhet med övriga västvärlden, hade tagit fel avfart på modernitetens väg. Den urbanisering och industrialisering som skedde i västvärlden runt sekelskiftet 1900 ledde människorna bort från det naturenliga levnadssättet, det sätt som naturen och religionen hade avsett och vetenskapen bevisat. Saxon jämförde vid ett tillfälle städer med helvetet medan han i romantiserande ordalag beskrev livet på landsbygden.²⁷⁹ I *Vegetarianen* beskrevs det hela på följande sätt:

Det är påtagligt, att den modärna civilisationens invecklade lefnadsförhållanden strida mot den gamla tidens mera naturliga och att de ociviliserade rasernas enklare föda är vida hälsosammare” [...] Det skulle vara ett värkligt framåtskridande, om vi lämnade det modärna köket i sitt värde och återgingo till våra förfäders enkla rätter.²⁸⁰

Citatet är ett exempel på hur en föreställd förflutenhet kunde lyftas fram i *Vegetarianen* som inspiration till hur livet borde levas. Ett återkommande tema hos SVF och Saxon var kritik av västvärlden, eller med dåtidens språkbruk, den civiliserade världen. Det gjordes samtidigt som de människor som levde utanför Europa (eller inte tillhörde västvärlden), uppmärksammades som eftersträvaransvärda att följa. I det här citatet benämns dessa människor som de ”ociviliserade raserna”. Föreställningen var att dessa människor inte ”förstörts” av (den europeiska) civilisationen och därför fortfarande hade något naturligt över sig. I vår tid är ordvalen ”de ociviliserade raserna”

²⁷⁸ *Vegetarianen*, 1935:8, ”25 års arbete för mera grönsaker i födan”, s. 102.

²⁷⁹ Johan Lindström Saxon, *På besök hos de anspråkslöse: bonden och grönköpingsbon gästa huvudstaden* (Stockholm: Nutiden, 1921).

²⁸⁰ *Vegetarianen*, 1905:5, ”Från vegetarianernas läger”, s. 70.

problematiskt. Det faller utanför den här undersökningens syfte att diskutera ordval som dessa och hur de ska förstås i all sin komplexitet. Vad jag dock kan säga är att sådana ord användes i *Vegetarianen*.

Citatet illustrerar också det ambivalenta eller motstridiga sätt som begreppet ”modärn” användes av SVF och Saxon. Här representerar det moderna något negativt som människor bör lämna för att i stället blicka mot det förflutna och mot andra ”civilisationer” för inspiration och vägledning om hur livet ska levas och vilken kost som ska förtäras. Om vi anlägger Webers teori om idealtyper för maktutövning, mer precis den om traditionell auktoritet, går det att förstå sättet att lyfta fram en förflutenhet som eftersträvansvärd och även att i någon mån likställa den med den egna kosthållningen som ett sätt att försöka skapa legitimitet för den egna livshållningen. Med begreppet traditionell auktoritet menade Weber att nyskapelser, som i det här fallet den moderna vegetariska rörelsen, kunde erhålla legitimitet genom att tala om den som något som funnits länge och därmed varit giltigt tidigare.²⁸¹

Vad var det då för mat som SVF serverade vid tillställningar som föreningen anordnade? Den tredje november år 1903 anordnade föreningen en vegetarisk supé på Djursholms restaurant. Enligt utsago bevisade ungefär 100 personer samt inbjuden press supén. I *Vegetarianens* berättades det att tillställningen varit ”mycket uppmärksammas af prässen”. Närvarande press var *Stockholms Dagblad*, *Social-Demokraten*, *Aftonbladet*, *Svenska Morgonbladet*, *Nya Dagligt Allehanda* och *Svenska Dagbladet*. *Vegetarianens* läsare fick reda på att flera av tidningarna hade gett en ”utmärkt redogörelse” över supén. *Social-Demokraten* hade varit ”synnerligen välvillig” i sin mer utförliga rapportering. *Svenska Dagbladet* hade varit ”mycket välvillig”.²⁸²

Det går att få en inblick i Stockholms vegetariska liv kring sekelskiftet 1900 genom att studera hur *Svenska Dagbladet* skrev om tillställningen. Genom att undersöka hur tidningen skrev om supén går det också att få en tydligare bild av hur pressen bemötte den nybildade vegetariska föreningen. Det fanns en hel del vegetarianer i Stockholm i början på 1900-talet. De stora hushållsskolorna erbjöd också en vegetarisk matsedel vid sidan om den ordinarie. I rapporteringen om SVF:s supé i *Svenska Dagbladet* går det att läsa att föreningen hade bildats och att supén i fråga var SVF:s ”första stora uppvisning”. Skribenten som tidigare inte haft någon positiv erfarenhet av vegetarisk mat fick det nu i och med den mat som SVF bjöd på:

²⁸¹ Weber (1983), s. 144–147, 154–155.

²⁸² *Vegetarianen*, 1903:4, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

Betydligt mer omväxlande var denna matsedel. Det fanns allt möjligt, salader och kastanjer, blomkål och nötter af alla slag. Samt dessutom en del "falska varor". Vegetarianerna vilja tydligen icke skrämma folk ifrån sig, därför namnge de ännu gärna sina rätter efter vanliga människors mera barbariska smak och vanor. [...] Alltsammans smakade förresten utmärkt och intresset för de olika rätterna var så lifligt.²⁸³

I lite skämtsamt ton skrev skribenten om köttätande människors "mera barbariska smak och vanor" som vegetarianerna försökte blidka genom att bjuda på "falska varor", såsom vegetariska kött- eller fiskimitationer.

Svenska Dagbladet hade vid ett annat tillfälle uppmärksammat supén, och då på ett karikerande sätt. Detta omnämnande togs ändå upp i *Vegetarianen* som bevis på att föreningen uppmärksammades i pressen. I *Vegetarianen* citerades *Svenska Dagbladets* humoristiska ord: "För öfrigt har man ätit gräs i Djursholm i tisdags. Stämningen var den bästa, ty fodret tröt ej". I *Svenska Dagbladet* ackompanjerades omnämmandet av en karikatyr som visade gäster vid ett bord som åt rotfrukter och hö.²⁸⁴ Den lite lustiga rapporteringen verkar ha setts med blida ögon av SVF. Det viktiga tycks ha varit att supén och SVF uppmärksammades, inte på vilket sätt det skedde.

Att SVF bjöd in press redan till sin första vegetariska supé är utmärkande för föreningens utåtriktade propagandaverksamhet och ambitionen att nå ut till nya presumtiva vegetarianer och anhängare. Det uttalade motivet med tillställningen var att presentera den nybildade föreningen, dess program och syftet. Det var uppgifter som grundaren och ordföranden Johan Lindström Saxon ansvarade för. Supén som föreningen dukade upp bestod bland annat av:

Sockerrötter à la sparris, Rot à la daube, Maccaronicroquetter à la Italienne, Spenatomelett, fylldt sellerie, Svampomeletter och svampcroquetter, Maccaroner med tomatås, Falsk fiskfärs, Stekta kastanjer, Kronärtskockor, Gräddris, Blandade frukter samt grönsaker i olika former.²⁸⁵

De uppräknade maträtterna visar att föreningen inte bjöd på traditionell och enkel mat. Syftet bör också ha varit det motsatta: att visa att vegetarisk mat kunde vara smaklig, festlig och modern. Beslutet att ge flera av rätterna franskinspirerade namn kan ha varit för att ge supén en exklusiv framtoning. Att visa upp den nybildade föreningen och den vegetariska livshållningen genom att bjuda på mat som hade en modern och lite exklusiv framtoning

²⁸³ *Svenska Dagbladet*, "Vegetarianer", 4 nov 1903, s. 5.

²⁸⁴ *Vegetarianen*, 1903:4, "Från vegetarianernas läger", ej paginerad.

²⁸⁵ *Vegetarianen*, 1903:4, "Från vegetarianernas läger", ej paginerad.

går att kontrastera mot hur det i *Vegetarianen* också kunde låta när det ”modärna köket” och den ”modärna civilisationen” fick representera något negativt. Vid sådana tillfällen kopplades vegetarisk och naturenlig kost istället till ursprunglighet.

Flera av de livsmedel som enligt Saxon var surrogat återfanns i supén, såsom ägg, mejeriprodukter och grönsaker. Föreningen hade med andra ord inte valt att bjuda in till en supé som enbart bestod av vad den menade vara naturenlig vegetarisk kost – frukt, säd och nötter. Supéer av detta slag var speciella tillfällen där föreningen hade möjlighet att visa upp sig för press och intresserad allmänhet. Som maträtternas namn illustrerar verkar det också ha varit viktigt att visa upp föreningen som modern och motsatsen till tråkig. Givet vilken sorts tillställning supén var representerade den inte vegetarisk vardagsmat.

En fråga som infinner sig är vad det var för sorts mat som presenterades genom matrecept och matsedlar i *Vegetarianen* och i vegetariska kokböcker. Det var trots allt med den mer vardagliga maten som SVF och andra förespråkare för vegetarismen skulle visa anhängare och andra intresserade hur en vegetarisk livshållning kunde praktiseras under det tidiga 1900-talet.

I *Vegetarianen* var vegetariska recept ett återkommande tema. Under *Vegetarianens* tidiga år hämtades en del av de vegetariska matrecepten från Saxons tidning *Såningsmannen* och från danska Johanne Ottosens kokbok *Rationel Ernæring og Madlavning*.²⁸⁶ I likhet med den supé som just diskuterats innehöll även *Vegetarianens* recept till övervägande del de så kallade surrogaten grädde, smör och ägg. I några nummer av *Vegetarianen* från år 1907 fanns exempelvis recept på fylld linsstek, vilken innehöll bland annat linser, grädde, smör och valnötter.²⁸⁷ Det fanns även recept på ”[s]tufvade makaroni med gröna ärter och morötter”, kåldolmar, vitkålssoppa och rotmos.²⁸⁸ I *Fru Saxons kokbok* från år 1923 finns det förutom regelrätta recept även matsedlar för olika årstider. Tanken med att ha matsedlar för olika årstider var att lyfta fram mat i säsong. Matsedlarna vittnar dessutom om en föreställning om att viss mat passade bättre ihop att äta än annan mat för människans matsmältningsapparat. Det i sin tur är belysande för föreställningen om det naturenliga levnadssättet. En av matsedlarna i *Fru Saxons kok-*

²⁸⁶ Genom *Såningsmannen* hade Saxon möjlighet att nå ut till en betydligt större krets med sitt vegetariska budskap. Att ha vegetariska matrecept i tidningen var ett bra sätt att sprida vegetarismen utanför de redan övertygades skara. Se exempelvis *Vegetarianen*, 1907:2, ”Vegetariska matrecept”, s. 28–29; *Vegetarianen*, 1907:5; ”Vegetariska matrecept”, s. 65–66.

²⁸⁷ *Vegetarianen*, 1907:2, s. 28–29.

²⁸⁸ *Vegetarianen*, 1907:5, ”Vegetariska vardags-matsedlar.” av fru Elsa Uppling född Posse, s. 54.

bok som var avsedd för en vårdag bestod av smörgås med färsk potatis, färskäpplen, dadelvälling och rågmjöl med vetemjölssnäckor. Middagsmatsedeln för samma dag innehöll paranötskroketter (som kunde bytas ut mot imiterad wienerschnitzel om så önskades) med potatis, nässelkål med ostsmörgås, aprikoskräm och rågkaffe med spånbakelse.²⁸⁹

Det finns likheter mellan den mat som serverades på SVF:s supé år 1903 och recepten från *Vegetarianen* från 1907 och matsedlarna ur *Fru Saxons kokbok* från år 1923. Återkommande ingredienser var mejeriprodukter, ägg och grönsaker. De så kallade surrogaten var fortfarande en viktig del i den vegetariska maten år 1923. (Kroketter brukade innehålla ägg exempelvis).²⁹⁰ 1923 års matsedel innehöll även potatis. Vegetarianerna räknade inte potatis som naturenlig vegetarisk mat eftersom potatis varken är frukt, säd eller nötter.²⁹¹ Matsedeln från *Fru Saxons kokbok* liknar också recepten ur *Vegetarianen* genom att den inte heller presenterar dyr och avancerad mat. Avsikten med recept i *Vegetarianen* och en kokbok som *Fru Saxons kokbok* var att erbjuda recept som såväl medelklassens som arbetarklassens kvinnor skulle ha möjlighet att laga.

Ur matsedeln går det att utläsa aspekter som föregriper kommande avsnitt som handlar om gifter, import och konsumtion inom den vegetariska rörelsen. Dadlar, paranötter och andra sorters nötter var importvaror eftersom de inte växer naturligt eller odlades i Sverige. Dadlar, som kallades för ”öknens bröd” har sitt ursprung i mellanöstern, medan paranötter är en sydamerikansk nöt.²⁹² Tomater, ris, och olika ”sydfrukter” såsom citroner, bananer och vindruvor är exempel på andra importvaror som fanns med i matrecept eller på andra sätt diskuterades i *Vegetarianen*, *Fru Saxons kokbok* eller *Rationel Ernæring og Madlavning*.²⁹³ En annan fråga som skymtar fram i tidigare refererade matsedel är den till kaffe, då vanligt kaffe hade ersatts av substitutet ”rågkaffe”. Vegetarianerna betraktade koffein som ett gift, vilket innebär att kaffe inte ansågs vara naturenligt.

²⁸⁹ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 81.

²⁹⁰ Anna Maria Saxons recept på kroketter gjorda på vita och bruna bönor, havregröt, kastanjer och linser innehåller alla ägg exempelvis. A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 122, 123, 165, 175, 203.

²⁹¹ I *Fru Saxons kokbok* står det följande om potatis: ”Potatisen hör till de allra bästa av surrogaten för vår naturliga föda, om den behandlas förnuftigt vid beredningen och är osaltad.” A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 250.

²⁹² Ottosen (1919), s. 364; *Vegetarianen*, 1909:3–4, s. 31–32; A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 126.

²⁹³ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1909:11, ”Vegetariska matrecept”, s. 156; *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i fruktfrågan”, s. 34.

Gifterna

Liksom hos livsreformrörelsen i stort var föreställningen om ett naturenligt liv central inom den vegetariska rörelsen. Att inte äta kött var en del av det förhållningssättet. Men det fanns också annat som man kunde få i sig som enligt liknande logik inte ansågs vara förenligt med ett naturenligt liv, och därmed inte heller överensstämmande med att vara vegetarian.²⁹⁴ Som Yvonne Hirdman uppmärksammat illustreras detta i *Svenska vegetariska föreningens småskrifter* som gavs ut mellan 1907 och 1920.²⁹⁵ De korta skrifterna uppmärksammade utöver vikten att inte äta kött även andra företeelser som SVF inte menade vara förenligt med vegetarismen. En sådan var tobak. I skriften "Nya vetenskapliga bevis för tobaksbrukets skadlighet" av danske Carl Ottosen refererades det till anglosaxisk forskning om skador hos unga pojkar som nyttjade tobak. Ottosen lyfte framför allt fram tobakens påverkan på hjärtverksamheten, men också andra sjukdomar och åkommor som dålig matsmältning och nervositet. Texten är full av illustrationer som visar de sjukliga pulsslagen hos tobaksrökande människor.²⁹⁶ Texten är också ett exempel på hur den vegetariska rörelsen använde sig av vetenskapliga argument för att styrka det naturenliga levnadssättets företräde.

En annan negativ konsekvens av att röka som SVF uppmärksammade var sambandet mellan rökning och bristande moral. Redan i *Vegetarianens* första nummer från år 1903 diskuterades detta. Där berättades att gossar så unga som tio till tolv år rökte så att de blivit beroende, vilket var dåligt för deras moral. För pojkarna blev vanan att röka en lidelse som frestade "till oärligt sätt att åtkomma medel för tillfredsställelse af densamma."²⁹⁷

Lidelser och passioner betraktades som negativt inom det tidiga 1900-talets vegetarism. Föreställningen var att kropp och själ skulle vara i balans. Obalans kunde uppkomma genom att man fick i sig olika sorters "gifter" som tobak och alkohol, men också kött. Detta kunde i sin tur leda till olika sorters sjukdomar och för själen uppeldning av de passioner eller lidelser som hade negativ påverkan på moralen. Föreställningen var att gifterna störde människans naturenliga balans för både kropp och själ.²⁹⁸ Föreställningen om balans och harmoni för kropp och själ är belysande för att vegetarismen, och livsreformrörelsen i stort, var en del av den hygienistiska diskurs som rådde under

²⁹⁴ Se exempelvis Stolare (2003), s. 87–89.

²⁹⁵ Hirdman (1983), s. 104–105.

²⁹⁶ *Svenska vegetariska föreningens småskrifter* (Stockholm 1907–).

²⁹⁷ *Vegetarianen*, 1903:1, "Tobaksbruket – enkannerligen ungdomen", ej paginerad.

²⁹⁸ Saxon (1921); Shprintzen (2013), s. 21ff. Se även *Vegetarianen*, 1919:1, "Ockulta skäl för vegetarismen", s. 5.

det tidiga 1900-talet. Mer precist är det ett exempel på ett mer holistiskt synsätt som hörde samman med hälsorörelsens ideal, som var en del av hygien.

Det var inte bara kött, tobak och alkohol som vegetarianerna menade vara gifter. Även kryddor, som många idag anser vara en viktig del av matlagningen, och tillika beskrivs som hälsosamt, menades vara gift. I *Fru Saxons kokbok* finns exempelvis en del som heter "Kryddornas skadlighet". Där beskrivs att "[k]ryddsubstansers verkningar bero på giftiga, flyktiga oljor, som i fritt tillstånd framkalla blåsor eller röda fläckar på huden". Kryddor kunde också degenerera tungan och förslappa magen. I kokboken berättades det vidare att kryddor användes vid tillredning av kött och fisk för att "dölja liklukten och assmaken".²⁹⁹ Ytterligare exempel på så kallade gifter var tidigare nämnda kaffe och te som innehåller koffein i olika utsträckning.³⁰⁰ Även grönsaken rabarber som innehåller oxalsyra, och spenat som beskrevs som rabarberns avlägsna släkting och även den innehåller oxalsyra, uppmärksammades som exempel på gift som människan skulle vara försiktig med.³⁰¹ Exempelen ovan finns med just för att illustrera vegetarismens tämligen strikta regler som uteslöt betydligt mer än kött. Kött bör dock förstås som det huvudsakliga "giftet" som skilde vegetarianerna från näraliggande livsreformrörelser.

Av de olika gifter som inte ansågs förenliga med ett vegetariskt liv intog alkohol en särställning. Den vegetariska rörelsen såg sig också som något av ett nykterhetens avantgarde. Till skillnad från nykterhetsrörelsen som enbart propagerade för avhållsamhet från alkoholhaltiga drycker menade den vegetariska rörelsen att människan borde avstå från förtäring av alla "gifter". Föreställningen om närheten mellan vegetarismen och nykterhetsrörelsen fanns inte bara hos de svenska vegetarianerna som hade en stark och stor nykterhetsrörelse inom det egna landet att försöka alliera sig med. James Gregory skriver exempelvis att den brittiska vegetarismen ofta positionerade sig som "ultra temperance".³⁰² Det är möjligt att frågan om total avhållsamhet från alkohol eller vikten av att inte missbruka alkohol kan ha skilt sig en del mellan länder och även personer i samma land. Det intressanta för mig är dock att det inom vegetariska rörelser i olika länder fanns en föreställning om att vegetarism och nykterhet hörde ihop.

²⁹⁹ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 188–191. Se också *Vegetarianen*, 1918:4, "Kryddornas skadlighet", s. 42.

³⁰⁰ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1913:5, "30 läkares utsagor om bruket av kaffe.", s. 60–63.

³⁰¹ Se exempelvis Saxon (1920), s. 14. Se även *Vegetarianen*, 1918:7–8, "Dödsfall i rabarberförgiftning", s. 69.

³⁰² Gregory (2007), s. 5.

SVF betraktade alkohol som ett av de värsta gifterna vid sidan om det mest självklara, köttet. En likhet mellan dem var att de båda menades vara farliga gifter som orsakade sjukdomar och förstörde moralen. Att vara vegetarian innebar att man också avstod från alkoholhaltiga drycker. I *Vegetarianen* kunde det låta på följande sätt när det diskuterades: "En 'helvegetarian' är inte en person, som uteslutande lever på alster ur växtriket – den 'äkta vegetarianen' utesluter ur sin diet även alla alkoholiska och narkotiska njutningsmedel".³⁰³

Även hos nykterhetsfolket fanns det personer som antingen avhöll sig från att äta kött eller som var positivt inställda till vegetarismen. En hel del personer var också aktiva i båda rörelserna. I *Vegetarianen* uppmärksammades det att nykterhetsrörelsen lyfte fram vegetarism som något positivt och att de två livshållningarna var besläktade med varandra. Redan i *Vegetarianens* första nummer berättades att den högste chefen för Godtemplarorden var vegetarian och att denne förband sig till "total afhållsamhet från köttföda, rusdrycker och tobak".³⁰⁴ Personen nämndes inte med namn, men det torde ha varit politikern och vegetarianen Edvard Wavrinsky som åsyftades. Även för personer kopplade till sjundedagsadventismen, såsom danska makarna Ottosen, var avhållsamhet från alkohol och kött besläktade frågor. Utöver sitt arbete för vegetarismen var Johanne Ottosen exempelvis aktiv i Dansk Afholdsforening och i Det hvide Baand. Det hvide Baand var en kristen nykterhetsförening för kvinnor.³⁰⁵

I *Vegetarianen* gick det att läsa om "vegetarismens stora betydelse i kampen mot alkoholen".³⁰⁶ När nykterhetsvännen och vegetarianen Edvard Wavrinsky skrev följande i Godtemplarföreningen IOGTs tidning *Reformatorn* citerades det i *Vegetarianen*: "Vegetarismen är efter min uppfattning det bästa medel i kampen mot rusdryckerna och återfallet, det enda varaktigt tillförlitliga jag känner."³⁰⁷ Föreställningen var att törst låg bakom dryckenskap, och törstig menades man bli av att äta "den saltade och kryddade köttmaten". Den vegetariska maten fungerade i stället på motsatt sätt då den sades kunna motverka "alkoholbegäret".³⁰⁸

³⁰³ *Vegetarianen*, 1907:3-4, "Ett och annat.", s. 45.

³⁰⁴ *Vegetarianen*, 1903:1, "Från vegetarianernas läger", ej paginerad.

³⁰⁵ Signe, Mellemegaard, "Dansk kvindehistorie: Dansk kvindebiografisk leksikon," *KVINFO: køn og ligestilling*, <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/902/origin/170/query/johanne%20ottosen> (hämtad 2017-10-18).

³⁰⁶ *Vegetarianen*, 1906:2, "Från vegetarianernas läger", s. 20.

³⁰⁷ *Vegetarianen*, 1903:1, "Vegetarismen som medel mot alkoholismen", ej paginerad.

³⁰⁸ *Vegetarianen*, 1905:5, "Från vegetarianernas läger", s. 67.

Det nära förhållandet mellan vegetarismen och nykterhetsrörelsen var inte enbart en svensk företeelse, utan också internationell. En skillnad är att den svenska nykterhetsrörelsen var större än i många andra länder. Genom att samarbeta eller på andra sätt knyta an till den svenska nykterhetsrörelsen hade SVF i alla fall hypotetiskt sett möjlighet att nå ut till många människor utanför den egna kretsen.³⁰⁹ En annan sak som närheten mellan de två rörelserna möjliggjorde var att stärka legitimiteten för vegetarismen. Om vegetarismen associerades med den starka nykterhetsrörelsen hade den också möjlighet att uppfattas utifrån liknande kriterier.

I utlandet finns exempel på närhet mellan föreställningar kring nykterhet och vegetarism hos de tidiga vegetariska rörelserna i Storbritannien och USA, speciellt företrädna av det brittiska the Vegetarian Society och amerikanska the American Vegetarian Society.³¹⁰ Uppfattningen att nykterhet och vegetarism var nära förbundna fanns också utanför vegetariska föreningar. Ett exempel är samfundet the Bible Christian Church. Samfundet hade förvisso en stark koppling till den vegetariska rörelsen i och med att flera av dess medlemmar var med och grundade de brittiska och amerikanska vegetariska föreningarna. Det sjundedagsadventistiska samfundet med läkaren John Harvey Kellogg i spetsen är ytterligare ett exempel på ett kristet samfund som ansåg att nykterhet och vegetarism var sammanbundna frågor. För den nordiska vegetarismen spelade Kellogg och det arbete för vegetarismen som utfördes i Battle Creek en viktig roll. Med det avser jag framför allt makarna Ottosen och deras arbete vid hälsohemmen Skodsborg och Frydenstrand och deras koppling till sjundedagsadventismen. Skodsborg och Frydenstrand uppmärksammades också flitigt i *Vegetarianen* under åren, antingen i form av reportage därifrån eller genom reklam för hälsohemmen.

Ett annat exempel som illustrerar närheten mellan nykterhetsrörelsen och vegetarismen är att nordiska årsmöten och kongresser som de två rörelserna arrangerade vid flera tillfällen hölls i anslutning till varandra. Detsamma gällde för fredsmöten.³¹¹ I *Vegetarianen* beskrevs det på följande sätt: "Det är ju avsiktligt som dessa möten satts så nära hvarandra. De beröra ju besläktade

³⁰⁹ Nykterhetsrörelsen som bestod av olika nykterhetsföreningar arbetade under de första decennierna av 1900-talet för att lagstiftningen för alkohol skulle bli mer restriktiv. Slutmålet var totalförbud av alkohol. År 1910 hade nykterhetsrörelsen exempelvis 360 000 medlemmar i Sverige, vilket visar att det var en av de stora folkrörelserna under perioden. Nationalencyklopedin. "Nykterhetsrörelsen," <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/Uppslagsverk/encyklopedi/lång/nykterhetsrörelsen> (hämtad 2022-09-06).

³¹⁰ Se exempelvis Gregory (2007), s. 30; Shprintzen (2013), s. 64–65.

³¹¹ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1904:2, "Från vegetarianernas läger", ej paginerad.

ämnen, och många kommer naturligtvis att besöka alla tre”.³¹² Edvard Wavrinsky personifierar närheten mellan de olika rörelserna. Förutom att ha varit liberal och sedermera socialdemokratisk riksdagsman var Wavrinsky under åren 1905–1920 internationell chef för nykterhetsorganisationen IOGT. Han var även ordförande i Svenska freds- och skiljedomsföreningen mellan åren 1896 och 1897. Wavrinsky var dessutom vegetarian och medlem i SVF.³¹³

Vetenskapligt framställd mat och import

Hos SVF och den vegetarism som föreningen representerade fanns det en spänning mellan att lyfta fram en föreställd förflutenhet i vilken människor levde naturenligt, och ett bejakande av de möjligheter som den alltmer moderna tiden innebar. Det fanns ingen motsättning mellan att förespråka ett naturenligt vegetariskt liv och använda sig av import av så kallade kolonialvaror och andra produkter, eller att uppmärksamma nya vetenskapliga rön för att legitimera en vegetarisk kosthållning.

En form av vegetarisk praktik var utvecklingen av olika sorters köttsubstitut och andra vegetariska livsmedel. Tanken var att produkterna skulle konkurrera med kött i fråga om näringsvärde. Det handlade således inte om att förlita sig till vad naturen själv gav utan om att utifrån frukt, nötter och säd utveckla livsmedel som var hälsobringande och kunde användas i modern matlagning för moderna människor.

Grundläggande för utvecklingen av vegetariska ersättningsprodukter var det arbete som utfördes av John Harvey Kellogg och hans fru Ella Eaton Kellogg i hälsohemmet Battle Creek i Michigan, USA. Det fanns en tydlig förbindelse mellan Battle Creek, hälsohemmet Skodsborg i Danmark och Sverige när det gäller utveckling, produktion, distribution och marknadsföring av vegetariska livsmedel. Genom att studera utvecklingen av vegetariska ersättningsprodukter och förbindelserna mellan länderna uppmärksammas föreställningar som fanns inom den vegetariska rörelsen när det gäller rörelsens plats i det moderna samhället och hur den var en del av det konsumtionssamhälle som började växa fram.

De vegetariska ersättningsprodukter som skapades i Battle Creeks experimentella kök ska inte förväxlas med sötade cornflakes som säljs under det välkända företagsnamnet Kellogg's. Bakgrunden till dessa cornflakes finns

³¹² *Vegetarianen*, 1904:2, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

³¹³ Nationalencyklopedin. ”Edvard Wavrinsky”. <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/edvard-wavrinsky> (hämtad 2022-04-01). Se exempelvis *Vegetarianen*, 1903:3, ”Medlemmar i Svenska vegetariska föreningen”, ej paginerad; *Vegetarianen*, 1912:7, ”Förteckning över Svenska vegetariska föreningens medlemmar”, s. 92.

dock i Battle Creek. Produkten uppfanns av John Harvey Kelloggs bror Will Keith Kellogg som hade anlitats för att sköta Battle Creeks bokföring. Will Keith kom på att man kunde tillsätta socker, vilket inte uppskattades av brodern för vilken hälsa var centralt. Efter att Adventistförbundet hade tackat nej till att överta rättigheterna till cornflakes med socker startade Will Keith vad som skulle komma att bli Kellogg-koncernen.³¹⁴

För Kelloggs del började det år 1883 då Battle Creek Sanitarium upprättade ett experimentellt kök. Avsikten med det experimentella köket var att utveckla god och näringsriktig mat till hälsohemmets gäster. I det köket användes principer hämtade från vetenskapen, och såväl John Harvey Kellogg som hans fru Ella Eaton Kellogg var involverade i arbetet. Som Shprintzen framhåller bör Battle Creeks experimentella kök ses mot bakgrund av att hushållsvetenskap (domestic sciences) vid den här tiden började utvecklas i USA och sprida sig till framför allt medelklasshushållen. Detta skedde bland annat genom de otaliga tidskrifter som förespråkade hemekonomi (home economics). Hushållsvetenskapen menade att kvinnans roll var att förse man och barn med näringsrik mat som var lämpad för den moderna världens svårigheter och utmaningar. Andra exempel eller uttryck för det växande intresset för hushållsvetenskap var de olika matlagningsskolorna- och klasserna som växte fram och utgivningen av kokböcker författade av kvinnor som ofta gått i dessa skolor. En professionalisering av kvinnans traditionella uppgifter i hemmet hade därmed tagit sin början.³¹⁵

Inom SVF såg arbetsfördelningen ut på liknande sätt. Det var främst kvinnor som var ansvariga för att arrangera skolkökskurser i vegetarisk matlagning, vilka även bevistades av kvinnor. Det var också företrädesvis kvinnor som skrev vegetariska kokböcker. Jag anser att hushållsvetenskapens utveckling och professionaliseringen av traditionellt kvinnliga uppgifter på de sätt som precis beskrivits är exempel på det tidiga 1900-talets separata sfärer för män och kvinnor. Det går att uttrycka så att aspekter av hushållsskötsel som var en del av en kvinnlig sfär nu blev en del av en mer eller mindre separat kvinnlig offentlig sfär. Med ”mer eller mindre” avser jag att gränserna mellan de båda könen olika sfärer inte var helt slutna. Snarare ska talet om de skilda sfärerna förstås här som att det främst var kvinnor som utförde vissa uppgifter.

Vad gäller mer specifikt det experimentella kök som utvecklades i Battle Creek Sanitarium menar Shprintzen att det var en del av ett större kulturellt sammanhang vars mål var att ”bring order, modernity, and scientific ration-

³¹⁴ Eklöf (2008), s. 126. För att läsa mer om bröderna Kellogg, se Howard Markel, *The Kelloggs: the Battling Brothers of Battle Creek*, (New York: Pantheon Books, 2017).

³¹⁵ Shprintzen (2013), s. 125f.

alization to both private and public kitchens in order to solve questions of nutrition".³¹⁶ Den vegetariska rörelsen, här företrädd av makarna Kellogg och deras arbete i sitt experimentella kök, följde och var således en del av en större rörelse eller förändring i västvärlden i vilken näringslära och vetenskapliga experiment spelade en allt större roll. Som citatet belyser handlade det om att centrala aspekter av moderniteten, såsom rationalisering och ordning skulle användas inom näringslärans område. När andra använde sig av vetenskapliga argument i avsikt att förklara köttets betydelse som näringsmedel var Kelloggs och tidens vegetarism sysselsatta med att göra det motsatta.

Kellogg ville inte helt och fullt räkna ut köttet som källa till näring eller som källa till njutning för gommen. Genom att försöka skapa livsmedel som liknade kött i smak och karaktär föreställde han sig att det skulle vara enklare att nå ut till majoriteten som inte var vegetarianer. Livsmedlet som framför allt användes för detta var nötter. Kellogg menade att nötter var nästintill likvärdiga med kött vad gäller dess "blodfrämjande kvaliteter" ("blood-making qualities"). Dessutom var nötter betydligt hälsosammare än kött genom att de med sitt höga fetthinnehåll var bra för energi- och muskelproduktion. Kellogg såg nötter som en vegetarisk motsvarighet till kött med skillnaden att nötter var ett betydligt bättre näringsämne.³¹⁷ Kellogg lyfte framför allt fram vetenskapliga förklaringar när han försökte bevisa nötters företräden framför kött.

Battle Creek var först med att popularisera produktionen av olika sorters nötsmör. Battle Creeks experimentella kök utvecklade även nio sorters köttsubstitut, med namn som Nuttose, Protose och Nuttolene. Gästerna eller patienterna i Battle Creek tog del av dessa köttsubstitut, men de nådde även en större krets genom att produkterna även kunde inhandlas per post via katalog.³¹⁸

Det finns likheter mellan de tillvägagångssätt som vegetariska köttsubstitut och andra vegetariska produkter producerades, såldes och marknadsfördes i USA redan under 1800-talets sista decennier med hur det såg ut i Sverige några årtionden senare. I tidiga nummer av *Vegetarianen* och under de kommande åren innehöll tidningen viss annonsering för köttsubstitut och importerade vegetariska livsmedel. Tiden som avviker är åren då första världskriget rasade. I Sverige var det matransonering och i *Vegetarianen* fanns det inte lika många annonser för importerade livsmedel. Först år 1920 börjar annonseringen komma i gång i lite högre grad.

Något som framkommer av att studera annonsering för vegetariska livsmedel i *Vegetarianen* är de täta förbindelselänkarna som fanns mellan

³¹⁶ Shprintzen (2013), s. 126.

³¹⁷ Shprintzen (2013), s. 127ff.

³¹⁸ Shprintzen (2013), s.115, 127ff.

Kelloggs arbete för vegetarismen och de vegetariska rörelserna i Sverige och Danmark. Flera av de livsmedel som Kellogg hade utvecklat marknadsfördes och omskrevs i Sverige. Kopplingen till Danmark och Skodsborg fanns, såsom Motzi Eklöf har diskuterat, i att Skodsborg var ledande i den vegetariska livsmedelsindustrin under tidigt 1900-tal.³¹⁹ Skodsborg tillverkade också köttsubstitut som Kellogg utvecklat.

Utvecklandet av vegetariska livsmedel bör ses mot bakgrund av vetenskapliga upptäckter som gjorts med avseende på näringslära. Olika sorters köttextrakt, däribland den tidigare nämnde tyske kemisten Justus von Liebig's köttextrakt var populära under 1800-talet. Inom vegetarisk livsmedelsframställning gjordes försök att konkurrera med köttextrakt.³²⁰ År 1903 återfanns en liten annons för det "vegetabiliska köttextraktet OVOS" som enligt annonsen erhållit "guldmedalj och hedersdiplom" i Berlin år 1902. Extraktet kunde användas i stället för kött eller köttextrakt i en rad olika rätter och kunde beställas med postförskott till "landsbygden".³²¹ I *Vegetarianen* går det att finna annonsering för produkter som Kellogg utvecklat samt omnämnanden av dem i recept från några år in på 1900-talet fram till 1920-talet. Att Kellogg var en auktoritet att luta sig emot visar sig i att han ofta omnämndes i samband med annonser för produkter som han utvecklat. I en annons för kaffesubstitutet Caramel Cereal berättas det att det var uppfunnet av "överläkaren vid världens största sanatorium professor Kellogg [sic]"³²² Redan år 1906 gick det att beställa en mängd produkter som kunde expedieras ut i landet. Detta gällde såväl kött- och mejerisubstitut framtagna av Kellogg, såsom Protose och Bromose, som Kelloggs uppfinning Granola, men också importprodukter som fikon, dadlar, torkade bananer och nötter.³²³

Efter världskrigets slut började olika sorters vegetariska köttsubstitut och andra importerade livsmedel åter att omnämnas och annonseras för i *Vegetarianen*. Under krigsåren hade det funnits en viss annonsering för importprodukter i tidningen medan köttsubstituten hade lyst med sin frånvaro.³²⁴ Det fanns förvisso en återkommande annonsering under år 1915 med rubriken "Allt som behöfs i reformeradt hushåll". Annonseringen upplyste

³¹⁹ Eklöf (2008), s. 127.

³²⁰ Hirdman (1983), s. 88ff; Qvarsell (2006), s. 222.

³²¹ *Vegetarianen*, 1903:4, ej paginerad. Reklamen återfanns även i andra nummer av *Vegetarianen*, se exempelvis *Vegetarianen*, 1904:6 ej paginerad.

³²² *Vegetarianen*, 1908:10, s. 111. En liknande annons fanns även i *Vegetarianen*, 1908:11, s. 119.

³²³ *Vegetarianen*, 1906:1, s. 16; *Vegetarianen*, 1906:2, s. 31.

³²⁴ Exempel på till storleken liten annons för olika importprodukter som dadlar, nötter, bananer, citroner, kakao etcetera fanns i *Vegetarianen*, 1915:6–7, s. 64.

om att varor från fabrikerna i Skodsborg och Västerås såldes, men vad det var fråga om för varor framgick inte.³²⁵ Under krigsåren talades det inte lika uttryckligt om vegetariska köttsubstitut som det hade gjorts under seklets första decennium, eller som det senare skulle göras under 1920-talet.

Under tidigt 1920-tal finns annonser i *Vegetarianen* för produkter som kunde beställas från SVF:s handelsavdelning.³²⁶ Dubbelnumret 9–10 från år 1921 innehöll en bifogad katalog för handelsavdelningen i vilken det annonserades för de livsmedel som kunde köpas genom postorder. Det fanns utöver information om livsmedlen i fråga en inledande och förklarande text kring varför de borde förtäras. Handelsbolaget sålde exempelvis produkter utvecklade och/eller tillverkade ”vid Kelloggs födoämnesfabrik” i Battle Creek såsom Corn Flakes, frukosträtten Grape Nuts, Granola, Cerealkaffe och köttsubstitutet Nuttolene. Inte sällan var produkterna tillverkade i Skodsborgs fabrik. Andra livsmedel som handelsbolaget hade till försäljning var importprodukter som linser, olivolja, fikon, russin och tomater.³²⁷

På katalogens första sida ställs den ledande frågan ”Vill du ha god hälsa, god arbetsförmåga och gott humör?” i rubrikform. Därefter gavs svaret: ”[I]åt då de enligt vetenskapliga principer framställda födoämnen och kraftmedel, som Svenska vegetariska föreningens handelsavdelning försäljer, ingå i din dagliga förbrukning!”³²⁸ Citatet är ett exempel på hur SVF hänvisade till vetenskapen för att ge auktoritet och legitimitet för den vegetariska livshållningen. Den informerande texten som var ungefär en halv sida lång illustrerar förhållandet som fanns mellan det naturenliga och det moderna. Med följande ord jämfördes människans kropp med en maskin: ”En maskin är sådan som det materiel varav den är byggd, det sätt varpå den vårdas och den drivkraft, som användes.”³²⁹ Människokroppen menades fungera på liknande sätt: ”Är den uppbyggd av naturenlig föda, hålles den ren och i lämpligt mått av arbete och användes för dess underhåll naturenlig föda, så blir det en sund kropp,

³²⁵ *Vegetarianen*, 1915:6-7, s. 64; 1915:8 s. 72; 1915:9–10, s. 88; 1915:11 s. 104; 1915:12 s. 120.

³²⁶ Under 1920–1921 annonserade Svenska vegetariska föreningen kontinuerligt för sin handelsavdelning med stora annonser: *Vegetarianen*, 1920:11, s. 88; 1920:12, s. 104; 1921:1A, s. 8; 1921:2, s. 16; 1921:3–4, s. 30; 1921:8 s. 72.

³²⁷ *Vegetarianen*, 1921:9–10, bifogade ”Svenska vegetariska föreningens handelsavdelnings katalog”, ej paginerad.

³²⁸ *Vegetarianen*, 1921:9–10, bifogade ”Svenska vegetariska föreningens handelsavdelnings katalog”, ej paginerad.

³²⁹ *Vegetarianen*, 1921:9–10, bifogade ”Svenska vegetariska föreningens handelsavdelnings katalog”, ej paginerad.

för vilken livet och arbete är en njutning.”³³⁰ Naturenlig föda gav kroppen ”allsidig näring”, den innehöll inte urinsyra som kött och fisk gjorde och var överlag lättsmält. Vegetarianerna ansåg dessutom att ”vanliga livsmedelsindustrin” tillförde tillsatser som var farliga, vilket innebar att den inte heller var naturenlig. I texten försäkrades det att alla livsmedelspreparat som handelsbolaget sålde var ”tillverkade enligt de nyaste forskningarna på näringslärans område.”³³¹

I katalogen fanns annonser för köttsubstituten Nuttolene och Veloja som hade samma användningsområden. Det fanns även en medföljande receptsamling till köttsubstituten. (Receptsamlingen för Nuttolene fanns också i 1921 års första nummer av *Vegetarianen*). Med Nuttolene och Veloja kunde man laga stekta nuttoleneskivor, kroketter, pudding, färs och ”[v]egetarisk sköldpadda”.³³² I SVF:s handelskatalog återfanns alltså förutom information om de produkter som handelsavdelningen sålde även recept för köttsubstituten som säkerligen var främmande för en del läsare. Dessutom informerades det om hur dessa produkter kunde förstås som både naturenliga och resultatet av den senaste vetenskapen.

Handelskatalogen illustrerar hur det för SVF inte fanns någon motsättning mellan att äta naturenligt och att äta livsmedel som tillkommit genom vetenskapliga upptäckter och experiment. Med hjälp av den kunskap som fanns i det moderna samhället kunde allt fler människor leva på ett naturenligt sätt. Framför allt bör detta ha gällt människor i Norden där det inte var möjligt att enbart leva av de frukter som naturen gav. Att SVF:s handelsavdelning även sålde importprodukter som dadlar, fikon, linser, olivolja kan förstås på liknande sätt. Jag tolkar det så att import av vegetariska varor från sydliga breddgrader tillsammans med framställningen av nya vegetariska livsmedel var sätt för den vegetariska rörelsen att möjliggöra för nordbor att till fullo äta naturenligt.

³³⁰ *Vegetarianen*, 1921:9–10, bifogade ”Svenska vegetariska föreningens handelsavdelnings katalog”, ej paginerad. Att på liknande sätt jämföra människokroppen och dess näringsintag med en maskin och dess skötsel fanns det flera exempel på inom den svenska vegetarismen. Se exempelvis Saxon (1920).

³³¹ *Vegetarianen*, 1921:9–10, bifogade ”Svenska vegetariska föreningens handelsavdelnings katalog”, ej paginerad.

³³² *Vegetarianen*, 1921:1A s. 2; *Vegetarianen*, 1921:9–10, bifogade ”Svenska vegetariska föreningens handelsavdelnings katalog”, ej paginerad.

Danska influenser

Som tidigare diskuterats var det inte ovanligt med samarbeten mellan Nordens vegetarianer under 1900-talets första decennier. Det vegetariska arbete som utfördes på hälsohemmet Skodsborg i Danmark var en viktig del i det. En kokbok som ser ut att ha stått som inspiration till *Fru Saxons kokbok*, är danska Johanne Ottosens *Rationel Ernæring og Madlavning*.³³³ Boken som gick att köpa via SVF:s expedition i Stockholm benämndes som den ”förmämsta vegetariska kokbok i världen” i reklam i *Vegetarianen*.³³⁴ Kokboken gavs ut första gången år 1908 och trycktes i flera nya upplagor. I *Vegetarianen* uppmärksammades Johanne Ottosen även för vegetariska skolkökskurser som hon höll i Sverige. I det följande jämförs *Rationel Ernæring og Madlavning* med *Fru Saxons kokbok*. Avsikten med att uppmärksamma likheter och skillnader mellan de två kokböckerna är att undersöka sätt som den danska vegetarismen influerade den svenska.

Med den tredje upplagan från år 1919 hade Ottosens bok publicerats i 26 000 exemplar.³³⁵ Upplagan består av två band på tillsammans över 600 sidor. Carl Ottosen har författat ett kapitel medan de andra troligtvis är skrivna av Johanne Ottosen. Kokboken som har en tydlig vetenskaplig framtoning tar exempelvis upp saker som människans blod och blodomlopp. Den har ett över 50 sidor långt kapitel om ”Fordøjelseorganerne” (matsmältningsorganen) som innehåller ett flertal skisser av de organ som är inblandade i matsmältningen, såsom tungans slemhinna, munhålan, magsäck och bukspottskörtel.³³⁶ Det verkar ha funnits två ambitioner med kokboken; dels att på vetenskaplig grund redogöra för den mat som människans kropp ansåg vara ämnad att förtära, dels att presentera recept som stämde överens med de vetenskapliga ”bevis” som hade framförts.

I kokbokens första band redogörs för näringslära utifrån den mänskliga kroppens konstitution och i band två finns matlagningsrecepten. De tusen recept som boken innehåller är ordnade under huvudkategorier såsom recept som innehåller olika frukter, nötter och spannmål. Frukt tycks anses vara det viktigaste näringsmedlet för människan om man ser utifrån mängden recept

³³³ Ottosen (1919).

³³⁴ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1908:12A, s. 131; *Vegetarianen*, 1910:5, s. 79; *Vegetarianen*, 1912:3, s. 39. Det gjordes även reklam för vegetariska matlagningsrecept från SVF:s skolköskurs, författade av Johanne Ottosen. *Vegetarianen*, 1906:2, s. 32; *Vegetarianen*, 1906:3, s. 48; *Vegetarianen*, 1908:7–8, s. 77.

³³⁵ Ottosen (1919), s. 6.

³³⁶ Ottosen (1919).

och näringsinformation som olika frukter får i boken. Därefter har recept med nötter och spannmål hamnat.

Makarna Saxon skrev *Fru Saxons kokbok* tillsammans. I likhet med *Rationel Ernæring og Madlavning* innehåller *Fru Saxons kokbok* både en praktisk och en teoretisk del. De teoretiska delarna har Saxon (med hjälp av sonen Lars som har skrivit ett kapitel) författat, medan recept och matsedlar är författade av Anna Maria Saxon. Det var främst, men inte uteslutande, män som författade teoretiska och argumenterande texter kopplade till vegetarismen. Kvinnor var oftare engagerade i praktiskt arbete med koppling till själva kosten. Med det senare avses att skriva recept, författa vegetariska kokböcker och hålla i skolköskurser i vegetarisk matlagning. Makarna Saxons arbetsfördelning följer den riktningen.

I kokbokens teoretiska delar uppmärksammar Saxon, med hjälp av citat och referat, vad olika vetenskapsmän och läkare som företrädde eller var positivt inställda till vegetarismen hade yttrat om en vegetarisk kosthållning. Redan i företalet till boken berättar Saxon att anledningen till att den är ”fylld av citat av vetenskapsmäns yttranden” är för att ”vi veta, att vi [därigenom] bli bättre trodda än om vi talade endast med egna ord.” Vidare hoppas Saxon att läsarna ska bli imponerade av mängden av ”auktoritativa vetenskapsmäns uttalanden”.³³⁷ Saxons anmärkning om detta visar att han och den vegetariska rörelse som han representerade, var väl medvetna om den auktoritet som vetenskapen, däribland läkarvetenskapen hade erhållit vid den här tiden. För att kunna få legitimitet för den egna saken var det viktigt att kunna hänvisa till vetenskapen. En stor inspiration som Saxon lutade sig mot var Johanne Ottosens make Carl Ottosen. Kokbokens företal inleds med ett citat av Carl Ottosen i vilket han listar sex skäl till att han är vegetarian.³³⁸ I kokboken refererar Saxon också till danske dr Michael Larsen. Larsen var författare till boken *Naturhelbredelsen* som gavs ut i fem upplagor 1901–1923. Boken betraktas som en klassiker inom den danska vegetarismen.³³⁹

Fru Saxons kokbok eller Johanne Ottosens *Rationel Ernæring og Madlavning* benämns inte främst som vegetariska kokböcker. Ord som vegetarism eller vegetarisk förekommer inte ofta trots att böckerna handlar om

³³⁷ Johan L. Saxon, ”Företal”, A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 6.

³³⁸ Johan L. Saxon, ”Företal”, A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 5.

³³⁹ Ole Mortensøn, ”Historiens Aktører 32: Michael Larsen – vegetarianernes førstemand,” *Dansk historisk fællesråd*, 2021, <http://www.historie-online.dk/temaer-9/artikler-51-51/historiens-aktorer/michael-larsen-historiens-aktorer-nr-32> (hämtad 2022-03-20).

det.³⁴⁰ I stället presenteras kokböckerna som baserade på de senaste vetenskapliga rönen om människan och hennes kosthållning. I slutet av *Rationel Ernæring og Madlavning* finns det till och med information om hur man på bästa sätt tillagar kött, vilket kan förefalla motsägelsefullt och gå emot bokens syfte. Johanne Ottosen är dock tydlig med att kött är den minst lämpliga födan för människan men om man absolut vill äta det i liten mängd vill hon informera om de minst skadliga sätten att göra det på.³⁴¹

Det sistnämnda belyser en skillnad böckerna emellan som kan ha att göra med vilka det var som författat dem och vilka positioner de hade i de olika ländernas vegetariska rörelser. Det förefaller otänkbart att makarna Saxon med sin starka koppling till SVF ens skulle informera om tillagningsmetoder för kött. *Fru Saxons kokbok* innehåller i stället kapitlet ”Varför skall man ej äta kött?”. Där tar Saxon upp olika slags skäl till varför människan inte bör äta kött. Köttets höga proteinhalt lyftes fram som ohälsosamt. Kött ansågs bidra till en lång lista av sjukdomar såsom blindtarmsinflammation, fetma, eksem och infektionssjukdomar till reumatism, åderförkalkning och cancer.³⁴² Den inte sällan undermåliga behandlingen av (ofta industriellt producerat) kött under tidigt 1900-tal ansågs också vara en hälsofara.³⁴³ Fisk- och köttkonserver i bleckburkar var en reell hälsofara vid den här tiden och här citerar Johan Lindström Saxon Stockholms hälsovårds årsberättelse som berättar att det funnits utländska konserver på den svenska marknaden med blynivåer på över 50–70 procent i lödningarna.³⁴⁴

Det var en inte helt riskfri aktivitet att äta kött vid den här tiden. Det är tydligt att Johanne Ottosen intog en liknande hållning till kött som makarna Saxon. Jag tolkar valet att ändå ha med köttrecept, trots de förbehåll som Ottosen gjorde, som en tydligare pragmatisk hållning än vad som var fallet bakom *Fru Saxons kokbok*.

Johanne Ottosen och Carl Ottosens positioner i den danska vegetariska rörelsen var också annorlunda jämfört med makarna Saxons i Sverige. Carl Ottosen var som tidigare nämnts chef, överläkare och grundare av hälsohemmet Skodsborg (grundat år 1898), men också grundare av Frydenstrand

³⁴⁰ Ett undantag är det första citatet som inleder *Fru Saxons kokbok* av Carl Ottosen. I citatet listar Ottosen sex argument till varför han är vegetarian. A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 5.

³⁴¹ Ottosen (1919), s. 600–604.

³⁴² A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 13–33.

³⁴³ Se exempelvis Hirdman (1983), s. 157ff.

³⁴⁴ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 20–21.

(grundat året innan, år 1897).³⁴⁵ Johanne Ottosen var föreståndarinna för de två hälsohemmen och hade själv tränat till sjuksköterska samt studerat näringslära, dietik men också påbörjat medicinstudier. Sin utbildning och träning hade hon fått i USA, vid Battle Creek Sanitarium i Michigan. Det var också i Battle Creek som makarna Ottosen träffades. Battle Creek drevs som bekant av sjundedagsadventister och leddes av läkaren John Harvey Kellogg. Makarna Ottosen var själva sjundedagsadventister och de två hälsohemmen som de ledde och var föreståndare för i Danmark, drevs likaså av det adventistiske Skandinavisk Filantropisk Selskab.³⁴⁶ Genom makarna Ottosen hade därmed en central del av den danska vegetarismen en nära koppling till sjundedagsadventismen. Det innebar inte att religiösa argument var framträdande, utan tvärtom lyser sådana med sin frånvaro i *Rationel Ernæring og Madlavning*. Makarna Ottosen illustrerar även att det fanns ett samband mellan ett natur-enligt och hygieniskt levnadssätt och religiösa föreställningar.³⁴⁷

I *Rationel Ernæring og Madlavning* och i *Fru Saxons kokbok* lades stor vikt vid att genom vetenskapliga argument övertyga om det naturenliga vegetariska levnadssättet. Vetenskapen användes för att förklara, bevisa och ge riktlinjer för hur människan skulle leva naturenligt och hygieniskt och därmed uppnå hälsa och lycka. Det var genom vetenskapliga belägg som vegetarismen legitimerades i de två kokböckerna. Utformning och innehåll i *Rationel Ernæring og Madlavning* och *Fru Saxons kokbok* är belysande för vilken framträdande position det tidiga 1900-talets hygienistiska diskurs hade. Kokböckerna är exempel på att hygienismen sträckte sig utanför strikt medicinska områden. En annan sak som de två kokböckerna kan sägas göra är att illustrera de två olika hälsoideal som tillsammans bildade hygienismen. Idéhistorikern Karin Johannisson har förklarat hur den hygienistiska diskursen var ett resultat av att två olika slags hälsoideal kom samman: det medicinska hälsoidealet som växte fram kring sekelskiftet 1900 och hälsorörelsens

³⁴⁵ I Sverige fanns det också ett hälsohem som drevs efter liknande principer som Skodsborg och Frydenstrand, nämligen Örebro hälsovårdshem. På förstasidan av ett nummer av *Vegetarianen* från år 1917 berättas det om grundaren till hälsovårdshemmet, C. Karlström. I likhet med makarna Ottosen hade han varit bosatt i USA, blivit sjundedagsadventist och studerat i Battle Creek under ledning av Kellogg. *Vegetarianen*, 1917:11, "En text om C. Karlström", s. 98.

³⁴⁶ Signe Mellemegaard, "Dansk kvindehistorie: Dansk kvindebiografisk leksikon," *KVINFO: køn og ligestilling*, <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/902/origin/170/query/johanne%20ottosen> (hämtad 2017-10-18).

³⁴⁷ I *Vegetarianen* skrevs det sällan om makarna Ottosens koppling till sjundedagsadventismen, eller att deras vegetarism hade att göra med religiös övertygelse. Vid ett tillfälle berättas det dock att Johanne Ottosen besökt SVF:s stockholmskrets och hållit ett föredrag om "bibeln och vegetarismen". *Vegetarianen*, 1921:3-4, "Från vegetarianernas läger", s. 21.

ideal som knöt an till den hippokratiska medicinen. Den senare hade normativa inslag genom att den menade att hälsa var detsamma som att leva rätt, med andra ord *naturenligt* och sunt.³⁴⁸ Ordet *naturenligt* är centralt även för vegetarismen, likaså förställningen om att hälsa och moral var sammanbundna, vilket Johannisson menar vara en karaktäriserande föreställning inom den hygienistiska diskursen. Det medicinska hälsoidealet är representerat genom att vetenskapliga belägg och hänvisningar till vad olika läkare hade att säga om den vegetariska kostens företräden fick så pass stort utrymme i de två kokböckerna.

Johannisson beskriver hur hygienen innehöll ett religiöst språkbruk med ord som försoning, straff, skuld och botgöring, men att dessa ord inte längre användes i ett religiöst sammanhang utan för att beskriva en världslig ordning. Hygien innebar i stället rening genom rationella medel som en konsekvens av mänskligt handlande.³⁴⁹ Att uttrycka sig så anser jag vara lite förenklande. Johanne Ottosens kokbok *Rationel Ernæring og Madlavning* är i stället ett exempel på hur religiösa övertygelser under det tidiga 1900-talet kunde samsas med vetenskap och rationalitet. Bara titeln är talande för det i och med att ordet ”rationel” finns med där.

SVF och nykterhetsföreningarna

Genom att många vegetarianer ansåg att både kött och alkohol var gifter fanns det som tidigare nämndes en nära koppling mellan vegetarismen och nykterhetsrörelsen. Rent konkret fanns det även direkta sätt som vegetarianer och nykterhetsfolk samarbetade. Ett slags samarbete är att Saxon och andra medlemmar ur SVF föreläste om vegetarismen hos olika nykterhetsförbund under 1900-talets första decennium. Detta var också något som *Vegetarianen* rapporterade om. Vegetarianerna höll föredrag för nykterhetsföreningar som godtemplarlogen Syskonkretsen, Hvita bandet och logen Templarvakten av I.O.G.T. Föredragen hölls runtom i landet, bland annat i Stockholm, Uppsala, Lysekil, Ystad, Hallsberg och Tidaholm.³⁵⁰ Ett exempel som jag vill uppmärksamma lite extra är en demonstration i Lysekil som hölls under Kristi himmelfärdsdag år 1908. Det var stadens ”nykterhetsfolk” som arrangerade demonstrationen, och Saxon hade bjudits in för att hålla ett

³⁴⁸ Johannisson (1991), s. 150.

³⁴⁹ Johannisson (1991), s. 154.

³⁵⁰ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1907:2, ”Från vegetarianernas läger”, s. 20; *Vegetarianen*, 1908:3, ”Från vegetarianernas läger”, s. 19; *Vegetarianen*, 1908:4, ”Från vegetarianernas läger”, s. 34; *Vegetarianen*, 1908:5–6, ”Från vegetarianernas läger”, s. 52; *Vegetarianen*, 1908:7–8, ”Från vegetarianernas läger”, s. 67.

”vegetariskt föredrag”. 5 000 åhörare ska ha deltagit. Exemplet illustrerar att Saxon och med honom den svenska vegetarismen vid olika tillfällen nådde ut till stora mängder människor utanför den egna lilla kretsen.³⁵¹

Också i Danmark höll vegetarianer föredrag om vegetarismen hos nykterhetsföreningar. I *Vegetarianen* berättades det att Saxon hade besökt Danmark i det ärendet. Saxon hade varit föredragshållare under en tillställning för nykterhetsivrare i Köpenhamn år 1908. Andra som höll föredrag samtidigt var Michael Larsen, ordförande för Dansk Vegetarinerforening samt Johanne Meyer. Meyer var bland annat teosof, fredsvän och kämpade för kvinnlig rösträtt.³⁵² Ett annat exempel som uppmärksammades i *Vegetarianen* var då Michael Larsen och Johanne Deichmann höll föredrag om vegetarismen för nykterhetsförbundet Frem i Köpenhamn. Efter att föredraget hållits serverade kvinnor från den vegetariska föreningen åhörarna ”åtskilliga rätter, som befunnos mycket delikata.”³⁵³ Föredraget och den efterföljande serveringen av mat visar två saker. De är exempel på hur mer ”teoretiska” inslag kring vegetarismen såsom föredrag blandades med vegetarisk praktik såsom servering av mat. Tillvägagångssättet känns igen från hur SVF och den moderna vegetariska rörelsen handlade.³⁵⁴ Tillställningen är också ett exempel på att det inte bara var inom den svenska vegetarismen som det fanns samarbeten av dylikt slag med den större nykterhetsrörelsen.

Frukttullarna

Ett annat exempel på när SVF sökte samarbete med nykterhetsrörelsen är i den så kallade frukttullsfrågan. I sin avhandling *Kultur och natur: moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920* tar Stolare upp exempel då SVF agerade utanför de arenor som kulturorienterade rörelser som livsreformrörelser vanligen befann sig i. I det här fallet var det riksdagspolitiken som var den nya arenan. Stolare uppmärksammar det arbete som riksdagspolitikern och tillika vegetarianen Edvard Wavrinsky gjorde genom att lägga motioner i olika ämnen. I motionerna till riksdagen var det, som Stolare uttrycker det, framför allt ”tre frågor av livsreform- och vegetarisk karaktär”

³⁵¹ *Vegetarianen*, 1908:7–8, ”Från vegetarianernas läger”, s. 67.

³⁵² *Vegetarianen*, 1908:12A, ”Från vegetarianernas läger”, s. 122. Tinne Vammen, ”Johanne Meyer (1838–1915),” *KVININFO: køn og ligestilling*, <https://www.kvininfo.dk/side/597/bio/1434> (hämtad 2022-09-05).

³⁵³ *Vegetarianen*, 1906:1, ”Från vegetarianernas läger”, s. 3.

³⁵⁴ Jag tänker exempelvis på den första supén som SVF anordnade under vilken Saxon höll ett tal som handlade om föreningens syften. *Vegetarianen*, 1903:4, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

som Wavrinsky behandlade. Frågorna handlade om vaccinationstvängets upphörande, att en ”mer systematisk undervisning i hälsolära” borde införas i skolan samt att införselavgifter på nötter, frukt och andra vegetabilier borde tas bort. Vad gäller sista frågan lade Wavrinsky en motion som var ett svar på en proposition som regeringen lagt om höjda tulltaxor för importerad frukt.³⁵⁵ Motionen mot höjda tulltaxor för importerad frukt lämnades in under tiden Wavrinsky var så kallad vänstervilde (1908–1911). Innan dess hade han varit liberal riksdagspolitiker. Efter tiden som vänstervilde blev Wavrinsky socialdemokrat.

I ett anförande som Wavrinsky höll i Andra kammaren relaterat till den motion som lades fram ser Stolare framför allt fyra argument. Ett argument var att frukt var nyttigt och botade olika sjukdomar. Wavrinsky argumenterade för att ett upphävande av frukttullarna skulle leda till ökad fruktkonsumtion, vilket i sin tur skulle vara positivt för svenskarnas hälsa. Wavrinsky menade även att frukten hade en hälsosam och till och med botande effekt på alkoholister och alkoholkonsumtionen. Anledningen till det var att frukt betraktades minska törsten efter såväl alkohol som kaffe och andra ”retmedel”. Ytterligare argument var ”de utländska exemplens kraft” samt att motionen hade ett stort folkligt stöd bakom sig.³⁵⁶ Stolare går inte in på vad folkligt stöd för motionen mer exakt innebar. I det följande kommer däremot jag göra det, utifrån hur det i *Vegetarianen* skrevs om den så kallade frukttullsfrågan.

Som Stolare visat använde den vegetariska rörelsen sig av politiska kanaler för att försöka förmå människor till att äta mer vegetariskt. Wavrinskys motionsskrivande i vegetarismens ärende är ett sådant. En aspekt som Stolare inte berör, men som jag menar är central för att förstå den svenska vegetarismens position och karaktär i sin samtid, är de samarbeten som fanns mellan den vegetariska rörelsen och nykterhetsrörelsen. Den så kallade frukttullsfrågan är ett belysande exempel på just detta.

År 1910 berättades det i *Vegetarianen* att en kommitté bestående av bland andra Wavrinsky och Saxon bildats. Kommittén hade initierat kontakt med några ”intresserade” riksdagsmän. Önskemål som kommittén förde fram var tullfrihet för ”den som läkemedel och törstsläckningsmedel oöverträffade citronen, tullfrihet å nötter och de som födoämnen betydelsefullaste sydfrukterna bananer, vindruvor, fikon och dadlar”.³⁵⁷ Wavrinsky hade alltså inte fört frågan själv i egenskap av riksdagsman, vegetarian och landets tyngste nykterhetsaktivist. I *Vegetarianen* framkommer det i stället att det hand-

³⁵⁵ Stolare (2003), s. 112ff.

³⁵⁶ Stolare (2003), s. 112ff.

³⁵⁷ *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 33.

lade om samarbeten och planering mellan flera personer, även om Wavrinsky var den som lade fram motionen. I *Vegetarianen* framställs det även som att SVF varit en drivande kraft.

Kommittén arbetade framför allt för att de så kallade sydfrukterna skulle få tullfrihet. Eftersom sådana inte kunde produceras i Sverige skulle tullfriheten inte ”trampa något svenskt trädgårdsintresse på tårna”. Vad gäller tull på andra frukter var kommittén emot regeringens föreslagna höjningar men krävde inte total tullfrihet för dem.³⁵⁸

SVF arbetade också för att engagera nykterhetsrörelsen i frågan om tullfrihet för sydfrukt. Med ekonomisk hjälp från ”Kapten Geddas fond för befrämjande av naturenlig hygien och sjukvård” och Föreningen mot livsmedelstullar, tryckte SVF 10 000 exemplar av Carl Ottosens text *Frukt och nötter*.³⁵⁹ Texten skickades till ”alla nykterhetskorporationer i landet” tillsammans med ett upprop i vilket SVF:s ståndpunkt i frukttullsfrågan framkom och ytterligare förklaring kring varför också nykterhetsrörelsen hade att vinna på att frukttullarna inte höjdes.³⁶⁰ Här ser vi att SVF återigen hänvisar till Ottosens verk eller position för att främja sin sak och erhålla legitimitet. I uppropet går det bland annat att läsa följande:

Nykterhetsfolket har särskild anledning att stödja denna opinion. Den moderna läkarevetenskapen har fastslagit att frukt är det yppersta födoämne och att ingen, som vill vara fullt frisk och vid högsta arbetskraft kan leva därförutan. Med lika stor styrka har samma vetenskap fastslagit att i kampen mot alkoholen fins intet säkrare medel än frukten eftersom den ej blott läker de sår alkoholen slagit utan också upphäver begäret efter alkohol, ja, t. o. m. skapar avsmak därför.³⁶¹

Som citatet visar hänvisas det i uppropet till den ”modärna läkarevetenskapen” för att övertyga om att även nykterhetsrörelsen hade att vinna på att frukttullarna hölls så låga som möjligt, eller till och med avskaffades. I arbetet med att mobilisera för sin sak i ”frukttullsfrågan” hade SVF tagit intryck av hur en liknande fråga hade behandlats i Danmark. Tre år tidigare hade det danska nykterhetsfolket fått hjälp av läkare ur ”Almindelig dansk lægeforening” som sänt ”en adress till regering och riksdag”. I adressen hade de danska läkarna bönfallit ”i folkhälsans intresse” att tullen på frukt inte skulle höjas. I uppropet som *Vegetarianen* skickade till de svenska nykterhets-

³⁵⁸ *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 33–34.

³⁵⁹ Carl Ottosen, *Frukt och nötter: deras betydelse som födoämnen och läkemedel samt motverkande alkoholbegär* (Stockholm: Aftonbladets, 1910).

³⁶⁰ *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 33–34.

³⁶¹ *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 34.

korporationerna betonades det att någon liknande hjälp inte var att förvänta sig av den svenska läkarkåren. Genom att förena sig med SVF i kampen mot höjda frukttullar hade de svenska nykterhetsvännerna dock möjlighet att resa sig mot höjda frukttullar på liknande sätt som det danska nykterhetsfolket hade gjort.³⁶²

Hur blev utslaget av regeringens begäran på höjda tullavgifter för frukt och hur gick det med SVF:s arbete? I *Vegetarianen* utropades "Vår seger i frukttullsfrågan".³⁶³ Segern innebar inte att "sydfrukterna" blev tullfria såsom den tillsatta kommittén och Wavrinskys motion krävt. Vad seger i stället avsåg var att riksdagen hade avslagit regeringens begäran om höjda tullavgifter på frukt. Genom sitt arbete med att kontakta Sveriges nykterhetsföreningar hade SVF fått närmare 1 100 resolutioner skickade till sig. Dessa hade Wavrinsky tagit med sig till riksdagen då frågan skulle avgöras. Att tullhöjningarna ändå stoppades menade *Vegetarianen* att man hade att "tacka Svenska vegetariska föreningen" för. I *Vegetarianen* beskrevs det som att kampanjen hade varit framgångsrik utöver att stoppa höjning av frukttullarna. Kampanjen hade lett till "ökad kännedom om fruktens betydelse som närings- och hälsomedel samt motvärkande alkoholbegär" i bredare folklager och därigenom varit en form av vegetarisk propaganda. Genom sitt aktiva ställningstagande ansåg SVF att deras motståndare hade lärt sig att föreningens medlemmar "äro en faktor, som man måste räkna med". Genom sitt agerande menade SVF att de erhållit "utomstående sympatier".³⁶⁴ Ett annat sätt att uttrycka framgången är att föreningen hade fått ett visst erkännande och legitimitet utanför den egna kretsen. Jag anser att den så kallade frukttullsfrågan och hur det rapporterades om den i *Vegetarianen* är exempel på när SVF arbetade för att vinna legitimitet från såväl personer utanför den vegetariska rörelsen som inom den.

Ytterligare en aspekt som "frukttullsfrågan" belyser är de danska influenserna. Dels genom att Carl Ottosen återigen återopades som auktoritet genom att hans skrift *Frukt och nötter* trycktes och sändes till landets olika nykterhetskorporationer. Dels genom att SVF hänvisade till den danska nykterhetsrörelsen och deras framgångsrika arbete med att förhindra höjda tullavgifter för frukt.

Det är belysande för den ambivalenta hållning som SVF hade till läkare och läkarvetenskapen att de svenska läkarna "som kår" kritiserades i uppropet som skickades till nykterhetsföreningarna. SVF kritiserade den moder-

³⁶² *Vegetarianen*, 1910:3, "Vår kampanj i frukttullsfrågan", s. 34.

³⁶³ *Vegetarianen*, 1910:6, "Vår seger i frukttullsfrågan", s. 82.

³⁶⁴ *Vegetarianen*, 1910:6, "Vår seger i frukttullsfrågan", s. 82.

na läkarvetenskapen med argument som att den inte var intresserad av att bota underliggande anledningar till sjukdom utan bara gav medicin som för stunden stillade besvär. Samtidigt som denna hållning fanns var det viktigt för SVF att lyfta fram enskilda läkare (som Carl Ottosen exempelvis) som stod på vegetarismens sida. I vegetariska kokböcker, i *Vegetarianen* och i skrifter av Saxon uppmärksammades läkare som förespråkade en vegetarisk kosthållning eller som lyfte fram negativa konsekvenser för hälsan av att äta kött.³⁶⁵ Att ha läkartitel gav auktoritet, vilket kan kopplas till den hygienistiska diskurs som rådde där läkares auktoritet inte bara fanns inom hälso- och sjukvårdsfrågor utan också i andra samhällsfrågor.³⁶⁶

Vegetarianen, 1930:1, s. 12

³⁶⁵ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1903:1, "Läkare om vegetarismen", ej paginerad; *Vegetarianen*, 1922:3-4, "Djurfett är hälsovådligt, säga läkarne.", s. 34; *Vegetarianen*, 1922:5, "100 läkare om vegetarismen. VI.", s. 54-55; *Vegetarianen*, 1922:7-8, "100 läkare om vegetarismen. VII.", s. 72-74.

³⁶⁶ Palmblad (1990), s. 15ff.

Sammanfattning

Det här kapitlet har handlat om vegetarisk mat. Avsikten har varit att utifrån olika perspektiv undersöka och problematisera vad den svenska vegetarianen menade vara vegetarisk mat och vilka föreställningar som kopplades till detta. Det tycks ha rått en samstämmighet om att människan var ämnad att äta frukt, säd och nötter. Allt annat var som SVF:s förgrundsgestalt Johan Lindström Saxon uttryckte saken: ”surrogat, mer eller mindre goda – eller dåliga.”³⁶⁷ Den vegetariska maten benämndes som ”naturenlig” och i försök att bevisa att detta var den kost människan borde äta hänvisades det till såväl kristendomen som vetenskapen. När det gäller den förra åberopades vers 29 i Första Mosebok i vilken Gud förklarar att människans föda är fröbärande örter och fröbärande trädfrukter. Vad gäller vetenskapliga belägg lyftes ofta fysiologiska likheter mellan människan och primater fram som bevis på att människan skulle äta vegetariskt.

I linje med att vegetarianerna menade att enbart frukt, säd och nötter var människans naturenliga föda föreställdes ägg och mejeriprodukter vara surrogat. Ägg beskrevs som ett överskattat livsmedel som borde ”brukas försiktigt”.³⁶⁸ Mjölk i sin tur var inget en frisk människa behövde förtära.³⁶⁹ Annan föda som förklarades vara surrogat var rotfrukter och grönsaker, eller ”kreatursfoder” som Saxon uttryckte saken. Då inte grönsaker och rotfrukter kunde klassificeras som frukt, säd eller nötter var de inte heller naturenlig föda för människan.³⁷⁰

Det rådde dock en skillnad mellan teori och praktik när det gäller den vegetariska födan, eller kanske snarare mellan övertygelser och den verklighet som SVF var en del av. Surrogaten ägg och mejeriprodukter användes flitigt i vegetariska matrecept samt förekom ofta i mat som serverades på vegetariska tillställningar. En anledning till detta var att det var svårt att på breddgrader som Sveriges enbart förlita sig på frukt, säd och nötter som föda. Framför allt om man skulle äta mat som var producerad här. Det sistnämnda för oss vidare till en annan aspekt av vegetarisk kost som kapitlet har behandlat, nämligen import av vegetarisk kost samt framställningen av vegetariska livsmedel, varav en del skulle fungera som substitut till kött.

Ett sätt att kunna erbjuda människor på nordliga breddgrader frukt och nötter som kom från och producerades mer söderut var import. Att impor-

³⁶⁷ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 10.

³⁶⁸ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 328.

³⁶⁹ *Vegetarianen*, 1907:3–4, ”Ett och annat.”, s. 45.

³⁷⁰ Saxon (1920), s. 110, 122–123.

tera vegetariska livsmedel såsom ”sydfrukter” och nötter av olika slag sågs inte som något negativt utan snarare som en möjlighet för vegetarianer att äta mer av den naturenliga födan och mindre av surrogat. SVF var engagerad i detta och drev under perioder även ett handelsbolag som erbjöd sådan föda. Andra livsmedel som handelsbolaget sålde, och som det också gjordes reklam för under en stor del av undersökningsperioden, var vegetariska ersättningsprodukter till kött samt andra vegetariska livsmedel framtagna i syfte att kunna erbjuda den moderna människan näringsriktig och naturenlig kost. En central gestalt i utvecklandet av sådana livsmedel var läkaren och sjundedagsadventisten John Harvey Kellogg. Kelloggs produkter utvecklades vid Battle Creek Sanitarium i Michigan, USA. För den nordiska marknaden producerades sådana livsmedel bland annat i hälsohemmet Skodsborg i Danmark. Skodsborg leddes av den danske läkaren och sjundedagsadventisten Carl Ottosen, med vilken SVF och Saxon hade täta band.

Kött ansågs inte bara vara emot naturen att äta, utan dessutom ett gift för människokroppen. Annat som enligt liknande logik föreställdes vara gifter var alkohol, tobak, kryddor, kaffe och te. En riktig vegetarian avhöll sig inte bara från att äta kött utan nyttjade inte heller andra gifter. Bakom detta fanns föreställningar om att gifter av olika slag inte bara var dåliga för kroppen och den fysiska hälsan. De kunde också uppelda passioner av olika slag, vilket ansågs vara skadligt för moralen.

Ett gift som hade en särställning hos vegetarianerna var alkoholen. Liksom med de övriga gifterna föreställdes intag av alkohol vara dåligt för moralen. Dessutom var föreställningen att det fanns ett mer direkt samband mellan intag av alkohol och förtärande av kött. Det var törst som ansågs ligga bakom dryckenskap, och törstig blev människan av att äta saltat och kryddat kött. Genom att avhålla sig från att äta kött skulle alkoholism och andra plågor som var sammanbundna med drickande försvinna. Detta ledde också till att det fanns samarbeten mellan SVF och den svenska nykterhetsrörelsen. Ett sådant är den så kallade frukttullsfrågan då SVF försökte få med sig nykterhetsföreningarna i kampen mot tullfrihet för de så kallade sydfrukterna.

4. Religion och vegetarism

De [vegetarianerna] hafva insett, att summan af all vishet och källan till all lycksalighet ligger allenast deri att lydigt följa naturens lagar – hvilka äfven äro Guds lagar.³⁷¹

Personen bakom dessa ord var den tyske läkaren Richard Nagel. Citatet är hämtat ur hans bok *Helsans evangelium*, som har den långa undertiteln *Köttätandet inför instinktens, samvetets, religionshistoriens och naturvetenskapens domstol eller vägen till helse, välbstånd och lycka till Paradiset*. Boken utkom i svensk översättning från tyska år 1881 och har kallats för "[e]n av vegetarianismens biblar".³⁷² Verket behandlar, som titeln antyder, vegetarism utifrån en mängd utgångspunkter där religion intar en central plats. I citatet framförs föreställningen att följs naturens lagar så följs också Guds lagar. Inom vegetarismen fanns således religiösa motiv till att leva vegetariskt. Långt ifrån alla vegetarianer drevs dock av religiösa motiv. När vegetariska föreningar började formeras i västvärlden under 1800-talets mitt och framåt samlade de människor som av olika anledningar valde att utesluta kött ur sin kosthållning. Utöver religiösa skäl fanns föreställningar om livsreform och hälsa, ekonomi, men också en övertygelse som var sammanbunden med mer radikala politiska idéer som socialism och kvinnors rättigheter.³⁷³ I SVF:s medlemstidning *Vegetarianen* finns flera av dessa skäl representerade. Religion i vid bemärkelse var inte ett av de vanligaste temana i *Vegetarianen*. Med det här kapitlet, och genom att återknyta till tidigare diskussioner i andra undersökande kapitel, har jag dock för avsikt att visa på att religion ändå var en central aspekt i legitimeringen av den vegetariska livshållningen.

Detta kapitel behandlar kristendomens roll inom det tidiga 1900-talets svenska vegetariska rörelse. Jag undersöker olika religiösa motiv som framfördes i avsikt att bevisa att människan var avsedd att leva vegetariskt. Jag uppmärksammar också hur personer som var en del av olika religiösa samfund eller trosinriktningar var med och påverkade framväxten av den vegeta-

³⁷¹ Nagel (1881), s. 8.

³⁷² Hirdman (1983), s. 101.

³⁷³ Gregory (2007); Shprintzen (2013), s. 2.

riska rörelsen i Sverige och utomlands. Ett tredje sätt som kristendom behandlas i detta kapitel är hur *Vegetarianen* skrev om kristna samfund och kyrkor i relation till att leva vegetariskt. Jag förstår det sistnämnda sättet som ett försök att skapa legitimitet för den egna rörelsen. I kapitlet besvaras främst frågeställningen hur religiösa och etiska argument användes för att legitimera den egna rörelsen och för att konstruera en identitet för medlemmarna, men också följdfrågan hur sådana argument kan förstås utifrån den modernitets-tematik som avhandlingen styrs av teoretiskt.

Det intressanta för mig är inte huruvida *Vegetarianens* textförfattare var troende eller inte. Det intressanta är i stället hur SVF uppmärksammade religion på olika vis. Med denna reservation framförd var en del av det diskuterade materialet nog författat utifrån en religiös övertygelse, medan annat mer har kommit till med avsikt att belysa att vegetarism alltid har funnits. Det senare kan förstås utifrån det faktum att vegetarismen var en rörelse som uppkommit under moderniteten. Det var en rörelse som ifrågasatte hur man traditionellt hade tänkt på kost, vilken dessutom i det moderna samhället blev ett sätt för människor att skapa identitet kring. Genom att hänvisa till att vegetarism hade diskuterats och varit en del av en lång kristen historia kunde legitimitet för den nya rörelsen skapas.

Religionens roll och ställning inom den moderna vegetariska rörelsen är komplicerad och ibland svårfångad. Yvonne Hirdman har exempelvis framhållit att religiösa motiv till vegetarism var mer framträdande under vegetarismens tidiga år, det vill säga under 1800-talets mitt och slut, och att medicinska argument fick företräde framför religiösa kring sekelskiftet 1900 och de nästkommande decennierna.³⁷⁴ När det gäller den amerikanska vegetariska rörelsen har Shprintzen beskrivit hur tidig vegetarism var mer religiös och politisk medan vegetarismen senare fick ett mer individcentrerat perspektiv där fokus låg på personlig hälsa och framgång.³⁷⁵ Jag håller med om att en sådan förändring skedde, men att dylika resonemang ändå är för onyanserade genom att de inte tar i beaktande alla olika sätt som religion var sammanbunden med eller kunde förstås i relation till vegetarism. Det var inte så enkelt som att kristendom först spelade en central roll och att den senare inte längre var en del av vegetarismen.

Kapitlets upplägg ser ut på följande sätt. Först diskuterar jag med hjälp av idéhistorikern Stefan Gelfgren begreppet sekularisering. I likhet med Gelfgren vill jag problematisera en tidigare förenklad bild av vad den sekulari-

³⁷⁴ Se exempelvis Hirdman (1983), s. 102.

³⁷⁵ Shprintzen (2013), s. 2, 4.

sering som skedde under 1800-talet och framåt innebar. Därefter påbörjas den egentliga undersökningen, i vilken jag först uppmärksammar vad jag benämner som en kristen ramberättelse. Jag argumenterar för att den kristna ramberättelsen var närvarande i den vegetariska rörelsen, i Sverige liksom i utlandet. Därefter undersöker jag kopplingen mellan olika kristna samfund och den vegetariska rörelsen. Men det avses den roll som kristna samfund spelade i formeringen av den vegetariska rörelsen och även innehade direkt eller indirekt längre fram. En annan aspekt som jag uppmärksammar är hur det i *Vegetarianen* skrevs om kristna samfund som hade någon koppling till vegetarismen. Efter det följer en del som handlar om hur Bibeln och vegetarism uppmärksammades tillsammans på olika sätt. Jag uppmärksammar också hur julhögtiden diskuterades i *Vegetarianen* i relation till vegetarism och det paradoxala i att den fridens högtid som julen var samtidigt var en tid då fler djur led och dödades än vid andra tidpunkter under året. Därefter tar jag utgångspunkt i en utopisk berättelse som publicerades i *Vegetarianen* för att vidare diskutera den roll som utopiska berättelser och utopiska kolonier spelade för vegetarismen och hur de kan förstås utifrån undersökningens modernitetstematik. Kapitlet avslutas med en del i vilken jag lyfter fram olika sätt som religion och historien i en vidare bemärkelse än kristendom av olika slag lyftes fram i *Vegetarianen* med avsikt att skapa legitimitet för vegetarismen.

Sekularisering

I takt med det moderna samhällets framväxt förändrades religionens roll när den trängdes undan från arenor som tidigare varit viktiga – samtidigt som den fanns kvar men på annorlunda sätt. I sin avhandling *Ett utvalt släkte: väckelse och sekularisering: Evangeliska fosterlands-stiftelsen 1856–1910* diskuterar Stefan Gelfgren detta. Gelfgrens avhandling handlar om en gren av väckelserörelsen. Flera av hans argument och resonemang kring sekularisering och religion är ändå relevanta för den här undersökningen. När Gelfgren diskuterar sekularisering hänvisar han till hur ordet beskrevs i *Nationalencyklopedin* år 2003. Sekularisering beskrevs som ett skeende då religionens påverkan på samhällsliga institutioner försvann samtidigt som religiösa förklaringar till olika händelseförlopp ersattes med förklaringar som antogs vara mer rationella. Religion i sin tur tänktes vara någonting irrationellt och något som hade fått ge vika för moderniseringens rationalitet, vilken hängde samman med industrialisering, urbanisering, läskunnighetens ökande och vetenskapens utbredning. Gelfgren ifrågasätter det här sättet att förstå sekularisering. Som exempel lyfter han fram dagens svenskar som inte alls går i kyr-

kan i samma utsträckning som tidigare generationer, men som ändå beskriver att de har någon form av tro på en högre makt.³⁷⁶

Det sätt att se på sekularisering som Gelfgren ställer sig bakom, och som jag ansluter mig till, betonar den förändrade karaktär som religionen fick under 1800-talet i takt med moderniseringen och pluraliseringen av samhället. Förändringen resulterade i något av en marknadssituation även inom den religiösa sfären. Gelfgren uttrycker det som att alla trosövertygelser, ideologier och världsbilder tvingades till att ”’marknadsföra’ och ’sälja’ sig” för att ha möjlighet att betraktas som angelägna för så många människor som möjligt. Denna pluralisering innebar i sin tur att ingen världsbild längre kunde tas för given på samma sätt som tidigare och att religiös tillhörighet därmed blev mer frivillig och inte längre lika självklar.³⁷⁷ Gelfgren beskriver det nya förhållandet på följande sätt: ”Den individuella trosövertygelsen blev möjlig att välja, i ett val som stod mellan andra religiösa och icke-religiösa övertygelser, ideologier och livsstilar. Det var en valsituation som tidigare inte fanns”.³⁷⁸ Detta innebar att den kristna tron såväl subjektifierades som relativiserades som en följd av att den position som kristendomen tidigare haft, som garant för objektiv sanning, undergrävdes. Det nya heterogena läget innebar också att personlig omvändelse till följd av individuell övertygelse och tro blev allt viktigare.³⁷⁹

Denna nya ”marknadssituation” kan således ses som ett uttryck för och som en del av det moderna samhällets framväxt. Religiösa läror fanns på mer eller mindre samma ”marknad” som andra ideologier och världsbilder. Det är just på den här ”marknaden” som jag menar att också moderna rörelser som den vegetariska agerade. En central tes i undersökningen är att vegetarismen var ett uttryck för det framväxande moderna samhället. Som sådan erbjöd vegetarismen en livshållning och en världsbild som skilde sig från ett mer traditionellt sätt att leva och förstå världen, i vilken kristendomen hade varit central. Samtidigt som det var fallet innebar inte vegetarismen en total brytning med en religiös världsbild, vilket vi kommer att se i det här kapitlet. Jag kommer visa med flera exempel hur religiösa övertygelser av olika slag samsades med vetenskapliga argument inom vegetarismen. En annan aspekt av religiositet och det moderna samhället som det här kapitlet belyser är hur

³⁷⁶ Gelfgren (2003), s. 27. Jfr: David, Thurfjell, *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen* (Stockholm: Norstedts, 2019).

³⁷⁷ Gelfgren (2003), s. 34.

³⁷⁸ Gelfgren (2003), s. 36.

³⁷⁹ Gelfgren (2003), s. 35.

en religiös vokabulär och hänvisningar till kristendomen fanns sida vid sida med ett alltmer vetenskapligt sätt att formulera sig.

En kristen ramberättelse

Det fanns ett slags kristen ramberättelse i den vegetariska rörelsen under andra halvan av 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Berättelsen användes för att visa att människan var ämnad av Gud (och därmed av naturen) att äta vegetariskt. Jag förstår berättelsen som ett sätt att ge legitimitet åt den nya livshållning som vegetarismen innebar, och att det därmed fanns en form av pragmatism i hänvisningen till den kristna berättelsen. Men jag förstår det också som att det fanns människor i den vegetariska rörelsen som var troende och för vilka religion var centralt i deras liv. För dem hörde vegetarism och kristendom ihop och Bibeln bar på sanningar om hur människan borde leva.

Berättelsen tar sin början i en passage i första Mosebok i Gamla Testamentet. I en bibelöversättning som användes i *Vegetarianen* vid ett tillfälle lyder den på följande sätt: ”Si, jag giver eder allehanda örter, som frö hava, på hela jorden och allehanda träd, som bära frukt och hava frö. Dessa skola vara eder föda”.³⁸⁰ Att Gud i första Mosebok hade delgett människorna att deras föda skulle vara fröbärande örter och frukter innebar att Gud ursprungligen hade skapat människan till att leva vegetariskt. För troende vegetarianer innebar det att de som åt vegetariskt levde i enlighet med Guds vilja, medan majoriteten av människorna som inte gjorde det bröt mot Guds ursprungliga vilja. Livet i paradiset framställdes som det naturliga liv Gud avsett människorna att leva. Den vegetariska kosthållningen övergavs av människorna och Gud som en följd av syndafallet och syndafloden. Genom syndafallet blev Adam och Eva förvisade ut ur paradiset och människornas ursprungliga oskuldsfullhet försvann. Det innebar dock inte att Gud menade att människor skulle äta kött även om de gjorde det, utan det var först med syndafloden som Gud godkände kött som människoföda.³⁸¹

³⁸⁰ *Vegetarianen*, 1918:2–3, ”En röst i öknen! ’Du skall icke dräpa’”, s. 25–28. För ett annat exempel på när det hänvisas till samma bibelställe, se A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 10.

³⁸¹ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1922:9, ”Ur den bibliska hälsoläran”, s. 81; *Vegetarianen*, 1919:1, ”Kristendomen och köttätandet”, s. 4–5. Samantha Jane Calvert beskriver också detta i ”’Ours is the Food that Eden Knew’: Themes in the Theology and Practice of Modern Christian Vegetarians”, *Eating and Believing: Interdisciplinary Perspectives on Vegetarianism and Theology*, (red.) David Grummet & Rachel Muers (T&T Clark theology Continuum International Publishing Group Ltd, 2008), s. 124.

Den kristna berättelsen fanns med vid grundandet av the American Vegetarian Society. Shprintzen berättar att under föreningens första sammankomst beslutade medlemmarna att en gemensam ståndpunkt för föreningen var att en vegetarisk kosthållning var den mest naturliga och andligt fullkomliga för människan. Köttätande sågs som en njutning som godkänts av Gud efter syndafallet. Att äta kött bidrog bara än mer till människans moraliska brister.³⁸²

Någon liknande programförklaring har jag inte funnit hos SVF. Däremot finns den kristna berättelsen representerad hos den svenska föreningen genom att den går att läsa i texter som publicerades i *Vegetarianen*. Det innebär att SVF ändå förde fram ett sådant budskap genom föreningens organ. Huruvida det var fråga om pragmatism med avsikt att skapa legitimitet för den vegetariska livshållningen, eller om det var uttryck för en genuin övertygelse är mindre viktig för sammanhanget. Det intressanta är att SVF använde den kristna berättelsen på ett grundläggande sätt i legitimeringen av vegetarismen. Med det menar jag att strikt vegetarisk och naturenlig kost menades vara just frukt, säd och nötter och att det hänvisades till versen i första Mosebok för att bevisa det. Som jag skriver i kapitlet ”Maten på bordet” var den föreställningen så central att Saxon hänvisade till passagen i första Mosebok redan i början av *Fru Saxons kokbok*. I kokboken kallar Saxon versen för ”den första matsedeln” och menar att vetenskapen ”har blott kunnat konstatera” att så är fallet.³⁸³ Detta sätt att använda sig av bibelversen i fråga tillsammans med hänvisning till vetenskapen är ett talande exempel på hur legitimeringen av vegetarismen gick till hos SVF. Uppfattningen att frukt, säd och nötter var människans naturenliga kost är också grundläggande för vegetarianernas syn på surrogat. Även om en del av surrogaten menades vara goda och helt i sin ordning för människan att äta, var de inte naturenlig föda.

Kristna förbund och vegetarism

Jag har i de föregående undersökande kapitlen uppmärksammat att personer som tillhörde olika kristna samfund var med och bildade vegetariska förbund i Europa och USA. Ett samfund vars medlemmar spelade en central roll i formeringen av det första vegetariska förbundet, the Vegetarian Society i England år 1847, är the Bible Christian Church. Medlemmar ur samfundet var även med och grundade the American Vegetarian Society några år senare,

³⁸² Shprintzen (2013), s. 62.

³⁸³ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 10.

år 1850.³⁸⁴ The Bible Christian Churchs koppling till dessa två vegetariska förbund uppmärksammades inte nämnvärt i *Vegetarianen*. Vid de få tillfällen då tidskriften faktiskt skrev om samfundet återfanns det ofta smärre faktafel som felstavade namn på nyckelfigurer och orter.³⁸⁵ Det var inte heller alltid som det skrevs ut att samfundet hade en koppling till de brittiska och amerikanska vegetariska förbunden. I stället uppmärksammades samfundet som exempel på ett kristet samfund som praktiserade vegetarism och som kunde ses som en föregångare till de uttalat vegetariska förbunden.³⁸⁶ Ett exempel på det sistnämnda är när Saxon rapporterade i *Vegetarianen* om den internationella vegetariska kongressen i Manchester år 1909. Saxon berättade för läsarna att kongressens medlemmar hade bjudits in att delta i "den bibelkristna kyrkans" 100-årsjubileum i deras kyrka i Salford, som nu var en del av Manchester. Saxon benämner samfundet som en "religiös korporation" som har "vegetarism och helnykterhet på sitt program". Det Saxon främst verkar ta fasta på är inte att det var ett religiöst samfund, utan att det hade medlemmar som i tredje och fjärde led var uppvuxna som vegetarianer. Enligt Saxon var det "bevis för vegetarismens förmåga att skapa ett sunt och vackert släkte".³⁸⁷

Ett annat exempel på en reell koppling mellan ett religiöst samfund och den vegetariska rörelsen är den roll som danska Carl Ottosen och Johanne Ottosen spelade för Nordens och Sveriges vegetarianer. Makarna Ottosen bekände sig till den sjundedags adventistiska läran, i vilken en vegetarisk kosthållning tillsammans med bland annat nykterhet var centralt. Under åren fanns det, som jag har diskuterat tidigare, täta samarbeten mellan makarna Ottosen och SVF och Saxon. Inte heller när det gäller Carl och Johanne Otto-

³⁸⁴ Shprintzen (2013), s. 11ff; Gregory (2007), s. 31.

³⁸⁵ Notisförfattaren skriver omgående fel på William Cowherds namn, som denne får till Towherd, samt staden Salford som benämns som Selford. *Vegetarianen*, 1925:1–2, "Från vegetarianernas läger", s. 5.

³⁸⁶ Se exempelvis den korta notisen under den återkommande rubriken "Från vegetarianernas läger" 1925:1–2, s. 5. Ett annat exempel, också från "Från vegetarianernas läger" finns i 1926:1, s. 4–5 av *Vegetarianen*. Den korta texten handlar om vegetarismens organisering i England och USA. I texten tas the Bible Christian Church upp som ett exempel på tidig organisering. Ingen koppling görs trots detta mellan samfundet och the Vegetarian Society, trots att personer som refereras till som grundare av den senare också var medlemmar i den förra. I ett ytterligare exempel från "Från vegetarianernas läger", 1921:8, s. 62, berättas att the Bible Christian Church och "Engelska vegetariska föreningen" vid ett flertal tillfällen haft årsmöte samma dag och på samma plats som the Bible Christian Church haft skördefest, och att den därför haft speciella predikningar. Men den bakomliggande orsaken till detta, det vill säga, de nära personliga förbindelserna mellan the Bible Christian Church och the Vegetarian Society nämns inte.

³⁸⁷ *Vegetarianen*, 1909:10, "Internationella vegetariska kongressen i Manchester", s. 129–132.

sen eller det arbete som utfördes på hälsohemmen i Skodsborg och Frydenstrand i Danmark uppmärksammas det nämnvärt i *Vegetarianen* att deras vegetarism utgick ifrån en religiös övertygelse. Det bör dock förtydligas att de själva främst diskuterade en vegetarisk kosthållning i relation till vetenskapliga argument.

I *Vegetarianen* skrevs det under årens lopp om olika kristna kyrkor och trossamfund från samtiden och det förflutna som på något vis förhöll sig till eller förespråkade en vegetarisk kosthållning. Det var inte statskyrkorna, utan ofta minde samfund som lyftes fram som goda exempel. Frälsningsarmén är en kyrka som det skrevs om i *Vegetarianen* vid flera tillfällen.³⁸⁸ Nykterhet var centralt hos Frälsningsarmén liksom det var hos the Bible Christian Church och i det sjundedags adventistiska förbundet. Hos the Bible Christian Church och det sjundedags adventistiska förbundet var en vegetarisk kosthållning också en viktig aspekt. Hos Frälsningsarmén fanns en liknande riktning genom att grundaren och ledaren, William Booth (1829–1912), var vegetarian under senare delen av sitt liv. Även hans son och efterträdare på posten, Bramwell Booth, var vegetarian.

William Booth pryder omslaget på ett nummer av *Vegetarianen* från år 1909. Tillsammans med bilden finns en artikel om Booth och det samfund han grundat. I texten berättas att *Vegetarianen* ”ofta haft anledning” att nämna Booth. Läsarna får reda på att cirka 400 personer examinerades från Frälsningsarméns läroverk för officerare varje år, samt att av dem var omkring hälften ”övertygade vegetarianer”. Personerna i fråga arbetade för att vegetarismen skulle växa ”i ord som exempel”. Booth själv var ”ett vackert exempel på vilken uthållighet och vigör den vegetariska dieten ger”. Vid en ålder på nästan 80 år företog han fortfarande ”ansträngande resor” med dagliga föredrag. Under föredragen glömde Booth inte heller ”att vitna om vegetarianismen.”³⁸⁹ Den korta texten är ett exempel på ett sätt som religiösa samfund och kyrkor uppmärksammades i *Vegetarianen*. Det var, som exemplet visar, inte religiösa argument till att leva vegetariskt som det handlade om. Avsikten var i stället att visa att vegetarismen växte och det även utanför de vegetariska föreningarna. Jag tolkar det som ett sätt att ge legitimitet till den egna livshållningen. Sättet som Booths styrka och vigör lyfts fram anser jag också kan tolkas som ett sätt att försöka ge vegetarismen legitimitet, men då utifrån att vegetarism gav hälsa och styrka.

³⁸⁸ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1905:5, ”William Booth”, s. 72; *Vegetarianen*, 1905:6, ”Fru Bramwell Booth”, s. 92; *Vegetarianen*, 1909:3–4, ”William Booth”, s. 26; *Vegetarianen*, 1921:6–7, ”Från vegetarianernas läger”, s. 43.

³⁸⁹ *Vegetarianen*, 1909:3–4, ”William Booth”, s. 26

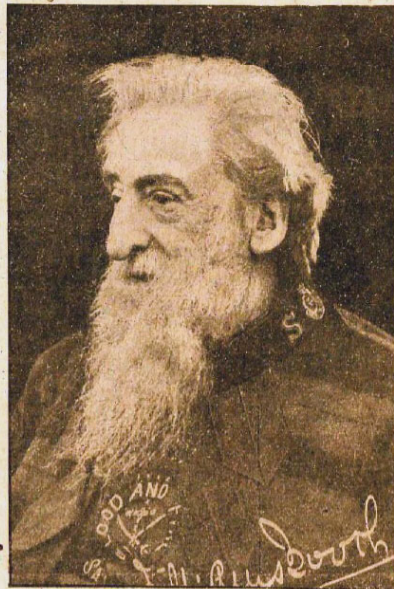

Svenska vegetariska föreningens organ, utgivet av J. L. SAXON.

N:r 3-4

Prenumerationspris å posten 2:35; hos svenska vegetariska föreningens expedition, Stockholm, 2 kr.
Annonspis: 25 öre pr rad före texten samt särskild plats, 15 öre efter texten.
Utkommer omkring den 20 i varje månad.

1909

WILLIAM BOOTH.

Vegetarianen, 1909:3-4

Efter att William Booth gått bort och hans son Bramwell Booth efterträtt honom på posten som ledare för Frälsningsarmén publicerades en intervju med honom i *Vegetarianen*. Texten är ett sammandrag av en längre intervju ursprungligen publicerad i brittiska *the Vegetarian Messenger*, the Vegetarian Societys tidskrift. Liksom i fallet då William Booth uppmärksammades i *Vegetarianen* var fokus inte heller denna gång på religiösa spörsmål kopplade till vegetarismen.

I texten räknas sex skäl upp som Bramwell Booth uppgett tolv år tidigare till varför han var vegetarian. Endast ett av dem (det andra skälet som Booth tar upp) refererade direkt till kristendomen. Det var den ofta återkommande 29:e versen i första Mosebok i vilken Gud delger människorna att deras föda ska vara fröbärande örter och frukter. De andra punkterna är sådana som ofta lyftes fram som argument för vegetarism och som känns igen från livsreformrörelserna vid den här tiden. Det första skälet i Bramwell Booths lista var att han ”med största framgång” varit vegetarian i över tio år. Han var därmed ett personligt exempel på att en vegetarisk kosthållning var bra för människan. Booth menade även att en vegetarisk diet ”befordrar renhet, kyskhet och en fullständig kontroll av begärelser och passioner, som ofta äro en källa till starka frestelser”.³⁹⁰ Detta skäl känner vi igen från andra delar av den vegetariska rörelsen, vilket innebär att det inte enbart var en fråga om en syn grundad i religiös övertygelse. SVF:s syn på att kött och alkohol var gifter som kunde skapa passioner, och därmed bidra till frestelser av omoraliskt slag liknar den syn som Bramwell Booth representerar. Kopplat till nyss nämnda skäl till vegetarism är nästa som Booth tar upp, nämligen att en vegetarisk livshållning bidrar till hälsa och styrka. Det femte argumentet som Bramwell Booth tar upp till varför han var vegetarian handlar om ekonomi och att vegetarisk mat var mycket billigare än vad kött var. Det sjätte och sista skälet som räknas upp är att vegetarisk kost skyddar mot begär efter alkohol. Även det känns igen från de argument som SVF själva förde fram. Det liknar den argumentation som SVF hade i den så kallade frukttullsfrågan, då föreningen kontaktade nykterhetsföreningar runtom i landet för att få med dem i kampen.³⁹¹

Bibeln och vegetarism

Genom åren publicerades texter av olika längd i *Vegetarianen* som menade att en vegetarisk kosthållning var en central del av den allra tidigaste kristendomen. År 1903, det vill säga i den första årgången av tidskriften, återfanns

³⁹⁰ *Vegetarianen*, 1913:7, ”Frälsningsarmén och vegetarismen”, s. 83–84.

³⁹¹ *Vegetarianen*, 1913:7, ”Frälsningsarmén och vegetarismen”, s. 83–84.

en kort passage som handlade om en tysk läkare som hade gett ut en text i vilken han försökte bevisa att Jesus hade varit vegetarian.³⁹² Texter i liknande ärenden ställde frågan om Jesus var en nasir och försökte belägga att så var fallet.³⁹³ Även Jesus bror Jakobs kosthållning diskuterades på liknande vis. I en text från år 1917 framfördes att den kristna skriftställaren Hegesippus (110–180 e. Kr.) fastställt att ”[l]edningen av apostlarnes församling var lemnad i händerna på Jakob, Herrens broder; han kallades den Rättfärdige; vin drack han ej och åt intet, som kom från en levande varelse; ingen sax kom vid hans hår; han insmorde sig med olja och begagnade ej bad”.³⁹⁴ Ambitionen att lyfta fram Jesus och brodern Jakob som vegetarianer kan förstås som försök till att fastställa att den ursprungliga kristendomen i centrala avseenden stod för samma saker som den moderna vegetarismen. Det var med andra ord ett sätt att försöka ge vegetarismen legitimitet genom att visa att den ville samma sak som den tidiga kristendomen.

Genom att på det här viset påtala långa linjer inom vegetarismens historia, de längsta linjer som var möjliga i en kristen kontext, betonade SVF att vegetarism inte var någon nymodighet sprungen ur samtiden. Vegetarismen hade tvärtom haft en central position i kristendomens utveckling. Att SVF och tidens vegetarism lyfte fram dessa ”långa linjer” kan också tolkas mot bakgrund av kritiken av det egna samhället. Detta kastar ljus mot vad som kunde betraktas som ett mer naturligt liv i harmoni med Guds vilja som både Jesus och hans bror Jakob ska ha levt efter enligt artikelförfattarna. Som Inga Sanner har visat i sin avhandling *Att älska sin nästa såsom sig själv: Om moraliska utopier under 1800-talet* var det under 1800-talet inte ovanligt att rörelser med utopiska visioner och tankemotiv lyfte fram urkristendomen som en motbild till den egna tidens mer splittrade sociala liv som kommit till genom industrialiseringen och det moderna samhällets framväxt.³⁹⁵ Den vegetariska rörelsen delade därmed motbilder med andra utopiskt färgade rörelser i samtiden.

³⁹² *Vegetarianen*, 1903:2, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad.

³⁹³ En nasir är en benämning som används i Bibeln för kvinnor och män som avskilt, antingen för livstid eller under en period, för att iakttä vissa regler och ära Gud. En nasir måste hålla sig borta från orenhet, vilket bland annat kan betyda att inte vara nära någon död. Utöver det ska en nasir inte klippa håret eller dricka vin. Nationalencyklopedin. ”Nasir,” <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/nasir> (hämtad 2022-02-10). Se exempelvis *Vegetarianen*, 1927:10, ”Var Kristus vegetarian? En märklig skrift av med. d:r Wilhelm Winsch”, s. 135–137.

³⁹⁴ *Vegetarianen*, 1917:1, ”Den första kristna vegetarianen”, s. 11–12. Att Jakob var ”gunstigt stämd för köttfri diet” berättas det också i *Vegetarianen*, 1915:6–7, ”Från vegetarianernas läger”, s. 51.

³⁹⁵ Sanner (1995), s. 14–15.

Ett annat sätt att uppmärksamma kristendomen i relation till vegetarism var att diskutera partier i Bibeln som vegetariskt sinnade personer menade var felöversatta eller hade tolkats på ett felaktigt sätt. Vad gäller det förra gick det i *Vegetarianen* att läsa om att det i Bibeln fanns flera grava översättningsfel som hade lett till att det vegetariska budskapet på centrala ställen hade försvunnit.³⁹⁶ I ”Urkristendomen och vegetarismen”, som var en översättning av en text publicerad i *Vegetarische Warte* (Deutschen Vegetarierbunds föreningsorgan), argumenterades det för att aposteln Paulus tal i Lystra (Apostlagärningarna, 14:13–18) ursprungligen hade varit ett ”vegetariskt propagandatal”, men att innehållet förvanskats av felaktiga översättningar.³⁹⁷

I *Vegetarianen* fanns också texter med syfte att motbevisa passager i Bibeln som tycktes stödja köttätande samt lyfta fram delar som menades vara ”förfalskning av gudsordet”.³⁹⁸ Ett exempel på det sistnämnda utgör texten ”Förbjuder Bibeln köttdieten?”, vilken refererar till en bok med samma namn, författad av ”Medicine d:r Süsskind i Düsseldorf”. Süsskind utgick i sin argumentation ifrån Sinaibudet ”Du skall icke dräpa” och hävdade att Gud med detta avsåg alla levande varelser och inte bara människor, såsom budet oftast hade tolkats. Genom att peka på ställen i Gamla Testamentet där det framkom att Gud fann slakt- och djuroffer ”en styggelse” och där slaktare kallades för mördare, blev slutsatsen:

Alltså måste härav dragas den slutsatsen, att då de delar av gamla testamentet, som genom samstämmighet i huvudåskådning och logisk klarhet peka hän på vegetabilisk diet och förkastande av all slakt och djurätande, alldeles bestämt övertvaga de yttranden, som finnas i motsatt riktning, måste de senare vara tillägg, gjorda av mindre samvetsömma skriftlärda.³⁹⁹

Dessa ”mindre samvetsömma skriftlärda” menade Süsskind ha förfalskat Guds egentliga budskap. En parallell till de nedsättande orden ur Gamla Testamentet om slaktare som mördare finns i det språkbruk och argumentation som användes av SVF och Saxon utanför ett direkt religiöst sammanhang i vilket det påtalades att slaktare var brutala.⁴⁰⁰ Att det i *Vegetaria-*

³⁹⁶ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1922:2, ”Vilken mat brukade Johannes Döparen äta?”, s. 22–24. s. 62.

³⁹⁷ Genom att bland annat jämföra översättningar mellan Luthers tyska bibelöversättning med den latinska Vulgata och uttalanden från Ernest Renan, samt genom att återropa det grekiska originalet i frågan, hade artikelförfattaren, doktor Winsch, kommit fram till denna slutsats. *Vegetarianen*, 1921:11, ”Urkristendomen och vegetarismen”, s. 99–100.

³⁹⁸ *Vegetarianen*, 1926:1, ”Förbjuder bibeln köttdieten?” s. 6.

³⁹⁹ *Vegetarianen*, 1926:1, ”Förbjuder bibeln köttdieten?” s. 6.

⁴⁰⁰ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1932:6–7, ”Köttätarnes falska djurvänlighet”, s. 89–90.

nen återfanns såväl bibliska berättelser om slaktares grymhet som mer ”moderna” sådana visar på att den föreställningen hade långa anor och inte var något nytt som den moderna vegetariska rörelsen var ensam om.

I *Vegetarianen* fanns år 1918 en text på flera sidor som teosofen Victor Pfeiff hade författat. I texten vars rubrik var ”En röst i öknen! ”Du skall icke dräpa” lyfte Pfeiff upp passager i Gamla Testamentet som enligt honom visade på att Gud ursprungligen hade avsett att människorna skulle leva vegetariskt. Han menade att de bibelställen som kunde tolkas som att Guds avsikt var att människorna skulle äta kött i stället kom från ett tidigt prästerskap som också hade till uppgift att offra djur. Pfeiff uttryckte sig på följande sätt om saken: ”Ett prästestånd var sålunda bildat, som handhavde offren och vars medlemmar alltså voro den tidens slaktare till profession, vilka genom slaktoffer hade sitt uppehälle vid offer- eller slakthusen. Från dem hava tydligen dessa ord blivit inflikade”.⁴⁰¹ Att teosofen Victor Pfeiff fick komma till tals i *Vegetarianen* är bara ett av flera exempel på hur nära förbundna ett flertal rörelser kring sekelskiftet och 1900-talets första decennier var.

En jul utan slakt

När julen började närma sig uppmärksammades det ofta i *Vegetarianen* på olika sätt. Det skedde genom en mängd recept på alternativ julmat, men också med texter i vilka julens fredsbudskap lyftes fram och kontrasterades mot verkligheten. Så här lät det år 1907:

Han [Messias] kom för att befria världen från överträdelser och lidanden genom uppdagandes av sanningen och lyckan uti att lyda den gudomliga viljan och likväl är det årliga firandet av hans födelse kännetecknet av missaktning för Skaparens påbud, att vi skola äta av jordens frukter och vi pålägga smärta och död på oräkneliga millioner av Guds skapade varelser, för att av deras kroppar bereda oss tanklösa och oheliga fester.⁴⁰²

Citatet är ytterligare ett exempel på när 29:e versen i första Mosebok som handlar om att människans föda ska vara ”frukter” (eller frukt, säd och nötter) användes av SVF för att visa på att människan var avsedd att äta vegetariskt. Det upprörande med julfiranden var att Guds bud inte följdes när det gällde vilken mat som borde ätas. Upprörande var också att julfirandet som borde vara en fridens högtid gick emot budordet ”du skall icke dräpa” genom att bara avse människor och inte alla levande varelser. Att det

⁴⁰¹ *Vegetarianen*, 1918:2–3, ”En röst i öknen! ”Du skall icke dräpa”, s. 25.

⁴⁰² *Vegetarianen*, ”Jul”, 1907:12, s. 121.

just var den stora fridens högtid som gick i dödandets tecken upplevdes som särskilt upprörande och paradoxalt. Artikelförfattaren, signaturen L.H., uttryckte det med följande ord:

Från alla delar av världen hava under de senaste veckorna ett oräkneligt antal offer för mänskligt tyranni och barbari skickats på båtar och tåg till civilisationens medelpunkter för att efter resans utståndna lidanden utsättas för ett rått dödande under strömmar av blod och skrik och fasa och förtvivlan.⁴⁰³

I texten sammanlänkades två olika sorters kritik av köttätandet under jultiden. Dels hämtade författaren argument från Bibeln för att visa på det paradoxala med att det just var under julen som dödandet av djur ökade. Dels förde han fram en kritik mot "civilisationens medelpunkter" till vilka mängder av djur transporterades för att möjliggöra det extra intag av kött som jultiden innebar för många människor. Djuren framställdes som "offer för mänsklig tyranni". Exemplet illustrerar hur den "europiska civilisationen", eller den alltmer moderna värld som SVF var en del av, kritiserades av föreningen. Artikelförfattaren upprördes över att det var i ett "kristet land" som "sådana barbariska scener" utspelades. Vidare anropade han "Kristi efterföljare" och förklarade att det var "vårt privilegium att arbeta för mänsklighetens framåtskridande".⁴⁰⁴ Jag tolkar det sistnämnda som ett exempel på hur framstegstanken inom den vegetariska rörelsen var kopplad till det förflutna, och då särskilt i de fall då religiösa argument till vegetarism användes. Ett annat sätt att uttrycka det är att med vegetarianernas hjälp kunde ett framtida samhälle bättre stämma överens med Guds vilja och naturens ordning.

En kristen utopi

I sin avhandling undersöker idéhistorikern Inga Sanner anarkister, teosofer och sociala och radikala utopister, vilka var grupper som uppkom under 1800-talet. Sanner menar att vid en första anblick ser dessa grupper inte ut att ha mycket gemensamt med varandra, men vid närmare betraktelse förändrades de av att de alla på något sätt kunde förstås som moraliska utopister. En del var religiösa rörelser medan andra var utopiska utanför ett direkt religiöst sammanhang. Sanner använder sig av begreppet *pastoralt ideal*, som hon lånat från Leo Marx. Begreppet beskriver den idealisering av landsbygden som uppkom under 1800-talet och som kan kopplas till industrialiseringens framväxt. Sanner i sin tur använder begreppet för att belysa den

⁴⁰³ *Vegetarianen*, "Jul", 1907:12, s. 121.

⁴⁰⁴ *Vegetarianen*, "Jul", 1907:12, s. 121.

motbild som hon ser hos de moraliska utopisterna som svar på det moderna samhällets utveckling.⁴⁰⁵ Som diskuterats i inledningskapitlet har Marshall Berman också visat på att moderniteten bar på en inneboende kritik av sig själv. Berman menade att rörelser som uppkommit under moderniteten kunde förhålla sig kritiska till det moderna samhället samtidigt som de använde sig av värderingar framsprungna under samma tid för att kritisera den egna samtiden.⁴⁰⁶

SVF och Saxon var kritiska till de sätt som det moderna samhället utvecklades och den urbanisering som hängde ihop med den. Det enkla livet på landet idealiserades ofta och lyftes fram som föredöme. Den långa artikeln ”En utopist” behandlade lantligt liv med religiösa och utopiska förtecken. Artikeln handlar om en liten skrift som hade utkommit i Tyskland tre år tidigare och som på svenska fick titeln *Hoffnungsheim, en framtidsbild från 1905: Ett projekt för alla att läsa, för många att bemärka, för de kommande att överväga, för gudssökare, vegetarianer, absolutister och sanningsmännen att förverkliga*.⁴⁰⁷ Som den långa titeln antyder tycks författaren ha velat nå en stor läsekrets med sin text, och kanske framförallt de människor som drogs till livsreformrörelserna och deras alternativa livshållning. Att *Vegetarianen* publicerade en omfattande artikel på dryga fem sidor om skriften förstår jag som att SVF antingen gav sitt stöd till de framförda ståndpunkterna i texten, eller åtminstone inte motsatte sig dem. Artikelförfattaren Oskar Yngve lyfte också fram texten som en tankeväckande skrift om ett utopiskt framtida samhälle. Vad som är av främsta intresse här är de religiösa aspekterna i beskrivningen av denna utopi. Yngve sammanfattade författaren Martin Bilgers samtidsanalys med följande ord:

Orsaken till mänsklighetens fruktansvärda lidanden är att vi brutit mot den eviga lagen, att vi bannlyst Skaparen från alla områden av mänsklig värksamhet och därmed givit självisheten utrymme för yppig tillväxt. Goda möjligheter till räddning är att vi åter giva Gud herradömet. Då upphör varje slag av självishet, då först kan det tillstånd inträda, som man betecknar med uttrycket ny födelse, då först har människan den vissheten, att hon har rätta vägen under fötterna.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Sanner (1995), s. 9–15.

⁴⁰⁶ Berman (2012), s. 30.

⁴⁰⁷ Den svenska översättningen av titeln görs i *Vegetarianen*. Jag har inte funnit någon svensk översättning av skriften. *Vegetarianen*, 1908:7–8, ”En Utopist”, s. 68. Det verkar dock var fråga om en liten skrift författad av Martin Bilger år 1907. Susanna Schönecker, ”Das Solarrundhaus in Trossingen, Landkreis Tuttlingen”, *Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, nr 3, 1992, s. 91.

⁴⁰⁸ *Vegetarianen*, ”En utopist”, 1908:7–8, s. 70–71.

Människornas olyckliga tillvaro i det moderna samhället var ett resultat av att de hade vänt sig bort från Gud genom att bryta mot ”den eviga lagen” och hängivit sig åt självskhet. En ”ny födelse” fri från ”fruktansvärda lidanden” kunde endast realiseras genom att människorna åter gav Gud hans rättmätiga herradöme. Exempel på hur denna återgång till Gud kunde se ut får man då bokens protagonist Vegetar besöker en vegetarisk koloni grundad efter den tidiga kristendomens principer. Kolonin hade utöver den tidigkristna prägelns tyska historiska inslag vilka var till för att ”återställa den tidsbild, som det germanska gemensamhetsväsendet företedde, innan främmande folk brutit in bland det tyska”.⁴⁰⁹

Kritiken av det moderna samhället är talande för den kritik som fanns inneboende i 1800-talets modernitet och som Berman beskriver karaktäriserade seklets stora litterära modernister. Modernitetskritiken kan också förstås som ett av den moderna vegetariska rörelsens olika sätt att försöka legitimera den egna rörelsen och levnadssättet genom att återknyta till en förgångenhet av något slag. Den nya vegetariska rörelsen kunde erhålla legitimitet genom att visa att den grundades eller likställdes med ett ”sant” levnadssätt.

I ett specifikt religiöst hänseende kan denna kritik av det moderna ses som ett uttryck för den sekularisering som skedde under 1800-talet och det tidiga 1900-talet som Gelfgren diskuterar och som innebar att religion eller religiösa livsval på ett nytt sätt fanns på en ”marknad” tillsammans med ideologier och världsbilder. Att återknyta till och tala om en återgång till en sann kristendom kan förstås utifrån det perspektivet. De germanska ideal som den fiktiva kolonin också levde efter tillsammans med den tidiga kristendomens ideal, kan förstås enligt samma logik med tillägg att behovet av att återknyta till en imaginär nationell förflutenhet också kan betraktas i enlighet med konstruktionen av det nationella som var framträdande under 1800- och det tidiga 1900-talet. För att kunna konstruera en nationell identitet var det nästintill brukligt att lyfta fram en gemensam nationell förflutenhet av ofta mer eller mindre mytisk karaktär.⁴¹⁰

Kolonin vände sig inte enbart bakåt mot historien för att finna inspiration och levnadsregler utan använde också teknik och kunskap som utvecklats i det moderna samhället, såsom maskiner av olika slag. ”Trädgårdsbruk, åkerbruk och industri äro i kolonien förenade. Jordbesittningen är gemensam. Jorden tillhör Gud. – först då man så tänker, kan man därav göra ett heligt

⁴⁰⁹ *Vegetarianen*, ”En utopist”, 1908:7–8, s. 70–71.

⁴¹⁰ Se exempelvis Magnus Rodell, *Att gjuta en nation: statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm: Natur och kultur, 2002).

land.”⁴¹¹ Att ta hjälp av maskiner var ett ”nödvändigt ont” och förhoppningen var att det skulle upphöra i framtiden. Tanken med en gemensam jordbesittning som grundades i föreställningen att jorden tillhörde Gud kan också förstås som kritik av det moderna kapitalistiska samhället i vilket Gud eller religion inte längre återopades eller åtnjöt samma makt som tidigare och där människan exploaterade jorden för den egna vinningen eller kunskapens skull.

Det finns vissa likheter mellan sättet som det utopiska samhället framställdes i berättelsen om den imaginära vegetariska kolonin och det ambivalenta förhållande till moderniteten som Jeffrey Herf menar fanns hos konservativa grupper och nazister i Tyskland under Weimarrepubliken och i Nazityskland. Herf använder begreppet ”Reactionary modernism” för att beskriva hur dessa grupper var antimoderna genom att de förenade irrationella och romantiska delar av tysk nationalism samtidigt som de var moderna i sättet de bejakade teknologi och vetenskap.⁴¹² I den imaginära vegetariska kolonin återknöts det också till en föreställd tysk förflutenhet med nationalistiska tecken (utöver den tidiga kristendomens ideal) på samma gång som tekniskt kunnande utvecklat i det moderna samhället också användes, låt vara med förhoppningen att kunna sluta med det senare.

Den omfattande redogörelse som *Vegetarianernas* läsare bjöds på vad gällde den här tyska utopiska framställningen kan relateras till faktiska händelser i samtiden. Från ungefär mitten av 1800-talet och framåt fanns det grupper av människor som skapade kolonier eller utopiska samhällen på landsbygden i vilka de försökte att praktisera ett mer utopiskt liv. Kolonierna hade ofta något religiöst inslag som samsades med socialistiska idéer och en uttalad kritik av det samhälle som gruppen valde att distansera sig från.⁴¹³ Under tidigt 1840-tal fanns exempelvis det kortlivade socialistiska experimentet *Fruitlands* i Massachusetts, USA. Bärande idéer i *Fruitlands* var att samhällelig reform för att skapa jämlikhet mellan kvinnor och män, jämlikhet mellan olika etniciteter och på arbetsmarknaden endast kunde realiserars genom ett vegetariskt självförsörjande jordbruksliv. Denna tidiga koloni baserades också på idéer om personlig reform och vikten av densamma för det samhälleligas bästa.⁴¹⁴ Flera av dessa idéer fanns också hos livsreform-

⁴¹¹ *Vegetarianen*, 1908:7–8, ”En utopist”, s. 70–71.

⁴¹² Herf (1984), s. 1–17.

⁴¹³ Frank E. Manuel & Fritzie P. Manuel, *Utopian Thought in The Western World* (Cambridge, Mass.: Harvard U.P, 1979).

⁴¹⁴ Shprintzen (2013), s. 47ff.

rörelserna som några decennier senare uppkom och organiserades i den tyskspråkiga världen men också i ett land som Sverige.

En av de mest kända vegetariska kolonierna, som också var mer samtida med den fiktiva kolonin, är *Monte Verità*. Kolonin grundades år 1900 i Ascona i södra Schweiz av en grupp med borgerlig bakgrund som ville lämna det moderna livet bakom sig. Deras ”etiska hjälte” var den store ryske författaren Tolstoj och dennes senare författarskap. Målet med kolonin var att leva i harmoni med naturen på det vis som Tolstoj beskrivit. Kolonin kan ses som ett uttryck för den livsreformrörelse som vann terräng vid den här tiden i den tyskspråkiga världen och i andra europeiska länder. Kolonin baserades från början på socialistiska principer som ömsesidigt samarbete, fri kärlek och typiska livsreformspraktiker såsom vegetarism, reformklädsel, naken-solning och barfotapromenader samt avhållsamhet från tobak och alkohol. Kritiken mot det borgerliga moderna samhället som fått gruppen att grunda den vegetariska kolonin ledde inte till ett totalt avståndstagande från det, utan i stället införlivades efter bara några år typiska moderna inslag.⁴¹⁵ Yme B. Kuiper uttrycker det så här:

ancient repertoires of asceticism were quietly reformulated by these colonists in such a manner that at one and the same time they fitted within the idiom of modernity and could still function as a critique of dominant bourgeois culture. It appears that these modern forms of asceticism were no longer only practised for the sake of communal ideals but perhaps even more for the sake of personal authenticity.⁴¹⁶

Inte långt efter att kolonin grundades beslutade medlemmarna sig för att också starta en kurort på området till vilken människor kunde komma för att återhämta sig från det hektiska stadslivet. Under åren besökte många celebra människor kolonin, bland dem Lenin, Trotskij, Kropotkin, Max Weber och Hermann Hesse.⁴¹⁷

Ytterligare ett exempel på en samtida vegetarisk koloni, är fruktodlingskolonin *Eden*, belägen i Oranienburg Berlin. År 1932 fanns det en längre rapportering om kolonin i *Vegetarianen* i vilken det berättades att den skulle stå värd för en internationell vegetarisk kongress under sommaren. *Eden* beskrevs som ”ett samhälle, där man i allt sökt leva i Kristi och broderskapets

⁴¹⁵ Yme B. Kuiper, ”Tolstoyans on a Mountain: From New Practices of Asceticism to the Deconstruction of the Myths of Monte Verità”, *Journal of Religion in Europe*, vol 6 (4), 2013, s. 464–481.

⁴¹⁶ Kuiper (2013), s. 467.

⁴¹⁷ Kuiper (2013), s. 469.

anda.”⁴¹⁸ Kolonin grundades 39 år tidigare av vegetarianer som hade förbundit sig att leva tillsammans och framför allt försörja sig genom att odla frukt och bär. Liksom flera andra mer eller mindre samtida vegetariska kolonier såsom *Monte Verità* var också *Eden* grundad i socialistiska principer som här innebar att sammanslutningen gemensamt ägde jorden och att brukarna av den betalade arrende.⁴¹⁹

Gemensamt för de diskuterade kolonierna, verkliga som fiktiva, är att de rymmer en kritik av den egna samtiden. I olika avseenden är de alla exempel på hur inspiration från en mer eller mindre imaginär förflutenhet användes i avsikt att skapa ett samhälle i vilket människor kunde leva på sätt som ansågs mer naturenligt och i enlighet med hur Gud ursprungligen hade avsett människorna att leva. På det viset kan man säga att en sorts förflutenhet förbands till den egna samtiden och till en eftersträvensvärd framtid. För att tala med Koselleck är detta exempel på att det fortfarande fanns något av ett symmetriskt förhållande kvar mellan *erfarenhetsrummet* och *förväntningshorisonten* hos den vegetariska rörelsen.

Religiös och historisk legitimitet

I den här avslutande delen av kapitlet uppmärksammar jag olika sätt som religion lyftes fram i *Vegetarianen* för att visa läsarna att en vegetarisk livshållning inte var ett nytt påfund. Tvärtom hade en vegetarisk livshållning praktiserats genom historien av människor med olika religiösa tillhörigheter. Avsikten med exempel av dessa slag var att ge vegetarismen legitimitet. Det i sin tur korresponderar med Max Webers teorier om legitimitetsskapande, mer precist med idealtypen traditionell auktoritet. Kortfattat menade Weber att nyskapelser endast kunde erhålla legitimitet genom att de varit giltiga sedan länge. I vegetarismens fall handlade det om att visa att den moderna vegetariska rörelse som uppkommit under mitten av 1800-talet i västvärlden och var en del av det moderna samhällets utveckling visst inte var något nytt påfund, utan i stället hade en lång tradition.

Ett sätt att visa *Vegetarianens* läsare att en vegetarisk livshållning inte var något nytt påfund var att uppmärksamma olika historiska personer som man menade hade levt ett mer eller mindre vegetariskt liv. I sådana fall kunde religiösa personer uppmärksammas tillsammans med andra historiska personer.

⁴¹⁸ *Vegetarianen*, 1932:6–7, ”Fruktodlingskolonien ’Eden’, där all världens vegetarianer samlas. Några personliga intryck och reflexioner”, s. 83.

⁴¹⁹ *Vegetarianen*, 1932:6–7, ”Fruktodlingskolonien ’Eden’, där all världens vegetarianer samlas. Några personliga intryck och reflexioner”, s. 83–84.

Ett exempel på det är den korta texten "Historisk vittnesbörd" från år 1916 i vilken signaturen L.H. svepte över seklerna och religions- och kulturhistorien. Textförfattaren berättar om allt från profeter och apostlar i Nya och Gamla Testamentet som praktiserade vegetarism, om kopplingen mellan buddhism och vegetarism till filosofer från Grekland och Rom, "från Pythagoras till Plutarch" som hade anslutit sig till vegetarismen. Även skaldar från olika tidsåldrar såsom den romerska skalden Ovidius och den betydligt senare Alexander Pope (1688–1744) lyfte författaren fram i sammanhanget för att uppmärksamma personer som han menade hade haft en vegetarisk livshållning.⁴²⁰ Att som signaturen L.H. gjorde, uppmärksamma olika historiska personer tillsammans med bibliska personer gjordes för att visa på den långa tradition som den moderna vegetariska rörelsen var en fortsättning på. Därigenom kunde legitimitet ges till vad som för många ändå var ett nytt sätt att leva.

I *Vegetarianen* finns exempel på andra sätt som de österländska religionerna buddhism och hinduism uppmärksammades på. Det var fortfarande fråga om att ge legitimitet åt en vegetarisk livshållning, men genom en tydligare civilisationskritik. År 1915 fanns i *Vegetarianen* en textpassage med rubriken "Europeisk kristendom och hinduisk uppfattning". Texten i sig visar på den internationella värld som SVF var en del av och där SVF ofta hämtade inspiration och innehåll till *Vegetarianen* från andra europeiska förbunds publikationer. Den är också ett exempel på ett "samtal" mellan länder och mellan olika rörelser då texten refererar till det "vegetariska bladet" *the Herald of the Golden Age* som i sin tur diskuterade en text i en engelsk missionärsskrift.

Texten handlade om att det var svårt för kristna missionärer i Indien att övertyga den hinduiska befolkningen om att konvertera till kristendomen eftersom hinduerna var emot köttätande, vilket de kristna missionärerna praktiserade. Artikelförfattaren menar på att "kristendomens stiftare" inte förordade köttätande och att den första församlingen i Jerusalem som leddes av Jesus bror var "gunstigt stämd för köttfri diet". För att lyckas bättre med missionen borde missionärer som var vegetarianer i stället sändas ut. Dessa kunde då framhäva "ett liv utan blodsutgjutelse som det första och viktigaste kännetecknet på en Guds tjänare".⁴²¹

Det påpekades vidare att många kristna "måste föra ett kristligt liv" ifall de blev buddhister samt att "[k]ampen emot alkohol, vivisektion, och för

⁴²⁰ *Vegetarianen*, 1916:4, "Historisk vittnesbörd", s. 38–39. För ett liknande exempel där även religionsstiftarna Buddha och Zarathustra lyfts fram, se *Vegetarianen*, 1924:4, "Randteckningar till dagskrönikan", s. 28.

⁴²¹ *Vegetarianen*, 1915:6–7, "Från vegetarianernas läger", s. 51.

djurskydd, vegetarism, fredsrörelse o.s.v, överensstämmer däremot mycket väl med buddismen". Texten avslutades med en retorisk fråga till läsaren: "Måste vi ej blygas över, att Indiens folk överträffa oss i ädla åsikter?"⁴²² Texten ger uttryck för kritik av det sätt som de flesta kristna levde samtidigt som den erkände Indiens religioner. Med det senare menar jag att vegetarianerna uppskattade praktiska konsekvenser av buddismen och hinduismen såsom vegetarism, djurskydd, fredsrörelse och motstånd mot alkohol och vivisektion, vilka alla var strävanden som den moderna vegetarismen och SVF var engagerade i. Men det är också tydligt att diskussionen förs utifrån ett kristet europeiskt sammanhang och identifiering.

Den självklara bakgrunden är den kristna vilket manifesterades på flera sätt. Dels genom att förslag gavs på hur de kristna missionärerna kunde bli mer framgångsrika i Indien, dels genom ett slarvigt sätt att skriva om hinduism och buddhism som om de vore direkta synonymer. Men också genom att det sägs att "Indiens folk överträffa oss i ädla åsikter" och att det är något att blygas över. Det sistnämnda kan ses som ett exempel på att vegetarismen, trots att den var kritiskt inställd till mycket inom den "västerländska civilisationen" och det moderna samhället, samtidigt var en produkt av västerlandet och det moderna samhälle som växte fram och därmed hade svårt att helt ställa sig utanför det sammanhanget. Uppskattning gavs till österlandets religioner och civilisationer men det gjordes genom att jämföra dem med vad de uppfattade som de västerländska motsvarigheterna där de senare ofta framställdes som förvanskade och att de inte längre kunde leva upp till sina ideal och potential. Det är med en västerländsk blick som andra religioner och kulturer uppmärksammades, bedömdes och jämfördes.⁴²³

Sammanfattning

Det här kapitlet har behandlat hur religion diskuterades och lyftes fram av SVF i *Vegetarianen*. Religiösa motiv till en vegetarisk kosthållning var långt ifrån det främsta argumentet som fördes fram i *Vegetarianen*, men de fanns där, och då främst genom återopande av olika slags kristna argument.

⁴²² *Vegetarianen*, 1915:6–7, "Från vegetarianernas läger", s. 51.

⁴²³ Stuart har beskrivit hur europeiska kristna från 1600-talet och framåt som besökte eller bosatte sig i Indien av exempelvis politiska eller religiösa anledningar förhöll sig till den vegetarianism som de högsta kasterna i det hinduiska Indien praktiserade. Att i så hög mån som möjligt anamma den hinduiska kulturen och därmed vegetarism var ett tillvägagångssätt som en del européer använde sig av, medan andra européer gjorde det motsatta. Se Stuart (2007), exempelvis kapitlet "Diet and Diplomacy: Eating Beef in the Land of the Holy Cow", s. 259–274.

Yvonne Hirdman har skrivit att kristna bevekelsegrunder till att äta vegetariskt var vanligare under 1800-talet och att dessa fick stå tillbaka för medicinska argument under det tidiga 1900-talet.⁴²⁴ Som jag har visat i kapitlet "Maten på bordet" behöver det påståendet nyanseras.

Som Gelfgren argumenterat för, och som jag instämmer i, bör den sekularisering som skedde under 1800-talet och framåt i Sverige, men också i andra delar av västvärlden, förstås inte som att religion betraktat som "irrationella" förklaringsmodeller ersattes av vetenskapliga rationella förklaringar, utan i stället som att religionen ändrade karaktär och plats på såväl individuell nivå som på ett mer samhälleligt plan. Gelfgren uttrycker det som att religionen tillsammans med ideologier hamnade på en sorts marknad där människor på ett sätt som tidigare inte hade varit möjligt kunde välja religiös tillhörighet och/eller andra livshållningar. Livsreformrörelserna, varav den vegetariska rörelsen var en av dem, uppkom under den här tiden och var också med och "tävlade" på samma "marknad".

Den förändring som Gelfgren och flera med honom pekar på vad gäller sekularisering kan i sin tur kopplas till den modernisering som skedde under 1800-talet och framåt och som Berman exempelvis menar karaktäriserades av en inneboende kritik mot det nya samhälle som uppstått, samtidigt som de möjligheter som den nya tillvaron gav också bejakades.⁴²⁵ Den vegetariska rörelsen var ett tydligt exempel på ett sådant förhållningssätt i vilken en uttalad kritik mot det moderna västerländska samhället uttrycktes på samma gång som rörelsen i sig var modern genom att både utmana sin tids människor med alternativa livsformer och livsideal och använda sig av exempelvis vetenskapliga rön för att legitimera sin sak. Men legitimeringen av den egna livshållningen gick också att finna i de sätt som SVF i *Vegetarianen* uppmärksammade religiösa argument. Som Sanner har påpekat var det vanligt att urkristendomen användes som ett slags motbild hos olika grupper under 1800-talet som i likhet med den vegetariska rörelsen var kritiska till den egna samtidens splittrade sociala liv som industrialiseringen innebar.⁴²⁶

Som jag har visat i det här kapitlet lyftes urkristendomen också fram i *Vegetarianen* som en motbild till den egna tiden men med den skillnaden att det främst handlade om att försöka visa på vegetarismens långa historia. Genom att argumentera för att Jesus och hans bror Jakob var vegetarianer, att Bibeln påbjuder att människorna ska leva vegetariskt, eller att det var

⁴²⁴ Se exempelvis Hirdman (1983), s.102.

⁴²⁵ Berman (2012), s. 25.

⁴²⁶ Sanner (1995), s. 14–15.

Guds ursprungliga tanke att människorna skulle äta vegetariskt försökte vegetarianerna legitimera sin egen moderna rörelse.

I *Vegetarianen* finns inte någon tydlig förändring över tid gällande hur religiösa argument till vegetarism uppmärksammas. Från det att *Vegetarianen* började ges ut 1903 och fram till mitten av 1930-talet går det att finna allt från korta notiser på bara några rader till längre utredningar på flera sidor om religiösa bevekelsegrunder till vegetarism. Exempelvis lyftes det kristna fredsbudskapet fram vid jultid och kontrasterades mot allt köttätande som skedde i samband med julfirandena 1907, 1914 och 1930.⁴²⁷ Att vid en kristen högtid passa på att påminna om det kristna fredsbudskapet och samtidigt föra fram det egna sättet att förstå det är inte så besynnerligt.

Vad gäller internationella samarbeten och inspiration, som också är ett av avhandlingens teman, kan jag konstatera att många av de texter som berör vegetarism i förhållande till religion ofta är sammanfattningar, översättningar eller referat av tyskspråkiga eller engelska artiklar. I såväl den engelska vegetariska rörelsen som den tyskspråkiga hade religiösa skäl till att leva vegetariskt en mer framträdande roll än hos SVF. Några exempel som kan ges är den roll som medlemmar ur samfundet the Bible Christian Church spelade i grundandet av the Vegetarian Society eller kristendomens roll i den tidiga tyska vegetariska rörelsen.⁴²⁸ I det här kapitlet liksom i ”Maten på bordet” har det visats att argument kopplade till kristendom eller kristna kyrkor och samfund fanns i *Vegetarianen*, och att många av dessa var hämtade just från de engelskspråkiga och tyskspråkiga rörelserna.

⁴²⁷ *Vegetarianen*, 1907:12, ”Jul”, s. 121; *Vegetarianen*, 1914:11–12, ”Huru fira vi vår jul?”, s. 119; *Vegetarianen*, 1930:12, ”Vegetarisk jul”, s. 163.

⁴²⁸ Se exempelvis Gregory (2007), s. 30ff. Eduard Baltzer som grundat Tysklands första vegetariska förbund *Verein für natürliche Lebensweise* år 1867 var till exempel utbildad till präst. Senare blev han en ”religious reformer”. För att läsa mer om Baltzer, se kapitel 1, ”Hunger, Citizenship, and the Gospel of Nature” i Treitel (2017).

5. Människan bland djuren

Det här kapitlet handlar i bred bemärkelse om relationen mellan människa och djur hos det tidiga 1900-talets svenska vegetariska rörelse. Det innebär att jag bland annat undersöker olika sätt som djur användes i legitimeringen av en vegetarisk livshållning, vad det innebar för vegetarianerna att människan själv förstods vara ett djur, och hur hennes plats i naturen i relation till djurvärlden beskrevs.⁴²⁹ Utifrån det övergripande teoretiska perspektivet om modernitet besvaras frågeställningen hur etiska (och religiösa) argument användes för att legitimera vegetarismen och konstruera en identitet för anhängarna. Kopplat till det undersöker jag också hur vetenskap användes för att legitimera ett vegetariskt levnadsätt och hur användningen av vetenskapliga belägg kan förstås i förhållande till vegetarianernas samtida tal om ett naturenligt levnadsätt.

Föregående kapitel har visat att de svenska vegetarianerna använde olika typer av argument med människan i fokus för att legitimera en vegetarisk livshållning. Ofta handlade argumenten om hälsa för kropp och själ om ekonomiska fördelar med en vegetarisk kost samt religiösa argument som sökte bevisa att Gud hade avsett människan att äta vegetariskt. Även i resonemang som rörde förhållandet mellan människa och djur och människans plats i naturen låg fokus ofta på människan. Djuretiska argument kunde vara med i en beviskedja för att demonstrera att människan enligt naturen inte var avsedd att äta kött. Det ansågs förvisso vara synd om djuren som människan dödade för att tillfredsställa olika behov, men det bakomliggande argumentet tycks ändå ha varit att det var omänskligt och onaturligt för människan att döda djur.

När en vegetarisk kosthållning skulle legitimeras inom den tidiga vegetariska rörelsen i USA var argument som fokuserade på människan vanliga. Sylvester Graham (1794–1851), som var en av vegetarismens pionjärer, benämnde till exempel djur som "the lower animals" eftersom djuren styrdes av sina drifter. Graham hyste en oro för människans dragning mot att agera

⁴²⁹ För att läsa om hur relationen till djur på olika vis såg ut inom den engelska vegetariska rörelsen, men också om sambandet mellan religion och vegetarism, se kapitlet "Beasts and Saints: Zoophilia and Religion in the Movement", Gregory (2007).

som resten av djurvärlden. Överstimulering genom alkohol, mat (kött) och sexuella upplevelser kunde åter få människor att bli driftstyrda som djuren.⁴³⁰

Bakom Grahams oro för att människor skulle börja agera som den övriga djurvärlden och återigen styras av sina drifter i stället för sitt förnuft finns föreställningar kring människan och hennes förhållande till djur och djurvärlden, vilket är det här kapitlets tema. I tidigare kapitel har jag diskuterat hur vegetarianerna menade att den kost som människan valde att äta påverkade såväl kroppens hälsa som själens tillstånd. Eller annorlunda uttryckt: om man bara åt vad som ansågs vara en naturenlig kost (frukt, säd och nötter huvudsakligen) och avhöll sig från gifter av allehanda slag (varav de värsta var kött, alkohol och tobak) skulle livet bli långt, hälsosamt och lyckligt. Det är ett liv som också kan beskrivas som ett liv i balans. Grahams oro att människan åter skulle lockas till att styras av sina drifter som en konsekvens av förtäring av ”gifter” såsom de ovan nämnda får således genklang hos den svenska vegetarismen över ett halvt sekel senare. Hos det tidiga 1900-talets vegetarianer var föreställningen om balans, eller att leva naturenligt som de skulle uttryckt det själva, en central aspekt av vegetarismen.

Kapitlets upplägg ser ut på följande sätt. Först uppmärksammar jag en rörelse som var samtida med den vegetariska och som den hade flera gemensamma nämnare med, nämligen djurskyddsrörelsen. På flera centrala punkter skilde sig rörelserna även åt. Jag lutar mig mot idéhistoriken Karin Dirke och hennes beskrivning av vilka slags djur det var som djurskydds-rörelsen ansåg vara betydelsefulla. Jag uppmärksammar även hennes kategorisering av argument som användes inom djurskydds-rörelsen i arbetet för djurens rättigheter. Därefter beskriver jag en föreställning som fanns inom den vegetariska rörelsen om att vegetarismen hade olika stadier och att fokus på djuretik menades tillhöra de högre stadierna. Efter det analyserar jag olika sätt som människans grymhet mot djur beskrevs i *Vegetarianen*. Därefter diskuterar och analyserar jag hur det i *Vegetarianen* skrevs om vad jag benämner som den djuriska människan. Här representerar inte det djuriska något positivt. Jag uppmärksammar därefter ett annat sätt som människan förstods vara ett djur på inom den vegetariska rörelsen, nämligen en frukt-ätande primat. Kapitlet avslutas med att jag diskuterar en föreställning som fanns inom den vegetariska rörelsen, i Sverige som i utlandet, om en hierarki mellan olika djur.

⁴³⁰ Shprintzen (2013), s. 21.

Djurvänner och djuren

Samtidigt som den vegetariska rörelsen formerades i västvärlden från ungefär mitten av 1800-talet och framåt organiserade sig djurvänner. Dirke konstaterar i sin avhandling *De värnlösa vänner: den svenska djurskyddsrelsen 1875–1920* att två kriterier behövde uppfyllas för att ett djur skulle anses betydelsefullt för samtidens djurvänner, som hon benämner människor som var engagerade i djurskyddsrelsen. Djuret skulle vara *aktuellt* i meningen att vara synligt i samhället och det skulle ha en positivt laddad symbolvärld. Dirke exemplifierar resonemanget med hästen. Hästar var vid den här tiden synliga på gatorna och därmed att betrakta som ett aktuellt djur. Hästen hade därutöver en positiv symbolvärld genom att uppfattas som ädel och modig. Lejon däremot hade inte samma betydelse för djurvännerna då bara ett av de två kriterierna uppfylldes. Symbolvärlden var visserligen positiv i och med att lejonet förknippades, liksom hästen, med ädelhet och mod. Däremot var det inte aktuellt på samma sätt eftersom det inte var synligt på gator eller närvarande i människors medvetande. Råttan däremot var aktuell genom sin synlighet men var inte förknippad med en positiv symbolvärld, och hade därför inte betydelse för djurvännerna under 1800-talet.⁴³¹

Dirke framhåller att djur även betraktades som individer av djurskyddsrelsen. Det innebar att de tillskrevs ett känsloliv och att detta känsloliv var betydelsefullt. En sådan inställning innebär i förlängningen att man bryr sig om djuren för deras egen skull, och inte att den huvudsakliga anledningen till engagemanget handlar om hur djuret påverkar människan på ett positivt eller negativt sätt. Djurskyddsrelsens arbete handlade med andra ord om att skydda djur som individer från fysiska och psykiska lidanden. Att döda djur var i sig inte ett problem, det viktiga var att minimera lidande.⁴³²

Dirkes kategorisering av djurskyddsrelsens olika argument är även de relevanta för den här undersökningen. Hon lyfter fram två slags argument som användes i djurskyddsrelsen i arbetet för djurens rättigheter: *identifikationsargument* och *nyttoargument*. De två sorternas argument härstammar i sin tur ur olika filosofiska ställningstaganden till djur. Identifikationsargumentens ursprung är den anglosaxiska empiristiska filosofin vilken utgår från djurens likhet med människan, medan nyttoargumentets ursprung är den idealistiskt-rationalistiska filosofin som i stället betonar avståndet mellan människa och djur. I identifikationsargumenten framträder djur som subjekt då det är djuret som individ man vill skydda. Avsikten bakom sådana argu-

⁴³¹ Dirke (2000), s. 14–15.

⁴³² Dirke (2000), s. 15–16.

ment var att "förstärka djurets positiva symbolvärld", vilket kunde göras genom att tillskriva det moraliska fördelar som tålmod, ädelhet och mod. Dirke menar vidare att en central del av argumentationen var identifikation, vilket bland annat innebar att djuret fick representera djurvänner, som också kunde förorda att djur och människor borde göras till likar. Ett sista led i argumentationskedjan var en önskan om att djur ska bli rätts- och moraliska subjekt.⁴³³

Den andra sortens argument som användes i djurskydds rörelsen var nyttoargument, med vilket menas att "djurens nytta för människan" framhölls. Med det avsågs att djuren till exempel uppfattades som praktiskt eller moraliskt nyttiga för människan. Exempel som Dirke tar upp när det gäller det förra är som arbete och mat, och när det gäller det senare som övnings-exempel eller objekt genom vilka människan kunde utveckla sin godhet. Hos nyttoargumenten betonades olikheterna mellan människa och djur. Därtill är utgångspunkten att det är nödvändigt att i viss mån exploatera djur. Ett viktigt arbete för de djurvänner som använde sig av nyttoargument var att utveckla metoder för att kunna fortsätta att använda djur på diverse sätt utan att de utsattes för plågor som kunde undvikas. Anledningen till att djur borde beskyddas var för att de ansågs vara underlägsna människan men också som ett tack för deras uppoffringar för människan. Bakom nyttoargumenten fanns en önskan att bevara status quo när det handlade om djurens rättigheter och deras ställning. Nyttoargument återfanns mest hos veterinärer som engagerade sig i djurskydds rörelsen även om också andra djurvänner kunde använda sig av sådana.⁴³⁴

Det finns likheter mellan hur djurskydds rörelsen argumenterade för att skydda och värna djur och vegetarianernas resonemang om relationen mellan människa och djur. En diametral skillnad dem emellan rör synen på att döda djur. Ett av de mest centrala argumenten för vegetarismen var att det var fel att döda djur. Det kan kontrasteras mot de djurvänner som ansåg att det inte var fel att döda djur i sig, utan att problemet snarare handlade om att djur utsattes för fysiska och psykiska lidanden genom människors behandling av dem. Vid ett tillfälle listades i *Vegetarianen* en persons "[a]vsky för kött diet". Ett argument var att genom att äta kött togs djurs liv, vilket uppfattades som motbudande. Ett annat argument var att man inte har rätt att låta slaktaren döda djur när man själv inte kan döda djur. Dessutom var

⁴³³ Dirke (2000), s. 16–17.

⁴³⁴ Dirke (2000), s. 20–22.

uppfödning av djur ett ”onödigt och dyrbart tillvägagående” som inte stämde överens med ”Guds visa och ekonomiska anordningar”.⁴³⁵

Det är också relevant att belysa likheter och skillnader mellan hur djurskyddsrörelsen och den vegetariska rörelsen framställde människans position i argument som handlade om att värna om djur. Löpande genom avhandlingens undersökande kapitel har jag argumenterat för och visat att det ofta var argument som handlade om olika slags vinningar och fördelar som människan kunde erhålla genom att leva det vegetariska liv som framhölls. I djurskyddsrörelsen tycks människan också ha varit i fokus, ibland på liknande sätt och ibland på andra sätt än hos vegetarismen.

Vegetarismens olika stadier

Det fanns en föreställning hos SVF att det i vegetarismens inledande formering var fördelaktigt att betona direkta vinster som människan fick av en vegetarisk livshållning. I takt med att rörelsen blev mer etablerad kunde etiska argument lyftas fram i högre grad. Just en sådan argumentation gjordes av Johan Lindström Saxon när han i *Vegetarianen* rapporterade om den internationella vegetariska kongressen i Manchester år 1909 som han och Louise Lombard deltog i som delegerade för SVF. Lombard ska ha utbrustit på väg hem från kongressen ”Åh vad skola vi göra hemma, vi som ingenting kunna göra för vegetarismen!”⁴³⁶ Lombard syftade på att det vegetariska arbete som fördes i Sverige genom SVF inte alls i samma utsträckning som i England fokuserade på etiska frågor i relation till ett vegetariskt levnadssätt. Såväl Lombard som Saxon var överväldigade över vad de hade fått uppleva i England, ett land där vegetarismen hade längre anor och starkare ställning än i Sverige. Saxon medgav att det i Sverige mest talades om vegetarism som en matfråga och hygienisk fråga till skillnad från i England där etiska frågor hade upptagit kongressen. Han resonerade vidare om att det med vegetarianer var som med det mesta vad gäller ”historiens utvecklingsgång”. Först måste materiella behov tillgodoses, därefter tillfredsställs de ideella behoven automatiskt. Saxon uttryckte det som att de svenska vegetarianerna sysselsatte sig med ”levernets omsorg” men att de sträckte ”händerna efter det nya, det kommande”. Efter det de fått uppleva i Manchester hade Saxon och Lom-

⁴³⁵ *Vegetarianen*, 1910:11–12A, ”Från vegetarianernas läger”, s. 149.

⁴³⁶ *Vegetarianen*, 1909:10, ”Internationella vegetariska kongressen i Manchester”, s. 131.

bard nu ”en särskild förpliktelse att predika vegetarismen som det största, det oundgängliga medlet för skapandet av en noblare mänsklighet”.⁴³⁷

Saxons resonemang illustrerar att argument för vegetarismens sak ofta var fokuserade på människan även när det som i det här fallet handlade om frustration över just det. Med det menar jag att Saxon och Lombard önskade att den svenska vegetariska rörelsen liksom den engelska (tids nog) borde betona etiska skäl till vegetarism i större utsträckning än vad som nu gjordes när fokus mer handlade om hygien och vegetarism som en matfråga. Detta synsätt handlade dock inte bara om en vilja att lyfta fram djuren som subjekt på liknande sätt som samtidens djurskyddsrörelse gjorde när den betonade att djur hade känsloliv och borde skyddas från fysiska och psykiska lidanden. Bakom fanns det en underliggande föreställning om att olika etiska aspekter kring att inte äta kött var något som var av grundläggande betydelse för att skapa, som Saxon uttrycker det, ”en noblare mänsklighet”. Föreställningen om ”en noblare mänsklighet” kan i sin tur jämföras med den sortens nyttoargument som fanns hos djurskyddsrörelsen som menade att djur var moraliskt nyttiga för människan på så vis att människan kunde utveckla sin godhet genom att behandla dem väl.

Saxons ordval om ”historiens utvecklingsgång” och talet om att ”predika vegetarismen” är värda att stanna vid. Det senare visar hur religiös retorik användes utanför en direkt religiös kontext i en tid då kristendomen hade en större närvaro i människors liv i Sverige än idag. Att tala om att ”predika vegetarism” kan också förstås utifrån Stefan Gelfgrens resonemang om denna tids sekularisering i vilken trosövertygelser tävlade med ideologier och världsbilder om människors uppmärksamhet.⁴³⁸ ”[H]istoriens utvecklingsgång” kan i sin tur tolkas dels utifrån Koselleck som menar att en central aspekt av moderniteten är att tidigare erfarenheter, det som ryms i begreppet *erfarenhetsrum*, inte i samma utsträckning kan relateras till förhoppningar och föreställningar om framtiden, *förväntningshorisonten*. I denna framstegstanke förstås det förflutnas erfarenheter som något sämre medan framtiden bär löfte om något nytt och bättre.⁴³⁹ Yttringar som ”historiens utvecklingsgång” och föreställningen om en ”noblare mänsklighet” kan också relateras till evolutionsläran som inte bara förändrade och utvecklade naturvetenskapen under 1800-talet utan också påverkade synen på människan som samhällsvarelse. Framstegstanken var stark och förhoppningarna stora

⁴³⁷ *Vegetarianen*, 1909:10, ”Internationella vegetariska kongressen i Manchester”, s. 131–132.

⁴³⁸ Gelfgren (2003), s. 35.

⁴³⁹ Koselleck (2004), s. 177ff; Jordheim (2003), s. 140ff.

om att människan själv hade möjlighet att påverka sin framtid och sig själv genom de val hon gjorde på såväl individnivå som på ett samhälleligt plan. Det var en framtidsoptimism som genomsyrade det tidiga 1900-talets svenska vegetarism.

Ett skäl till att *Vegetarianen* i så pass hög grad valde att skriva om olika slags fördelar som människan kunde erhålla genom en vegetarisk kost- och livshållning, såsom hälsa och bättre ekonomi, kan ha grundats i både djupare övertygelser om naturen och människans plats i den, men också i en mer pragmatisk hållning. Det fanns inte alltid en tydlig skiljelinje mellan de olika argumenten. Ett naturenligt liv ansågs leda till hälsa men också till bättre ekonomi för både den egna individen och för samhället i stort då det generellt kostar mindre att producera vegetarisk mat.⁴⁴⁰ För en rörelse som var angelägen om att skapa legitimitet för den egna livshållningen borde fokus på hälsa och andra vinningar som människor kunde göra genom att ta till sig den ha varit av stort intresse, vilket också framgår av den stora exponering som sådana argument fick av SVF.

Människans grymhet

I *Vegetarianen* återfanns genom åren texter som handlade om människans grymma behandling av djur.⁴⁴¹ Oftast var kritiken riktad mot hur slaktdjur behandlades inom såväl industriell slakt som den egna bondens slakt, men kritiken riktades också mot jakt. Djuren for illa oberoende av sättet de döddes på. I bönders slakt av sina djur kunde människans dubbelmoral uppmärksammas, att människor ena dagen kunde behandla sina djur som familjemedlemmar för att nästa dag slakta dem. En kort text med det temat avslutas med att ifall djuren hade möjlighet att tala skulle de ropa: "ack, att I ären så falska, människor".⁴⁴² Sättet som djuren föreställdes klaga över människans falskhet får religiösa konnotationer genom det ålderdomliga ordvalet "I ären", som återfanns i Bibeln. Ordvalet kan tolkas som ett retoriskt grepp

⁴⁴⁰ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1915:9–10A, "Den ekonomiska sidan av vegetarismen.", s. 78. Så såg argumentationen ut men vad det kostade att i så pass hög grad förlita sig på importerade varor är inget som mig veterligen diskuteras nämnvärt i ekonomiska termer.

⁴⁴¹ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1910:1, "Slutet" s. 6; *Vegetarianen*, 1919:1, "Vet ni?", s. 6; *Vegetarianen*, 1923:4, "Djurens fasa", s. 28; *Vegetarianen*, 1926:1, "Kalvens dödsfärd", s. 12–13; *Vegetarianen*, 1930:1, "Varje köttätare är en djurplågåre", s. 7; *Vegetarianen*, 1930:2, "Strökorn", s. 27; *Vegetarianen*, 1932:6–7, "Köttätarnes falska djurvänlighet", s. 89–90; *Vegetarianen*, 1932:10, "I slaktmånaden", s. 135; *Vegetarianen*, 1932:12, "Det ges ej human slakt", s. 174.

⁴⁴² *Vegetarianen*, 1910:1, "Slutet", s. 6.

för att vinna legitimitet för sin sak i en tid då kristendomen var mer närvarande i människors liv än i dagens Sverige.

I *Vegetarianen* fanns också längre utredande texter som behandlade slaktdjurens lidande, vare sig det var fråga om "den gamla metoden" med yxa, den "judiska metoden" eller genom "human slakt", det vill säga med användande av slaktmask.⁴⁴³ Då själva dödandet av djur ansågs vara fel fanns det inte heller något bra sätt att ta livet av djur. Att döda djur ledde alltid till att de fick lida. År 1930 fanns dock en kort text med rubriken "Varje köttätare är en djurplågåre". I texten fastslås att all slakt är djurplågeri, men att det finns ett sätt som är värst: den judiska metoden.⁴⁴⁴ Även om detta är en åsikt som fördes fram i *Vegetarianen*, vid åtminstone ett tillfälle, har jag inte funnit att det skulle vara en drivande fråga hos SVF att förbjuda den judiska slakten. Som titeln på texten i fråga också lyder ansåg man inom den vegetariska rörelsen att alla som åt kött var djurplågåre genom att de med sin kost bidrog till att djur dog och det på plågsamma sätt. Sedan fanns det, som detta exempel illustrerar, de som ansåg att det fanns grader i grymhet när det gäller sätt att döda djur på.

Inom den samtida djurskyddsrörelsen diskuterades också slakt och slaktmetoder, men utifrån andra utgångspunkter än i den vegetariska rörelsen. När vegetarianerna menade att det var fel i sig att döda djur och att det aldrig kunde rättfärdigas, förde man inom djurskyddsrörelsen fram ståndpunkten att det problematiska i stället var att åsamka djur onödigt smärta och lidande i samband med att de dödades. Slakt blev även tidigt en central fråga för djurskyddsföreningarna. Dirke framhåller att det främst var de vanliga slaktmetoderna som bönder använde sig av som djurskyddsföreningarna var kritiska till då de menades orsaka onödigt lidande hos djuren. En metod i vilken bedövning av djuret inte skedde framställdes som "skräckexempel på djurplågeri". I stället för att plåga djuren vid slakt propagerade djurskyddsföreningarna för vad som menades vara rationella slaktmetoder genom modern teknik vilket skulle göra den humanare. Frågan om humanare slaktmetoder drevs av veterinärer som engagerade sig i djurskyddsföreningar, men inte enbart. Dirke tar exempelvis upp att kvinnoföreningen SAQDF (Svenska Allmänna Qvinnoföreningen till Djurens Skydd) ordnade slaktkurser och tryckte och spred information om hur slakt med bedövning skulle gå till redan under 1880-talet.⁴⁴⁵ Att som flera djurskyddsföreningar gjorde

⁴⁴³ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1925:12, "Priset för en biffstek", s. 129–131.

⁴⁴⁴ *Vegetarianen*, 1930:1, "Varje köttätare är en djurplågåre", s. 7.

⁴⁴⁵ Dirke (2000), s. 188ff.

när de arbetade mot att förändra slakten är ett väsensskilt förhållningsätt till djuren mot det som vegetarianerna framhöll.

De två bilderna på följande sida är från *Vegetarianen*, från år 1904, respektive år 1929. Jag har valt att lyfta fram dem tillsammans då de illustrerar skillnader men också likheter som fanns mellan vegetarianerna och djurskyddsrörelsen när det handlar om att döda djur. Den övre bilden som visar en slaktare i färd med att slakta en gris har en humoristisk framtoning och avser att uppmärksamma tidningens läsare på den dubbelmoral som man menade fanns hos djurskyddsrörelsen. I bildtexten framgår det att grisens kött senare är avsett att serveras hos "presidenten av djurskyddet". Vegetarianerna var med andra ord medvetna om den diametrala skillnad som fanns mellan dem och djurskyddsrörelsen när det gäller synen på att döda djur. Det var "inte mycket att hurra för" att tala om sig själv i ordalag av att vara djurvän samtidigt som man slaktade och åt djur.⁴⁴⁶ Att det inom vegetarismen fanns en koppling mellan djurskydd och vegetarism kan exemplifieras med det på flera sidor långa föredrag hållet av fru Ida Ellsén som publicerades år 1908 i *Vegetarianen*. Föredraget tar sin början i en argumentation om att då människan är "den ende, som har fri vilja" har hon också ansvar mot "de svagare". Det innebär i sin tur att vegetarismen var en del av djurskyddet och att djurskyddet var en del av vegetarismen.⁴⁴⁷ I *Vegetarianen* beskrevs Ellsén som "konsekvent djurskyddsvän" som menade att "vegetarianerna äro de enda djurskyddsvänner, som tagit sin sak på fullt allvar".⁴⁴⁸

Den nedre bilden visar i sin tur en slaktad kalv "sparkande i sitt blod". Som precis har diskuterats var även djurskyddsrörelsen emot att slaktdjur skulle lida mer än nödvändigt, vilket framgår av deras arbete för humanare slaktmetoder. Men deras arbete för att försöka minimera lidande hos djuren innebar inte att människor borde sluta att döda och använda djur.

⁴⁴⁶ *Vegetarianen*, 1932:6–7, "Köttätarnes falska djurvänlighet", s. 89.

⁴⁴⁷ *Vegetarianen*, 1908:5–6, "Djurskydd och vegetarism", s. 52–56."

⁴⁴⁸ *Vegetarianen*, 1908:5–6, "Ida Ellsén", s. 49.

Vegetarianen, 1904:1, ej paginerad; *Vegetarianen*, 1929:9–10, s. 138

Texter som behandlade människans grymhet mot djur kunde ha ett känslösamt tonfall. De kunde handla om att utifrån djurets perspektiv berätta om den smärta och lidande det var utsatt för, men också om att på målande sätt beskriva den grymhet människor åsamkade djuren. I en del texter framställdes djur kunna tänka och känna på samma sätt som människor. För att visa på det orättfärdiga i att döda djur beskrevs djurens själsliv i antropomorfa drag.⁴⁴⁹ Här finns det paralleller mellan sättet som vegetarianerna tillskrev djur känsloliv som liknade människans med hur man inom djurskydds rörelsen vid samma tid kunde beskriva djur. Dirke har visat att ett slags argument som användes av djurvännerna var identifikationsargument, vilket bland annat innebar att djurs likheter med människan betonades.

År 1916 återfanns en sedelärande berättelse i *Vegetarianen* med titeln ”Jakten på råbocken”. Enligt den information som finns i anslutning till berättelsen är den baserad på en berättelse av Alphonse de Lamartine (1790–1869).⁴⁵⁰ I korthet handlar sagan om en yngling som skjuter en ung råbock när han är ute på jakt med sin far och några andra män. Precis innan mannen ska skjuta djuret inser han att det inte finns några stora skillnader mellan honom och djuret, att det oskyldiga djuret ”njöt av samma naturens skönhet [...] samma ljus, samma dag. Han hade också, ehuru visserligen i lägre grad än jag förmåga att tänka och känna”. Av vana går skottet av och djuret träffas.⁴⁵¹ I berättelsen kontrasteras djurets oskuld mot människans grymhet. När mannen kommer fram till den döende råbocken betraktar den mannen med tårar i ögonen. Med blicken frågar djuret mannen

”Vem är du? Inte känner jag dig – aldrig har då jag förnärmat dig – jag skulle kanske hellre ha älskat dig. Varför har du mördat mig? Varför har du berövat mig min rätt till ljus och luft, ungdom, glädje, liv? Vad skall det nu bli av min mor, mina syskon, min maka, mina små, som vänta mig i snåret, men som nu endast skola finna dessa hårtestar på marken, dessa bloddroppar i lungen? Men finnes månne icke en hämnare för mig, en domare för dig? Jag anklagar dig, men jag förlåter dig på samma gång – du ser icke vrede i mina ögon – ty jag är mild till och med mot mina lönnmördare – men jag är förvånad, jag lider och gråter.”⁴⁵²

⁴⁴⁹ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1916:1–2, ”Jakten på råbocken”, s.12–13; *Vegetarianen*, 1923:4, ”Djurens fasa”, s. 28; *Vegetarianen*, 1926:1, ”Kalvens dödsfärd”, s. 12–13.

⁴⁵⁰ För att läsa om Lamartines och hans bidrag till ”Animal Literature”, se Hester Hastings, ”Man and Beast: Lamartine’s Contribution to French Animal Literature”, *Modern Language Association*, vol. 61, nr. 4 (dec., 1946), s. 1109–1125.

⁴⁵¹ *Vegetarianen*, 1916:1–2, ”Jakten på råbocken”, s. 12–13.

⁴⁵² *Vegetarianen*, 1916:1–2, ”Jakten på råbocken”, s. 12.

Citatet visar hur djur kunde beskrivas i mer eller mindre antropomorfa drag som levande i människoliknande relationer med maka, barn, syskon och mor. Djur framställdes så att de hade stora likheter med människan, men med en central skillnad. Djur var oskyldiga och milda medan människan var grym. Till och med i sitt dödsögonblick förlät djuret människan. Beskrivningen av den oskuldsfulla råbockens liv och död har också religiösa konnotationer. Råbocken blir ett slags kristusgestalt då den genom sin död visar mildhet, men samtidigt anklagar sin "lönnmördare". Genom att råbocken får sätta sitt oskyldiga liv till ges mannen möjlighet att inse människans skuld och grymhet, och därmed tillfälle till att förändra sitt förhållande till djur.

Att en tidskrift som *Vegetarianen* publicerade berättelser av olika längd i vilka djur beskrevs i antropomorfa termer kan förstås utifrån flera perspektiv. Genom att framställa att det fanns betydande likheter mellan människor och djurs känsloliv kan syftet ha varit att öka legitimiteten för den egna saken. För hur kan vi försvara att döda djur som liknar oss människor så mycket inte bara rent fysiologiskt utan också känslomässigt?

Det var förstås inte bara vegetarianer som beskrev eller lyfte fram berättelser i vilka djur framställdes på ett antropomorft sätt. I förordet till Darwins verk *Människans härkomst och könsurvalet* skriver läkaren Nils Uddenberg att även Darwin i sina beskrivningar av djur och deras själsliv uttryckte sig på vad vi idag skulle kalla ett antropomorft sätt.⁴⁵³ Dirke lyfter fram hur djurskyddsrörelsen använde sig av antropomorfism som strategi. Hon menar att det finns skillnader men också likheter mellan vad hon benämner som 1800-talets djurberättelser och den äldre litterära formen fabeln som härstammar från antikens Grekland. Djurberättelsens närhet till fabeln gav den auktoritet och popularitet. Fabeln har en enklare form och är inte lika detaljrik som de djurberättelser som skrevs under 1800-talet, vilka har fler miljöbeskrivningar och är tydligare förankrade i sin tid. En annan skillnad mellan de två litterära sätten att skriva om djur är att i den äldre fabeln är djuret en symbol som representerar en egenskap.⁴⁵⁴

Dirke menar att ett tema hos djurberättelserna är fördragsamhet och offervilja hos djur, teman som också går att relatera till Lamartines berättelse om den unga råbocken. Djur kunde i djurberättelserna beskrivas på sätt som

⁴⁵³ Nils Uddenberg, "Förord", Charles Darwin, *Människans härkomst och könsurvalet* (Stockholm: Natur och kultur, 2006), s. XVII–XVIII. Även Peter J. Bowler uppmärksammar Darwins tendens att beskriva djurs beteenden på ett förmänskligande sätt. Bowler, *Evolution: The History of an Idea* (Berkeley: University of California Press, 2009), s. 212.

⁴⁵⁴ Dirke (2000), s. 139–142.

för tankarna till kristna martyrer, men också på sätt i vilka de agerade som goda kristna. Djuren klagade inte över behandlingen de fick utan vände andra kinden till. Framför allt gällde detta slaktdjuren.⁴⁵⁵ I Lamartines berättelse om den unga råbocken beskrivs den som ett oskyldigt djur som "lönsmördas" av människorna. Trots det grymma och orättfärdiga sätt som människan behandlar råbocken på accepterar den sitt öde och förlåter människan. På det sättet är det råbocken som agerar som en god kristen, i likhet med hur Dirke beskriver att det kunde se ut i djurberättelser.

Inte endast skildringar av levande djur och deras väg till slakt och död fanns i *Vegetarianen*. Även resultatet av slakten, de döda kroppsdelarna och köttet beskrevs på ett känsloladdat sätt. Det är en skillnad jämfört med djurskyddsrörelsen som inte såg dödandet av djur som det stora problemet utan att djur utsattes för (onödig) smärta och lidande. En text på flera sidor där signaturen O.Y. beskrev den "revolution" som måste till i människans förhållande till djur, framför allt med avseende på kostaspekten, inleddes med en skildring av mötet med djurkroppar i staden:

Å vagnar på gatan, vid omlastning på järnvägsstationer, i butiksfönster mötes min blick åter och åter af vedervärdigt stympade djurkroppar, än utan omhölje, än insydda i säckar, ur vilka en afskuren hals eller andra blodiga kroppsdelar sticka fram. Jag vänder bort blicken och påskyndar mina steg. Jag uppfylles af sorg och harm öfver mina medmänniskor, som äro fångna i köttätandets fördom.⁴⁵⁶

Även här påtalades det grymma med att "lemlästa oskyldiga varelser" och att människan gjorde det trots att det inte behövdes för överlevnaden. Det hade varit en annan sak om människan av naturen var tvungen att äta kött för sin överlevnad, men nu var det inte så menade artikelförfattaren. Det kan förstås som att människan går emot sin natur när hon äter kött.⁴⁵⁷ Valet att beskriva köttthanteringen på ovanstående sätt var nog också för att väcka avsky och äckel mot hur den moderna människan dödade djur för mat, och på det sättet visa på det felaktiga med att äta kött.

Den djuriska människan

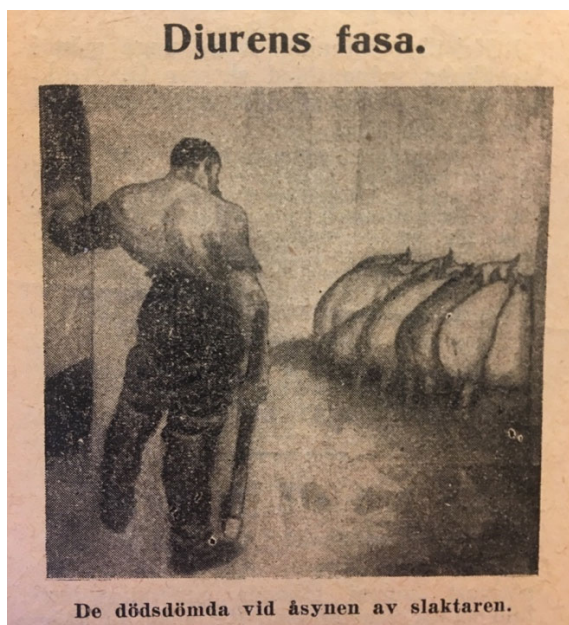
I *Vegetarianen* finns texter som på olika vis behandlar ett tänkt samband mellan att äta kött och djuriskhet förstådd som aggressivitet och brutalitet. Föreställningen var att människan kunde bli som ett rovdjur när hon åt kött,

⁴⁵⁵ Dirke (2000), s. 155.

⁴⁵⁶ *Vegetarianen*, 1907:2, "En revolution", s. 17.

⁴⁵⁷ *Vegetarianen*, 1907:2, "En revolution", s. 17–19.

och/eller att hon blev mer aggressiv av att döda djur. Vad gäller det sistnämnda är ett illustrerande exempel slaktare, vilka menades bli brutala till följd av att de dödade djur.⁴⁵⁸ Den bakomliggande tankegången var att har en människa vant sig vid att döda djur var steget inte långt till att också döda människor. I argumentationen går det att skönja en pacifistisk och utopisk tanke som fanns inom den vegetariska rörelsen. Om människor slutar att döda djur (vilket kan ske om ingen längre äter djur) kommer det leda till att människor inte heller dödar varandra, vilket i sin tur innebär att krig kommer att upphöra. SVF var inte ensam om att föra fram sådana tankar, liknande fanns exempelvis hos amerikanska vegetarianer redan under mitten av 1800-talet.⁴⁵⁹

Vegetarianen 1923:4, s. 28

Likartade idéer återfanns också hos samtidens djurskyddsrörelse, vilket Dirke uppmärksammar i sin avhandling. När det gäller föreställningar hos djurskyddsrörelsen om att brutalitet mot djur senare kan leda till brutalitet mot människor menar hon att djurvännerna använde Kants argument men utan att referera till honom. I texten "Von den Pflichten gegen Tiere und

⁴⁵⁸ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1918:2–3, "En röst i öknen! 'Du skall icke dräpa'", s. 26; *Vegetarianen*, 1927:10, "Religionen och slaktaryrket", s. 137–138; *Vegetarianen*, 1932:6–7, "Köttätarnes falska djurvänlighet", s. 89–90.

⁴⁵⁹ Shprintzen (2013), s. 65.

Geister” hänvisar Kant till konstnären William Hogwarths tryckta gravyrer *The Four Stages of Cruelty*, som publicerades 1750–1751. Gravyrerna illustrerar hur den fiktive Tom Nero börjar med att vara djurplågåre och slutar med att vara mördare.⁴⁶⁰ Dirke menar att det var ett vanligt motiv i djurberättelserna att betona att grymhet mot djur i sin tur resulterade i att också människor behandlades illa. Förståelsen av djurskydd som ”en moraliskt förbättrande lära” utgår också från detta motiv hävdar hon.⁴⁶¹

I den korta berättelsen ”Den breda käken” publicerad i *Vegetarianen* år 1910 beskrivs ett annat sätt på vilket människans djuriskhet ger sig tillkänna. Berättelsen som är skriven av Johannes Sköld återberättar ett möte mellan författaren och en vän till honom som äter kött. Vänner beställer in höns på en restaurang, vilket får vår protagonist att fundera på följande:

När han gjorde det, märkte jag, hur hans underkäk [sic] sköt framåt och blev bred. Hans läppar drogo sig tillbaka för att lämna plats åt köttstycket. De lyste röda som blod, och tänderna glänste fram mellan dem. Han hade en ytterst bristfällig tandrad, en följd av små rättänder, men hörntänderna voro ena bjässar. De sågo ut som lämningarna av några forntida betar. Kinderna pöste ut, och jag märkte kindknotornas ledande rörelser för varje tugg [sic] han gjorde. Händerna ryckte i vingen.⁴⁶²

I berättarens ögon verkar hans köttätande vän anta mer djuriska drag när han är mitt uppe i att äta köttbiten. När vännen sliter i sitt köttstycke och suger åt sig blodet tycker berättaren sig ana tidigare utvecklingssteg hos människan. Det noteras också att det är just blodet som vännen tycker mest om. I den beskrivna situationen tedde sig hörntänderna som ”forntida betar” och vännen som en kannibal. I profil såg det till och med ut som att hans käke hade ändrat proportioner genom att underkäken sköt ut på ett inte längre mänskligt sätt.⁴⁶³ Förfärad över situationen funderade berättaren på följande:

[ä]r människan verkligen i vissa ögonblick djur igen? Ett återfall i utvecklingskedjan. Hennes hjärta har ännu ej emanciperat sig utan tillhör med sin ena halva barbariet och med sin andra civilisationen! Och blodet – det röda blodet – Livet är i det. Hon äter liv! Och det gör bara djur.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Dirke (2000), s. 49.

⁴⁶¹ Dirke (2000), s. 49–50.

⁴⁶² *Vegetarianen*, 1910:9, ”Den breda käken”, s. 131.

⁴⁶³ *Vegetarianen*, 1910:9, ”Den breda käken”, s. 131–132.

⁴⁶⁴ *Vegetarianen*, 1910:9, ”Den breda käken”, s. 132

Berättelsen illustrerar hur evolutionsläran som utvecklades och vann alltmer mark under 1800-talet influerade tankar utanför vetenskapliga sammanhang.⁴⁶⁵ I den här förståelsen av evolutionsläran tycks evolutionen inte bara gå framåt utan även tillbaka vid vissa tillfällen. Protagonisten såg ett tidigare utvecklingssteg i sin vän då denne drog och slet i sin blodiga köttbit, som om han vore ett rovdjur. Genom att slita i och tugga på köttbiten tycktes vännen öppna upp den evolutionära utvecklingskedjan och blotta en uråldrig tid i vilken människan ännu inte var människa (och primat) utan ett rovdjur.

I sin bok *Människans härkomst och könsurvalet* skriver Darwin om "återgång i utvecklingen" som en del av evolutionen. Darwin var inte ensam om en sådan föreställning utan det var vanligt att under andra hälften av 1800-talet använda sig av ordet "atavismer" för att beskriva vad som tänktes vara en återgång till ett tidigare stadium i utvecklingen. Detta kunde göras för att förklara alltifrån varför en person som tillhörde en välanpassad släkt var "moraliskt undermålig" till att förklara varför en del kvinnors livmödrar var uppdelade i två rum. I båda fallen ansågs det vara fråga om en återgång till ett tidigare utvecklingsstadium.⁴⁶⁶ När berättelsens protagonist så beskriver hur vännen verkar återgå till ett tidigare stadium i den evolutionära utvecklingen när denne sliter i sin köttbit är det fråga om ett för tiden inte helt ovanligt sätt att uttrycka sig. Det ovanliga här är, om något, att tankegången användes för att legitimera en vegetarisk kosthållning och föra fram den som det rätta för det stadium människan nu tänktes befinna sig i.

Berättaren menade vidare att genom att äta kött visade människan att hon fortfarande stod med ena foten kvar i "barbariet" och den andra i civilisationen. Jag anser att det finns en ambivalens eller oklarhet i berättarens resonemang. Den köttätande vännen får representera tankegången att människan genom att äta kött återfaller (i stunden) till ett tidigare evolutionärt steg. Med det menas föreställningen att människan inom sig rymmer flera evolutionära steg samtidigt, att hon har spår av tidigare utvecklingssteg, som kan aktiveras genom att som i det här fallet äta kött. När vår berättare sedan talar om att människan i sitt hjärta fortfarande står med ena foten kvar i "barbariet" och den andra i civilisationen är det en lite annan tanke som uttrycks. Här handlar det i stället om olika evolutionära utvecklingssteg inom människosläktet. Vännen hade också beskrivits som en kannibal tidigare. Den evolu-

⁴⁶⁵ För att läsa mer om 1800-talets vegetarism och evolutionsläran, se Elsa Richardson, "Man is not a Meat-Eating Animal: Vegetarians and Evolution in Late-Victorian Britain", *Victorian Review*, vol. 45, nr 1, 2019, s. 117–134.

⁴⁶⁶ Uddenberg (2006), s. XXIII–XXIV. Darwin skriver om olika anatomiska exempel av återgång i utvecklingen. Darwin (2006), s. 96–102.

tionära ”kampen” fanns alltså även inom människosläktet i formen av en kamp mellan barbari och civilisation.

Föreställningen om att människan som art befann sig på olika ”utvecklingssteg” finns beskrivet i Darwins *Människans härkomst och könsurvalet*. I Darwins resonemang finns en tydlig rasistisk ordning som beskriver den vita människan, europén, som högst upp på utvecklingsstegen medan mer ”primitiva” folkslag befann sig längre ner och svarta människor längst ner. Ju längre ner folkslag befann sig på den tänkta utvecklingsstegen desto närmare primaterna ansåg Darwin i likhet med flera andra under 1800-talet att de var.⁴⁶⁷ I Skölds berättelse om lunchen tillsammans med sin köttätande vän finns dock ingen uttalad rasistisk retorik i vilken den vita mannen sägs befinna sig högst upp på utvecklingsstegen och svarta eller ”primitiva” folkslag långt ner, närmare primaterna. Likheten som ändå finns är den positiva synen på den västerländska civilisationen. Föreställningen är att den är belägen högst upp på utvecklingsstegen medan ”barbariet” och en (föreställd) tid av kannibalism tillhör det förgångna och en lägre position på utvecklingsstegen.

Civilisation är i det här sammanhanget positivt laddat, vilket långt ifrån alltid var fallet hos den vegetariska rörelsen. Mycket av *Vegetarianens* och Saxons retorik gick ut på att kritisera det moderna samhället eller de sätt som den europeiska civilisationen utvecklades i form av exempelvis urbanisering, industrialisering och med det ett större avstånd från ett föreställt harmoniskt liv på landsbygden i enhet med naturen. Som vi har sett i tidigare kapitel var vegetarismen samtidigt klart framåtriktad. Framtiden kunde beskrivas utopiskt på ett sätt som inte alls såg ut som romantiserat landsbygdsliv ur det förgångna.

Människan: den fruktätande primaten

Vi höra till *Primates*, de högre däggdjuren, bland vilka ingen enda art, således ej håller människan, af naturen är köttätande. Varför lefver då människan, här i västerlandet åtminstone, alldeles som hon skulle höra *Carnivora*, rovdjuren – bland hvilka för rästen intet enda är så grymt, så massdödande som hon? Vadan denna ödesdigra avvikelse från naturens bud?⁴⁶⁸

Citatet är hämtat ur texten ”En revolution” från år 1907. Passagen är intressant, särskilt eftersom den illustrerar ett par centrala aspekter hos det tidiga 1900-talets svenska vegetarism: dels det sätt som evolutionsläran användes

⁴⁶⁷ Se exempelvis Peter J. Bowler, *The Fontana History of the Environmental Sciences* (London: Fontana Press, 1992), s. 346ff.

⁴⁶⁸ *Vegetarianen*, 1907:2, ”En revolution”, s. 18.

för att legitimera den egna kosthållningen, dels en explicit kritik av västerlandet. Dessutom belyser citatet människans grymhet mot djuren, en grymhet som menades vara värre än rovdjurens.

Evolutionsteorin, med betoning på människans släktskap med primater, återopades ofta i den vegetariska rörelsen för att legitimera den egna kosthållningen.⁴⁶⁹ Att naturen hade ämnat människan att vara fruktätare var ett starkt argument för den egna saken. Med Johan Lindström Saxons och SVF:s vokabulär innebar det en huvudsaklig föda bestående av frukt, säd och nötter.⁴⁷⁰ I den vegetariska litteratur som hade anknytning till SVF går det att skönja en natursyn där naturen skildrades som felfri, god och som en harmonisk enhet. Sjukdomar och för tidig död framställdes inte som fel eller brister i den naturliga ordningen, utan som direkta konsekvenser av att människan inte längre levde i enlighet med naturens lag.⁴⁷¹ Det fanns en tanke om en förgångenhet, reell eller mytologisk, i vilken människan levde i harmoni med den naturliga ordningen. Som vi har sett kunde denna förgångenhet också beskrivas i mer religiösa termer med hänvisning till Bibeln och skapelseberättelsen. Följde människan bara naturens (och/eller Guds) vilja väntade lycka och ett långt och friskt liv.

Evolutionsteorin hade visat att människan inte bara uppvisade likheter med de stora aporna, utan att hon även delade anfader med dem.⁴⁷² *Vegetarianen* och Saxon argumenterade att eftersom människan är primat och nära släkt med schimpanser och orangutanger är hennes naturliga föda densamma som deras, nämligen frukt. I kokboken *Fru Saxons kokbok* som Anna Maria Saxon gav ut 1923 tillsammans med sin man Johan Lindström Saxon fanns en jämförande anatomisk modell. Tabellen visade att människan och "[d]e människoliknande aporna" hade likadana matsmältningsapparater. Såväl de människoliknande aporna som människan beskrevs som fruktätare, med skillnaden att det för människan gavs tillägget "av naturen" i parentes.⁴⁷³

⁴⁶⁹ *Vegetarianen*, 1925:3, "Vetenskapliga vittnesbörd till förmån för vegetarismen." s. 23.

⁴⁷⁰ I kapitlet "Maten på bordet" visas att verkligheten dock såg annorlunda ut. En vegetarian kunde exempelvis också äta "surrogat" som ägg och mejeriprodukter och olika köttsubstitut, vilka ofta baserades på nötter. Den sortens livsmedel figurerade ofta i matrecepten som publicerades i *Vegetarianen* och i kokböcker såsom A. M. Saxon och J. L. Saxons *Fru Saxons kokbok: konsten att tillaga hälsogivande och energibildande, välsmakande mat, baka kraftbröd, konservera frukt o. bär samt bereda sunda bordsdrycker* (1923).

⁴⁷¹ Se exempelvis Saxon (1921); Saxon (1920), s. 15.

⁴⁷² Darwin var inte den förste att uppmärksamma likheter mellan människan och schimpanser. Det hade exempelvis Carl von Linné (1707–1778) och Jean-Baptiste de Lamarck (1744–1829) också gjort. Bowler (2009), s. 49–51, 218.

⁴⁷³ A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 12.

Informationen inom parentes är illustrativ då den signalerade att även om människan i många delar av världen inte levde som fruktätare var det trots allt det naturliga. Valet att ha med en anatomisk modell i vilken gruppen människor, människoliknande apor, allätare (svin) och rovdjur fanns med kan också ses som exempel på att människan beskrevs som ett djur bland flera. I en tabell som den hade hon ingen upphöjd plats utan var ett exempel av flera på de olika sorters djur som finns på jorden. Att försöka bevisa att människan huvudsakligen var fruktätare genom jämförande anatomi som jämförde med primater kan förstås utifrån det enorma genomslag som evolutionsläran hade fått. Människan hade genom den givits härstamning bland de andra djuren. Men det motsatta gällde också. Det kan exemplifieras med att djur och djurs beteenden tenderade att beskrivas antropomorft i *Vegetarianen*. En förklaring till bägge förhållningssätten är att gränsen mellan människa och djur fick en annan karaktär genom evolutionsläran.

I Sverige men också i andra länder hänvisade vegetarianer till naturvetenskapen för att legitimera den vegetariska kosthållningen och därmed den egna rörelsen. Redan år 1891 gavs boken *Den rätta dieten: en afhandling om människans naturenliga föda* ut på svenska.⁴⁷⁴ Författare till boken var Anna Kingsford, en engelsk anivisesektionist, vegetarian, feminist, teosof och tillika en av de första kvinnliga läkarna i England.⁴⁷⁵ När boken gavs ut på svenska hade inte SVF grundats än, men det fanns föreningar och människor som intresserade sig för vegetarismens sak i Sverige.⁴⁷⁶ I sitt verk undersökte Kingsford med hjälp av "naturalvetenskapen" huruvida människan av naturen är "köttätande, gräsätande, allätande eller fruktätande".⁴⁷⁷ Slutsatsen Kingsford drog var att människan var fruktätande eftersom hennes fysiologi liknade primaters i så pass stor utsträckning.⁴⁷⁸ Den jämförande anatomin var också "tidens spetsvetenskap" när det gällde att styrka Darwins utvecklingslära.⁴⁷⁹

Uppfattningen att det inte är naturenligt för människan att äta djur var ett av de mest grundläggande argumenten hos den svenska vegetarismen repre-

⁴⁷⁴ Boken var en översättning från engelska, som i sin tur var en utvidgad version av Kingsfords avhandling *De l'amination Végetale chez l'Homme* som hon lagt fram på medicinska fakulteten i Paris då hon tog sin läkarexamen 1880. Kingsford (1891), s. 3.

⁴⁷⁵ Gregory (2007), s. 104, 176; Natasha Rebry Coulthard, "Becoming What You Eat: Anna Kingsford's Vegetarian Posthuman", *Victorian Literature and Culture*, 50(2), (2022), s. 325ff.

⁴⁷⁶ Svenska Reformgillet och Samfundet för befrämjandet av ett naturenligt levnadssätt, vilka grundades 1889 respektive 1894, var positiva till en vegetarisk livshållning. Sundin (1986), s. 91–93.

⁴⁷⁷ Kingsford (1891), s. 7.

⁴⁷⁸ Kingsford (1891).

⁴⁷⁹ Uddenberg (2006), s. XXV.

senterad genom SVF. Argumentet är i sin tur grundat i förståelsen att människosläktet tillhör primaterna och därmed är ett djur bland andra, låt vara med förnuft. Det är talande att det är med hjälp av den moderna vetenskapen, framför allt genom evolutionsläran, men också senare vetenskapliga upptäckter såsom vitaminernas roll, som vegetarianerna ansåg att de fick bevis på den naturliga ordningen. Legitimeringen och ”bevisföringen” för den egna livshållningen görs genom att återknyta till en föreställd förflutenhet eller ursprung vilken i sin tur bevisas med hjälp av modern vetenskap.

Hierarki mellan olika djur

I den avslutande delen av kapitlet uppmärksammar jag föreställningar som fanns i den vegetariska rörelsen om en hierarki mellan olika djur samt människans plats i en sådan hierarki. Tidigare i kapitlet finns ett citat från texten ”En revolution” i vilken signaturen O.Y hävdar att västerlandets människor levde som rovdjur trots att människan till sin natur är primat. O.Y beskrev dessutom människan som det grymmaste och mest ”massdödande” djuret som genom sitt handlande gick emot ”naturens bud”.⁴⁸⁰ Genom valet att äta kött och därmed döda djur, handlade människan som om hon vore det värsta av rovdjur. Citatet illustrerar centrala idéer och ståndpunkter som fanns hos samtidens vegetarianer, av vilka flera kan anknytas till en föreställning om en hierarki i naturen. Att människor, och då framför allt västerländska människor, inte levde efter ”naturens bud” är en tankegång som SVF lyfte fram när föreningen försökte legitimera en vegetarisk livshållning. Som jag har diskuterat tidigare kan det förstås som en kritik av det moderna västerländska samhället ur vilken vegetarismen hade uppstått. Moderniteten hade bland annat inneburit att fler människor fick möjlighet att äta mer kött än vad som hade varit fallet under tidigare perioder då kött framför allt varit förbehållet människor med tillgångar samt något som majoriteten av befolkningen främst åt vid högtider. Även produktionen av kött förändrades, vilket kan exemplifieras med begynnelsen av en köttindustri som påverkade uppfödning, slakt och styckning bland annat.⁴⁸¹ När signaturen O.Y. talar om den

⁴⁸⁰ *Vegetarianen*, 1907:2, ”En revolution”, s. 17–19.

⁴⁸¹ Amy J. Fitzgerald skriver bland annat om uppkomsten av slakthus under 1800-talet som en följd av samhälleliga förändringar såsom tekniska utvecklingar, urbanisering och ”concern about public hygiene”. Amy J. Fitzgerald, ”A Social History of the Slaughterhouse: From Inception to Contemporary Implications”, *Human Ecology Review*, vol. 17, nr. 1, 2010, s. 59ff.

västerländska människan som massdödande kan det vara mot bakgrund av dessa förändringar.

Den uttalade kritiken mot den västerländska människan och hennes sätt att leva som en "massdödande" grym "carnivor" leder vidare till hierarkin mellan människor och djur som kan utläsas och problematiseras utifrån signaturen O.Y:s argumentation. Det handlar inte bara om att den västerländska människan inte (längre) lever såsom den primat hon av naturen anses vara, utan också om att det i argumentationen går att utläsa en kritik av det sätt som rovdjuren lever då de dödar för sin föda, låt vara att de följer sin natur. Roddjuren verkar således ha ansetts befinna sig längst ned i hierarkin medan frukt- och växtätande djur befann sig högre upp. Ett sätt att uttrycka detta är genom att påpeka att människan betar sig som det värsta av rovdjur när hon äter kött. En viktig skillnad var förstås att rovdjuren dödade och åt djur för att det var deras instinkt och för att naturen hade skapat dem på det viset. Människan hade ett val då vegetarianerna menade att hennes kropp inte av naturen var utvecklad till att förtära döda djur.

Texten "En revolution" aktualiserar alltså två sätt att se på en hierarki inom djurvärlden. Ett sätt är den där rovdjur föreställs tillhöra de lägre stående djuren och där växtätande djur i sin tur föreställs befinna sig högre upp i en sådan hierarki. Den sortens hierarki har moraliska förtecken genom att det just är djur som dödar andra djur för sin föda som menas befinna sig längre ned i hierarkin. Vi kan kalla det för en moralisk hierarki. Föreställningen om att det på så vis fanns "bättre" och "sämre" djur, i brist på bättre uttryck, går att relatera till den syn som fanns inom djurskyddsrörelsen om vilka djur som ansågs vara betydelsefulla. Dirke beskriver hur djur skulle ha en positivt laddad symbolvärld för att djurvännerna skulle vilja engagera sig i dem. Hästen är exempel på ett sådant djur. Hos vegetarianerna var i stället det viktiga att djur inte dödade andra djur. Det var inte bara fel av människan att döda djur. Roddjur som till sin natur dödade andra djur för att överleva kunde inte heller beskrivas i positiva termer.

Den andra sortens hierarki inom djurvärlden som går att skönja i texten i fråga är en som är influerad av evolutionsläran. I en sådan hierarki är människans plats högst upp, tätt följd av andra primater. I texten "Urinsyran. Ett kapitel om människans natur att vara fruktätare" publicerad i *Vegetarianen* år 1907 uttrycks en sådan föreställning. Författaren, "Rich. Ungewitter", formulerar det på följande sätt:

Sedan Goethe, Lamarck (1809) och slutligen Darwin (1859) grundlagt utvecklingsläran, som ytterligare utbildats af den framstående forskaren Häckel, ha vi

kommit till insikt om att människan måste betraktas som den sista länken i djurens uppstigande utvecklingskedja.⁴⁸²

Att människans plats var den högt upp i en hierarki med andra djur, eller ”den sista länken i djurens uppstigande utvecklingskedja” framstår som självklart för den vegetariska rörelsen. Vad som däremot inte var lika självklart var hur pass säkert människan befann sig där. En oro för att människan kunde falla från sin position uttrycktes på flera sätt. En som artikulerar en sådan oro är tidigare nämnda Sylvester Graham som var förgrundsgestalt inom den amerikanska vegetariska rörelsen. Graham oroade sig för att människor genom alkohol, sexuella utlevelser och mat (kött) kunde falla från sin position och återigen leva som ”the lower animals”.⁴⁸³ En annan person som uttrycker, om inte en oro, så en föreställning om att människans plats högst upp i hierarkin inte är helt säker, är Johannes Sköld i tidigare diskuterade text ”Den breda käken”. Skölds berättelse om sin köttätande vän som drog och slet i sin köttbit illustrerar en föreställning som fanns under 1800-talet och framåt om en återgång till ett tidigare stadium i utvecklingen. Ett tredje sätt som denna ”oro” kunde uttryckas exemplifierar texten ”En revolution”, vilken också fick inleda den här delen av kapitlet. I det exemplet beskrivs människor som det mest ”massdödande” djuret, som handlar som de värsta rovdjuret. Gemensamt för de tre beskrivna sätten att uttrycka oro eller en föreställning om att människans position i en hierarki med de andra djuren inte är helt säker är människans handlande. Genom att handla på vad som föreställs vara fel sätt kan människans plats rubbas.

Sammanfattning

I det här kapitlet har fokus varit riktat mot relationen människa djur utifrån olika perspektiv. I likhet med vad som har uppmärksamrats i tidigare undersökningskapitel stod människan i fokus även då mer djuretiska skäl lyftes fram för en vegetarisk livshållning. Kapitlet började med att jag lyfte fram Dirkes beskrivning av vilka slags djur det var som den samtida djurskydds-rörelsen ansåg var betydelsefulla samt hennes kategorisering av argument som användes inom djurskydds-rörelsen i arbetet för djurens rättigheter. Detta gjordes för att kunna jämföra och kontrastera föreställningen om djur hos den vegetariska rörelsen med synen i djurskydds-rörelsen.

⁴⁸² *Vegetarianen*, 1907:1, ”Urinsyran. Ett kapitel om människans natur att vara fruktätare”, s. 6.

⁴⁸³ Shprintzen (2013), s. 21.

Hos SVF fanns en föreställning om att vegetarismen genomgick olika stadier. I början var det bra att betona direkta vinster som människan fick av en vegetarisk livshållning, medan etiska argument borde lyftas fram i takt med att rörelsen blev mer etablerad. De etiska argumenten handlade inte bara om att på liknande sätt som samtidens djurskydds-rörelse betona att djur borde skyddas från lidanden eftersom även de hade känsloliv. Det handlade också om att som Saxon uttryckte det skapa ”en noblare mänsklighet”.⁴⁸⁴

I *Vegetarianen* kunde man vid olika tillfällen läsa om människans grymhet mot djur. Djurens lidande kunde beskrivas på ett sentimentalt sätt och deras liv skildras i antropomorfa termer. Grymheten kunde exemplifieras med slakt av olika slag, men också med jakt. När det gällde bondens slakt av sina djur lyftes människans dubbelmoral fram. Från att ha behandlats som en familjemedlem ena dagen så slaktades djuret det andra dagen. Grymheten i jakt beskrevs på ett tydligt sätt i texten ”Jakten på råbocken” som skildrade hur en ung man sköt en råbock. I berättelsen kommer den unge mannen till insikt precis innan skottet avlossas om alla de likheter som fanns mellan honom och djuret. Liksom den unge mannen njöt djuret av den vackra naturen och liksom mannen hade djuret förmåga att tänka och känna, låt vara ”i lägre grad”. Råbocken skildrades på ett antropomorft sätt som en person med familjemedlemmar som den hade känslomässiga band till.⁴⁸⁵

I uppmärksammandet av djurens lidande och människans grymhet kunde en religiös retorik användas, i vilken människan beskrevs som falsk och som en ”lönnmördare”. Djuren kunde klaga över denna falskhet men också uppvisa förlåtelse mot människan, såsom i exemplet med den dödade råbocken då denne i dödsögonblicket förlät sin ”lönnmördare” trots förvåning och lidande över det som skedde.⁴⁸⁶ I det tidiga 1900-talet innehade kristendomen en större och mer självklar plats i människors liv i Sverige än vad fallet är idag. Att då använda sig av och lyfta fram en retorik med kristna konnotationer var inte ovanligt.

Ett sätt som evolutionsläran påverkade vegetarismens syn på människa och djur och relationen dem emellan diskuterades under rubriken ”Den djuriska människan”. I berättelsen ”Den breda käken” beskrivs hur författaren och dennes vän äter en måltid tillsammans på restaurang. När vännen som beställer in kött sätter tänderna i sin köttbit tycker författaren

⁴⁸⁴ *Vegetarianen*, 1909:10, ”Internationella vegetariska kongressen i Manchester”, s. 131–132.

⁴⁸⁵ *Vegetarianen*, 1916:1–2, ”Jakten på råbocken”, s.12–13.

⁴⁸⁶ *Vegetarianen*, 1910:1, ”Slutet”, s. 6; *Vegetarianen*, 1916:1–2, ”Jakten på råbocken”, s. 12–13.

sig se något förändras i dennes anlete. Vänner som tycks börjar anta mer djuriska drag såsom en framåtskjutande käke, stora hörntänder som påminde om "forntida betar", får författaren att fundera på om människan vid vissa tillfällen kan bli djur igen.⁴⁸⁷ Beskrivningen kan förstås som ett exempel på en så kallad atavism, vilket innebar föreställningen om en återgång till ett tidigare stadie i utvecklingen, något som Darwin även beskriver i *Människans härkomst och könsurvalet*.⁴⁸⁸

Ytterligare ett exempel på hur evolutionsläran påverkade vegetarismen är synen på människan som en fruktätande primat. Detta var ett av de mest centrala argumenten som gavs till varför människan av naturen var vegetarian. Det påtalades att människan, i likhet med "människoliknande apor", med vilket menades primater som schimpanser, hade frukt som huvudsaklig föda. Likheten mellan människan och de människoliknande apornas "mat-smältningsapparater" visades i tabeller i syfte att på ett vetenskapligt sätt framställa bevis för detta. Genom att sätta människan och de människoliknande aporna sida vid sida på ovanstående sätt klargjordes att även människan var ett djur. Människan hade inte enbart evolutionärt utvecklats ur apoliknande djur, utan var fortfarande nära släkting med primater som levde under samma tid.

Inom den vegetariska rörelsen fanns föreställningar om en hierarki i djurvärlden och människans plats i en sådan hierarki. En föreställning var att rovdjur var lägre stående djur medan växtätande djur befann sig högre upp i hierarkin. Hierarkin har moraliska förtecken genom att djur föreställdes som "bättre" eller "sämre" beroende på om de dödade andra djur eller inte. Denna föreställning går att relatera till synen på djur inom djurskydds-rörelsen. Som Dirke har beskrivit behövde djur ha en positivt laddad symbolvärld för att djurvännerna skulle intressera sig för dem. En annan föreställning som vegetarianerna hade om en hierarki i djurvärlden är influerad av evolutionsläran. Där placeras människan högst upp, tätt följd av andra primater. Att detta var människans plats i en hierarki med andra djur var självklart inom vegetarismen. Lika självklart var dock inte hur säkert människan satt där. På flera sätt uttrycktes en oro för att människan kunde falla från sin position.

⁴⁸⁷ *Vegetarianen*, 1910:9, "Den breda käken", s. 131–132.

⁴⁸⁸ Uddenberg (2006), s. XXIII–XXIV. Darwin skriver om olika anatomiska exempel av återgång i utvecklingen. Darwin (2006), s. 96–102.

6. Vegetarismen och det moderna – en avslutande diskussion

Det har i så gott som alla tider funnits människor som av etiska eller religiösa skäl valt att inte äta kött.⁴⁸⁹ En del människor har alltid ätit vegetariskt när det funnits möjligheter, även om det var först under mitten av 1800-talet och framåt som sammanslutningar började formeras i västvärlden som benämnde sig som vegetariska. De nybildade vegetariska föreningarna samlade ”vegetarianer” som av olika anledningar menade att människan inte borde förtära kött. Med formeringen av Svenska vegetariska föreningen (SVF) år 1903 blev Sverige en del av denna internationella rörelse.

Avsikten med den här undersökningen, vars undersökningsperiod är cirka 1900–1935, har varit att bidra med nya perspektiv och kunskap om det tidiga 1900-talets vegetarism i Sverige genom att sätta in den i olika sammanhang. Dels har jag velat undersöka den svenska vegetarismen som en egen rörelse, dels uppmärksamma hur nära förbunden den var med vegetariska rörelser på ett internationellt plan. Tidigare studier har lyft fram den svenska vegetarismen som en del av den större livsreformrörelsen, något som jag också anser vara relevant och viktigt att göra.⁴⁹⁰ Dock har jag velat förstå vad som är unikt med vegetarismen, eller annorlunda uttryckt, vad det är som gör att den kan förstås som en egen rörelse med en egen världsbild, trots de nära förbindelser och likheter som fanns mellan vegetarismen och andra livsreformrörelser, såsom nykterhetsrörelsen, djurskyddsrörelsen och naturläkekonströrelsen. Det huvudsakliga materialet har varit SVF:s medlems-tidning *Vegetarianen* samt olika skrifter författade av Johan Lindström Saxon i vilka vegetarismen och vad som menades vara närbesläktade frågor diskuterades. Utöver det har vegetariska kokböcker som har en direkt koppling till SVF undersökts.

Undersökningen är tematiskt disponerad. I de undersökande kapitlen som bär namnen ”Organisation och aktivism”, ”Maten på bordet”, ”Religion och vegetarism” samt ”Människan bland djuren” har ambitionen varit att lyfta fram och slå fast centrala aspekter av det tidiga 1900-talets svenska

⁴⁸⁹ Se exempelvis Spencer (1995).

⁴⁹⁰ Stolare (2003).

vegetarism vad gäller såväl praktik av olika slag som idémässiga föreställningar kopplade till ett vegetariskt levnadssätt.

Det här avslutande kapitlets upplägg ser ut på följande sätt: inledningsvis återknyter jag till de teoretiska perspektiv som har väglett undersökningen samt till avhandlingens syfte och frågeställningar. Därefter diskuterar jag de resultat som undersökningen har mynnat ut i, dels utifrån vad de innebär för kunskapen om det tidiga 1900-talets vegetarism i Sverige, dels utifrån ett större perspektiv som rör livsreformrörelsernas roll under den undersöka perioden. I anslutning till det kommer jag diskutera på vilka sätt undersökningens resultat bidrar med ny kunskap. Med det avses ny kunskap om den svenska vegetarismen men också om det tidiga 1900-talets samhälle och om hur rörelser vid den tiden samarbetade internationellt.

Undersökningens syften och det moderna

En utgångspunkt för den här undersökningen har varit att den vegetariska rörelse som uppkom under 1800-talet och det tidiga 1900-talet ska förstås som ett uttryck för det moderna samhällets framväxt. I takt med bland annat urbaniseringen och en växande medelklass i framför allt städer av olika storlek hade ett ökande antal människor, kanske för första gången, möjlighet att i större utsträckning än tidigare välja vad de skulle äta. Genom att medvetet välja att äta vegetariskt bröt dessa personer mot det som var givet av tradition. Under tidigare perioder hade människor ätit mer av vad som kan betraktas som en vegetarisk kost. Detsamma gällde fortfarande under undersökningsperioden bland fattigare människor på landsbygden och bland människor i andra delar av världen. Skillnaden var att det för dem inte var ett medvetet val på samma sätt som det var för vegetarianerna.

Beskrivningen av det moderna samhället som grund eller förutsättning för den vegetariska rörelsens uppkomst, samt frågan hur en ny rörelse som den vegetariska kunde legitimeras, leder vidare till undersökningens teoretiska ansats. Det övergripande teoretiska perspektivet har handlat om modernitet. Mer precist innebär det att modernitet diskuterats på flera sätt för att belysa hur den svenska vegetarismen i olika avseenden var länkad till det moderna samhällets framväxt. Ett sätt är temporalitet eller den förändrade förståelse av relationen mellan dåtid, nutid och framtid som moderniseringsprocesserna ledde till. Ett annat perspektiv är biopolitik tillsammans med "hygien" som en diskurs eller ideologi som var en central del av det tidiga 1900-talets samhälle. Ett annat sätt att fokusera modernitet har handlat om genus förstått som de ideal som rådde när det gäller hur kvinnor och män kunde och borde

agera offentligt i olika mer eller mindre separerade sfärer. Slutligen har jag undersökt legitimitetsskapande och kollektiv identitet hos den svenska vegetarismen. Premissen har varit att en ny rörelse som den vegetariska behövde skapa legitimitet för sin sak och en kollektiv identitet för sina anhängare för att ha möjlighet att växa och bli tagen på allvar i sin tid.

De frågor som har väglett undersökningen berör på olika sätt den modernitetstematik som avhandlingen utgår ifrån. Jag har velat få svar på frågor som vad vegetarianer ansåg vara den ”rätta” vegetariska kosten och hur den legitimerades. Andra frågor har handlat om hur SVF organiserades nationellt och samverkade internationellt. En annan frågeställning har handlat om på vilka sätt vetenskap användes för att legitimera en vegetarisk livshållning och hur det kan förstås utifrån att det hos vegetarismen fanns en kritik av det moderna samhället på samma gång som de möjligheter som moderniteten gav bejakades. De sista två övergripande frågorna har handlat om hur den könsmissiga arbetsfördelningen såg ut inom SVF och hur det kan förstås utifrån tidens sfärsepareringsideal, samt hur religiösa och etiska argument användes i legitimitetssyfte och hur dessa kan förstås utifrån studiens övergripande modernitetstematik.

Alla goda strävandens avantgarde

Ordet som användes av SVF för att beskriva den livshållning som föreningen arbetade för var vegetarism. När olika aspekter av det vegetariska levnads-sättet och den egna rörelsen beskrevs i medlemstidningen *Vegetarianen* användes uttryck som ”vegetariska principer”, ”den vegetariska födan”, den ”vegetariska kongressen”, ”vegetariska vittnesbörd” och så vidare.⁴⁹¹ Ordet vegetarianism och adjektivformen vegetarianska som idag används för att benämna en kosthållning utan kött brukades inte. Anledningen att jag betonar skillnaden i språkbruket mellan då och nu handlar inte om etymologi. Det handlar i stället om att visa på olikheter mellan det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse och den som finns idag. Det går inte att enkelt sätta ett likhetstecken mellan dagens vegetariska rörelse och det tidiga 1900-talets vegetarism, eftersom de på grundläggande sätt är annorlunda. Det är de rent språkligt, men framför allt innehållsmässigt. Vegetarismen var en central del av livsreformrörelsen och av den hygienistiska diskurs som fanns vid tiden.

⁴⁹¹ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1906:5, ”Svenska vegetariska föreningens årsmöte i Rättvik”, s. 65–67; *Vegetarianen*, 1906:5, ”Nordiska vegetariska kongressen i Helsingborg”, s. 67–71; *Vegetarianen*, 1908:7–8, ”Program”, s. 66.

Men den var också påverkad av och utgjorde en aktiv del av andra aspekter av det moderna samhälle som växte fram.

Martin Stolare belyser att i forskning om den tyska strömningen av livsreformrörelsen har den vegetariska rörelsen pekats ut som dess kärnrörelse och som en del av den inre kretsen av livsreformrörelsen. Stolare lyfter fram Wolfgang Krabbe som menar att fler rörelser än den vegetariska ingår i den inre kretsen: klädesreformrörelsen, naturläkekonströrelsen och nudismrörelsen. Rörelser som kolonirörelsen, nykterhetsrörelsen, jordreformrörelsen och trädgårdsstadsrörelsen utgör däremot den yttre kretsen.⁴⁹² Vegetarismen har beskrivits som en central del av livsreformrörelsen. Det är en tolkning jag stöder. Min undersökning av den svenska vegetariska rörelsen har kommit fram till liknande resultat, men med ett något annat fokus, eller om man så vill andra konsekvenser. Med det avser jag vegetarianernas egen självförståelse och hur de förstod den egna rörelsen i relation till andra rörelser i tiden, av vilka flera kan definieras som just livsreformrörelser.

Vegetarianernas självuppfattning såsom den framkommer i de studerade källorna kan sammanfattas så, att de förstod sig som den egentliga kärnan i en rad närbesläktade rörelser, eller att vegetarismen även inneslöt dessa strävanden. De närbesläktade rörelser som jag främst syftar på är nykterhetsrörelsen, djurskyddsrörelsen och fredsrörelsen. I undersökningen har jag främst fokuserat på de två första. I *Vegetarianen* och av Saxon hävdades det att varje sann vegetarian är djurvän och att en vegetarian också är fredsvän. Anledningen sades vara att vegetarismen innebär ett avståndstagande från att döda såväl djur som människor. När det gäller släktskapet med nykterhetsrörelsen handlar det om att vegetarianerna förstod kött och alkohol som liknande gifter. En vegetarian avstod därför inte enbart från att äta kött utan även från att dricka alkohol. I denna föreställningsvärld var det också så att vegetarianerna ansåg att en vegetarisk livshållning i förlängningen innebar, eller hade möjlighet att innebära, långtgående förändringar av såväl den egna individen som av samhället i stort.

Hos nykterhetsrörelsen, fredsrörelsen och djurskyddsrörelsen fanns inte samma föreställningar om relationen mellan deras egna agendor och vegetarismens. Som Dirke lyfter fram i sin avhandling och som jag även diskuterat i min undersökning var det inte nödvändigt att vara vegetarian för att kalla sig djurvän eller vara engagerad i tidens djurskyddsrörelser. Djurvännerna arbetade för att minimera djurs lidande, inte för att förhindra att människan dödade dem eller använde dem på något sätt. Inom nykterhetsrörelsen satte

⁴⁹² Stolare (2003), s. 87, 89.

man inte heller ett likhetstecken mellan nykterhet och vegetarism, även om det fanns samarbeten mellan nykterhetsföreningar och SVF.

Den vegetarism som SVF representerade var på avgörande punkter annorlunda mot vad det idag ofta anses innebära att leva vegetariskt eller veganskt och växtbaserat. Vegetarismen handlade inte bara om att utesluta kött ur sin kosthållning utan var behäftad med en mängd olika restriktioner och regler. Ett centralt ord i detta är gifter. Kött ansågs vara ett gift och skulle därför inte förtäras av människan, men det var långt ifrån det enda giftet. Andra gifter som en vegetarian skulle hålla sig ifrån var som tidigare nämnts alkohol, men också tobak, kaffe, te och kryddor av olika slag. De så kallade gifterna ansågs ha negativ påverkan på kroppen men också på moralen. Det berodde på att de kunde skapa lidelser och passioner, och därigenom rubba den balans som kropp och själ borde befinna sig i för att optimal hälsa och välmående skulle infinna sig. Eller, med andra ord, för att ett naturenligt liv helt och fullt skulle kunna realiseras.

För en vegetarian var det otänkbart att äta kött. Men det var nästintill lika otänkbart att bruka alkohol. Denna föreställning fanns hos den svenska vegetarismen men också hos flera andra länders vegetariska rörelser. Den fanns också inom vad Shprintzen har kallat den protovegetariska rörelsen som fanns i USA innan the Vegetarian Society formerades år 1850.⁴⁹³ De svenska vegetarianerna var således inte ensamma om att mena att det var oförenligt med en vegetarisk livshållning att dricka alkohol. En skillnad var dock att det i Sverige fanns en synnerligen stark nykterhetsrörelse under tidigt 1900-tal som de svenska vegetarianerna kunde alliera sig med. I *Vegetarianen* berättas det om olika sorters samarbeten och kontakter som fanns mellan SVF och nykterhetsrörelserna. Saxon, men också andra av SVF:s medlemmar höll föreläsningar hos nykterhetsföreningar runtom i landet om vegetarismens företräden och hur dessa var sammanbundna med nykterhet. Föreningar som besöktes var Hvita bandet, logen Templarvaktens av I.O.G.T., godtemplarlogen Syskonkretsen, och exempel på städer som besöktes var Stockholm, Uppsala, Ystad och Tidaholm.⁴⁹⁴

Utöver föreställningen att såväl kött som alkohol var att betrakta som gifter för människan menade vegetarianerna att sambandet mellan nykterhet och vegetarism fanns i idén att det var törst som låg bakom dryckenskap, och

⁴⁹³ Se exempelvis Shprintzen (2013).

⁴⁹⁴ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1907:2, "Från vegetarianernas läger", s. 20; *Vegetarianen*, 1908:3, "Från vegetarianernas läger", s. 19; *Vegetarianen*, 1908:4, "Från vegetarianernas läger", s. 34; *Vegetarianen*, 1908:5–6, "Från vegetarianernas läger", s. 51; *Vegetarianen*, 1908:7–8, "Från vegetarianernas läger", s. 67.

törstig blev man av att äta ”den saltade och kryddade köttmaten”. Genom att äta vegetariskt motverkades vad som benämndes som alkoholbegäret.⁴⁹⁵ Just föreställningen om den vegetariska kostens positiva inverkan på att minska eller eliminera ”alkoholbegäret” återfinns i den så kallade frukttullsfrågan. Frukttullsfrågan är dessutom ett exempel på när SVF aktivt sökte stöd för sin sak hos nykterhetsrörelsen då föreningen lät trycka upp den danske läkaren och tillika vegetarianen Carl Ottosens text *Frukt och nötter* i 10 000 exemplar och skicka den till nykterhetsföreningar runtom i landet.⁴⁹⁶ Vegetarianerna argumenterade för att även nykterhetsföreningarna hade att vinna på att tullar för frukt sänktes, då frukt menades ha läkande egenskaper på de skador som alkoholen gav, utöver att frukt skapade avsmak för alkohol.⁴⁹⁷

Inte heller den kost som vi idag förknippar med att äta vegetariskt motsvarar vad Saxon och vegetarianerna runt honom argumenterade för. Det tidiga 1900-talets vegetarianer menade att människans naturenliga föda var frukt, säd och nötter och att all annan föda var att betrakta som mer eller mindre goda surrogat. I avsikt att bevisa att frukt, säd och nötter var människans rätta kost hänvisade vegetarianerna till såväl Bibeln som till vetenskapliga argument. Den tydliga beskrivningen av vad som var vegetarisk kost i strikt mening återspeglades dock inte i de matrecept som publicerades i *Vegetarianen* eller i en kokbok som *Fru Saxons kokbok*. Matrecepten var i stället fyllda med ”surrogat” som ägg och mejeriprodukter. I recepten fanns även grönsaker, vilket inte heller betraktades som naturenlig kost för människan, eftersom grönsaker betraktades som ”kreatursfoder”.⁴⁹⁸ Ägg, mejeriprodukter och grönsaker ansågs dock vara goda surrogat. Det är anledningen till att de ingick i många recept trots att de inte betraktades som naturenlig föda för människan. Således fanns det en diskrepans mellan vad rörelsens företrädare uppfattade som verklig eller sann vegetarisk kost och den vegetariska kost som de förespråkade i praktiken.

Hygien och det naturenliga

Jag ska här diskutera det tidiga 1900-talets specifika vegetarism utifrån undersökningens modernitetstematik och de områden som diskuterats under Metod i kapitel 1. Först ut kommer jag behandla temat hygienism och biopolitik. Den vegetariska rörelsen var en del av vad som kan betraktas som

⁴⁹⁵ *Vegetarianen*, 1905:5, ”Från vegetarianernas läger”, s. 67.

⁴⁹⁶ *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 33–34.

⁴⁹⁷ *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 34.

⁴⁹⁸ Saxon (1920), s. 118–119.

en hygienistisk diskurs eller ideologi som var framträdande under det tidiga 1900-talet. Det syns såväl i hur vegetarism och hygien diskuterades explicit i *Vegetarianen*, som i analysen av rörelsen. Ett exempel på det förre är att medlemstidningen *Vegetarianen* rapporterade om när vegetarianen Louise Lombard hade deltagit som delegerad åt SVF i en internationell hygienisk kongress i Berlin år 1907. Kongressen som handlade om ”praktisk hygien” hade åtta sektioner, av vilka en handlade om ”födoämneshygien och hygienisk fysiologi”. Att kongressen hade så många sektioner som behandlade olika aspekter av hygien illustrerar den bredd som frågor om ”hygien” hade vid den här tiden.⁴⁹⁹

Karin Johannisson beskriver hur hygien som ideologi skapades när empirisk naturvetenskap och materialistiskt tänkande i form av det nya medicinska hälsoidealet som uppkommit under 1800-talet började länkas samman med hälsorörelsen kring sekelskiftet 1900. Inom hygienen förenades hälsa och moral. Kropp och själ integrerades och sundhet i den ena förutsatte sundhet hos den andra.⁵⁰⁰ Detta synsätt stämmer väl överens med den föreställningsvärld som kan utläsas i *Vegetarianen* och annat material kopplat till SVF. Ett exempel på det är tidigare diskuterade föreställningar om gifter som fanns hos den vegetariska rörelsen där gifterna inte enbart förstods som skadliga för kroppens hälsa utan också för moralen. Det nämndes uttryckligen när det handlade om tobak, men också om kött och alkohol.⁵⁰¹ Dels fanns kopplingen mellan förtäring av kött och alkohol. Dels kan sambandet mellan hälsa och moral exemplifieras i en samtidsanalys författad av Saxon i vilken han beskriver nutidsmänniskan som en som inte lever naturenligt och därmed inte heller vegetariskt. Genom att bruka fel ”drivkraft” för ”kroppsmaskineriet” blir människans liv ”en plåga”. I moraliska ordalag påpekar Saxon ”att bli livstrött, arbetsoduglig eller att dö i förtid är ett brott, en synd”, och att det är något som människan får stå till svars för inför Gud en dag. I Saxons argumentation, som citeras redan i denna avhandlingens upptakt, framträder således en föreställning om att ett naturenligt liv har sin grund i en vegetarisk livshållning och att denna är fastställd av ”moder Natur” genom att människan är ”Gud Faderns medarbetare”. Att äta vegetariskt blir således en fråga om att leva enligt de lagar som Gud fastställt och som naturen styrs av. Att bryta mot dem leder inte bara till kroppslig sjukdom och medföljande för tidig död, utan även till själsliga lidanden som modlöshet och nervositet.⁵⁰²

⁴⁹⁹ *Vegetarianen*, 1907:8, ”Svenska vegetariska föreningens 4:e årsmöte”, s. 74; *Vegetarianen*, 1907:10–11, ”Vegetarismen å 14:e hygieniska kongressen i Berlin”, s. 95–96.

⁵⁰⁰ Johannisson (1991), s. 152.

⁵⁰¹ *Vegetarianen*, 1903:1, ”Tobaksbruket – enkannerligen ungdomen”, ej paginerad.

⁵⁰² Saxon (1920) s. 17.

Saxons beskrivning av människans intag av föda i termer av "drivkraft" och "kroppsmaskineriet" leder vidare till en förståelse av vegetarismen som biopolitisk praktik. Ytterst kortfattat har Foucault i *Sexualitetens historia: viljan att veta* beskrivit två poler av biopolitik. Den första polen som utvecklades, vilken han benämner som anatomo-politiska discipliner, handlar om maktprocedurer som fokuserar kroppen som en maskin. Med det menas att kroppen ska dresseras, att dess färdigheter ska maximeras och att den placeras i effektiva och lönsamma kontrollsystem. Med den andra polen, "en bio-politik för befolkningen", avses ingripanden som reglerar och kontrollerar biologiska processer såsom livslängd, hälsoliv, förökning, födelse och död.⁵⁰³

Flera av dessa praktiker känns igen från den vegetariska rörelse som SVF och Saxon representerade. För vegetarianerna innebar ett naturenligt liv mycket mer än att enbart utesluta kött ur kosthållningen. Det går att uttrycka det som att kroppen skulle dresseras på olika sätt. Dels genom vad som föreställdes vara naturenlig mat, dels genom att (den vegetariska) kroppen skulle dresseras, eller i varje fall genomgå olika praktiker, som näraliggande reformrörelser handlade om, såsom solbad, luftbad och inte utsättas för vaccin.⁵⁰⁴

Den här undersökningen har inte analyserat dessa näraliggande praktiker som även ansågs vara viktiga för vegetarianer och som behandlas mer eller mindre frekvent i *Vegetarianen*. Jag nämner dem ändå, eftersom de, tillsammans med vad jag har försökt definiera som vegetarismens mest centrala delar utgör en större enhet. Tillsammans illustrerar de långtgående reformer som den vegetariska rörelsen genom SVF och Saxon ansåg att människan skulle genomgå för att leva ett naturenligt liv. Utfallet av de olika reformerna, vilka tillsammans syftade till ett naturenligt liv, var ett långt, produktivt och lyckligt liv i vilket både kropp och själ var i balans och harmoni. Som Martin Stolare har påpekat i dialog med forskning om den tyska livsreformrörelsen fanns det en föreställning inom livsreformrörelsen om vikten av total reform av individen, och att dessa ofta ansågs föregå politiska och samhälleliga reformer. Stolare uttrycker det på följande sätt: "[r]eformen är total. Den omfattar

⁵⁰³ Foucault (2002), s. 140–141

⁵⁰⁴ Se några exempel som handlar om solbad, luftbad och vaccinationens faror: *Vegetarianen*, 1910:2, "En liten martyr för vaccinationen", s. 21–22; *Vegetarianen*, 1916:9, "Vad ha ansvarskännande föräldrar att iakttaga med anledning av den nya vaccinationslagen? Föredrag av d:r Hj. Selldén vid Svenska vegetariska föreningens årsmöte i Örebro 27 augusti 1916", s. 97–102; *Vegetarianen*, 1926: 1, "Det förhatliga vaccinationstvånget", s. 2; *Vegetarianen*, 1925:8, "Hälsosamt och luftigt", s. 81; *Vegetarianen*, 1923:7–9, "Halvsolbad", s. 74; *Vegetarianen*, 1910:4, "Häradsvikens Luft- och solbad", s. 54–55; *Vegetarianen*, 1906:3, "Sol- och luftbad", s. 43–44; *Vegetarianen*, 1931:6–7, "Regler för solbadare", s. 83–84.

en omstöpning av hela personligheten och ett fullständigt engagemang är därför en förutsättning.”⁵⁰⁵

Föreställningen inom livsreformrörelsen om individuell reform genom att följa ett antal fastställda kriterier eller regler anser jag illustrera vad som kan karaktäriseras som biopolitiska praktiker sprungna ur personliga beslut och ur rörelser som självständigt agerar i avsikt att åstadkomma framför allt reformer på individuell nivå, reformer som senare även kan få återverkan på ett större samhälleligt och politiskt plan. Med det förra menar jag att de reformer som SVF och Saxon förespråkade inte hade en direkt koppling till biopolitiska praktiker som makten, manifesterad genom exempelvis staten och myndigheter, stod för. Ett exempel på när SVF valde att försöka nå bortom individuell reform och påverka politik i form av riksdagsbeslut, var det tillfälle när föreningen i samarbete med nykterhetsföreningar och riksdagspolitiker såsom vegetarianen och nykterhetsvännen Edvard Wavrinsky arbetade för att förmå riksdagen att inte höja tulltaxor på importerad frukt, vilket regeringen hade lagt fram en proposition om.⁵⁰⁶

Vi ska återgå till frågan om hur livsreformrörelsen i allmänhet kan uppfattas. En av dess svenska exponenter var SVF. Jag anser att de reformer som SVF menade att individen skulle genomgå för att leva ett naturenligt vegetariskt liv kan förstås utifrån de diskussioner som Corinna Treitel för om den tyska livsreformrörelsen. Treitel argumenterar för att den tyska livsreformrörelsens praktik ska förstås som ”the ’biopolitics of nature’”. Hon hävdar att den tidigare forskningen framför allt har fokuserat på den tyska livsreformrörelsen som en grupp som har svarat på yttre påverkan, i stället för att uppmärksamma hur rörelsen i en mer dynamisk relation med det tyska samhället och tysk politik har skapat föreställningar, praktiker och institutioner.⁵⁰⁷

Den här undersökningen har inte handlat om att utreda eventuella sätt som det tidiga 1900-talets svenska vegetariska rörelse påverkade svensk politik och svenska institutioner, även om jag nog vågar hävda att sådan påverkan fanns. Den så kallade frukttullsfrågan kan exemplifiera att SVF inte enbart arbetade för individuell reform utan att föreningen försökte att tillsammans med den större och starkare nykterhetsrörelsen och politiker som delade deras strävan att påverka riksdagsbeslut som skulle få direkta konsekvenser på människors möjlighet att köpa mer eller mindre så kallade sydfrukter.

Vad min undersökning i stället kan visa är att Treitels uttryck ”the ’biopolitics of nature’” är användbart för att förstå livsreformrörelsen och då även

⁵⁰⁵ Stolare (2003), s. 88.

⁵⁰⁶ Stolare (2003), s. 112ff; *Vegetarianen*, 1910:3, ”Vår kampanj i frukttullsfrågan”, s. 33–34.

⁵⁰⁷ Treitel (2017), s. 10–11.

vegetarismen. SVF var på olika sätt en del av den hygienistiska ideologi som var framträdande under det tidiga 1900-talet, och därmed var föreningen även en del av tidens biopolitiska praktik. Det Treitels uttryck och hennes argumentation gör är att påvisa den aktiva och självständiga delen av denna praktik i förhållande till samhällsliga och politiska maktinstitutioner, och att lyfta fram livsreformrörelserna som en del av tidens biopolitik.

Den internationella vegetarianen

När det gäller en annan aspekt av vegetarismen som modernt fenomen, nämligen dess internationella karaktär, har undersökningen visat att påverkan, influenser och samarbeten uppkom dels genom nordiska samarbeten, dels genom samarbeten mellan olika västerländska vegetarianer och föreningar. I detta var SVF och Saxon centrala. I *Vegetarianen* framhålls det att Saxon till exempel personligen varit med vid det tillfälle då den norska vegetariska föreningen bildades. När det gäller formeringen av den svensk-språkiga finska vegetariska föreningen uttryckte Saxon det så att han hade varit med och stiftat den.⁵⁰⁸

Undersökningen har också visat att det fanns samarbeten och influenser som sammanband en nordisk nivå med en vidare internationell nivå. Ett exempel är amerikanen, sjundedagsadventisten och vegetarianen John Harvey Kellogg. Kelloggs påverkan på SVF kan avläsas indirekt genom danska influenser via läkaren och sjundedagsadventisten Carl Ottosen, vilken Saxon vid ett tillfälle benämnde som ”den främste av mina vegetariska lärofäder”.⁵⁰⁹ Ottosen ledde två hälsohem som drevs enligt sjundedagsadventistiska principer med förebild i Kelloggs motsvarighet i Michigan, där både han och hans fru hade skolats. Väl hemma i Norden influerade de den svenska vegetarismen genom att vid flera tillfällen besöka Sverige för att hålla i föredrag och delta i kongresser. Johanne Ottosen deltog även som lärarinna under SVF:s skolköksverksamhet, och i *Vegetarianen* återfanns hennes matrecept vid ett flertal tillfällen.

Saxon blev även snabbt medlem i styrelsen till den internationella vegetariska union som bildades under 1900-talets första decennium.⁵¹⁰ Detta bekräftar vad Motzi Eklöf tidigare har konstaterat, nämligen att de tyskspråkiga länderna, England, Nordamerika och Sverige gemensamt har ”befruktat varan-

⁵⁰⁸ *Vegetarianen*, 1903:2, ”Från vegetarianernas läger”, ej paginerad; *Vegetarianen*, 1908:12A, ”Einar Spjut”, s. 121.

⁵⁰⁹ Saxon (1920).

⁵¹⁰ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1910:1, ”Från vegetarianernas läger”, s. 2.

dra” inom ”levnads- och näringsreformens område”. I detta resonemang lyfter även Eklöf fram Saxon och dennes arbete för vegetarismens sak.⁵¹¹ Vad gäller utländska influenser har jag således inte funnit någon egentlig slagsida åt anglosaxiskt eller tyskspråkigt håll, utan SVF influerades av båda lägren. Den här undersökningen stödjer således Eklöfs konstaterande.

Kristendom och vetenskap

Ett annat tema som den här undersökningen har behandlat är den roll kristendom på olika sätt spelade i det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse. Studien ifrågasätter den mer schablonmässiga bild av sekularisering som säger att i takt med att samhället moderniserades började religiösa förklaringar till diverse händelseförlopp förstås som irrationella och ersattes med rationella förklaringar, inte sällan förankrade i vetenskapen. Tidigare forskning har (med rätta) lyft fram kopplingen mellan olika kristna samfund och formeringen av vegetariska föreningar under 1800-talets andra hälft. Det har framhållits att religionens roll framför allt var central under det tidiga skedet av den vegetariska rörelsen, och att hälsomässiga argument därefter fick företräde. I den här undersökningen har jag problematiserat den föreställningen. Jag har visat att kristendom förstädd som argument hämtade från Bibeln innehade en central plats även under 1900-talets första decennier. Ett belysande exempel är den ofta förekommande förklaringen att människans naturenliga föda var frukt, säd och nötter. I Bibelns skapelseberättelse delger Gud människan att hennes föda ska vara fröbärande örter och fröbärande trädfrukter.

Ett annat sätt som kristendom framträdde är genom personer som var inflytelserika för SVF. Den tidigare nämnda danska läkaren Carl Ottosen och den amerikanska läkaren John Harvey Kellogg som bägge bekände sig till den sjundedagsadventistiska läran kan nämnas som belysande exempel när det gäller detta. Eftersom den sjundedagsadventistiska läran förespråkade avhållsamhet från alkohol och kött innebar det att Ottosen och Kelloggs arbete för vegetarismen grundades, mer eller mindre, i en religiös övertygelse. Det är dock svårt att i SVF:s medlemstidning *Vegetarianen* finna religiösa argument från dem. Vad som i stället finns är vetenskapliga argument. De innebär att religiös påverkan från inflytelserika personer som Kellogg och Ottosen mer handlade om indirekt sådan.

Det här exemplet ger en kompletterande bild till tidigare forskning som menat att framför allt hälsomässiga, och vad som därmed ofta var vetenskapligt färgade, argument användes under det tidiga 1900-talet. Att så var

⁵¹¹ Eklöf (2006), s. 246.

fallet stämmer utifrån den undersökning jag gjort, men med tillägget att religiösa och vetenskapliga argument användes parallellt. Eller som det här exemplet illustrerar: att centrala gestalter inom den vegetariska rörelsen med en bakgrund i olika kristna samfund ofta använde sig av vetenskapliga argument för att legitimera en vegetarisk livshållning. Det i sin tur illustrerar hur viktig vetenskapen hade blivit för att ge legitimitet åt olika saker.

Konstaterandet ovan leder vidare till frågan om vilka sätt vetenskapligt färgade argument användes av SVF och Saxon för att legitimera vegetarism. Ett återkommande sätt att argumentera var att hävda att det redan i Bibels skapelseberättelse framgår att människans föda är frukt, säd och nötter, och att vetenskapen sedan bevisat detta.⁵¹² Argument av vetenskaplig karaktär återfanns i såväl *Vegetarianen* som i böcker av Saxon som behandlade det natur-enliga levnadssättet. Även vegetariska kokböcker innehöll vetenskapligt färgade argument. Ett argument, eller försök till att bevisa att vegetarisk kost var människans naturenliga föda, var att åskådliggöra hur människan fysiologiskt liknade primater vad gäller matsmältningsapparater och tänder. Detta kunde sedan kontrasteras mot allätare (grisar exempelvis) och rovdjur. I texter framhölls det att primater var fruktätare, vilket även innebar att människan var det. Vegetarianerna lyfte även fram vetenskapliga upptäckter som vitaminernas roll i avsikt att visa på att vegetarisk kost var människans rätta kost.⁵¹³

Vegetarianernas användning av olika vetenskapligt färgade argument kan förstås utifrån att vegetarismen var en modern rörelse som var en del av den hygienistiska diskurs som rådde vid tiden. Genom vetenskapliga belägg, inspirerade av evolutionsläran och vetenskapliga upptäckter om näringsläran som uppkommit under 1800-talet, försökte vegetarianerna att ge legitimitet åt den nya livshållning som vegetarismen innebar. Relaterat till detta är den ambivalenta hållningen till läkarkåren som SVF uppvisade. SVF och Saxon förespråkade vad som kan uttryckas som en mer holistisk förståelse av människan, hennes välbefinnande och sjukdomar. Genom att leva naturenligt och vegetariskt skulle människan uppnå hälsa och ett långt och produktivt liv. Vegetarianerna menade att den moderna läkarkåren hade en annan agenda. Läkarkåren framhölls som ointresserad av att utreda sjukdomars grundorsak och rätta till det som felade. I stället låg fokus på att med mediciner, vilka vegetarianerna menade vara gifter, avlägsna symptom som sjukdomar orsakade. Samtidigt som denna syn på läkarkåren presenterades i *Vegetarianen* var SVF angelägna om att få med sig läkare på sin sida. Det

⁵¹² Se exempelvis A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 9–10.

⁵¹³ Se exempelvis A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923), s. 6, 12.

skrevs tydligt ut i *Vegetarianen* när någon som återopades hade läkartitel. Ett annat exempel är att läkare som framhöll hälsomässiga vinster med en vegetarisk livshållning lyftes fram i *Vegetarianen*, i böcker författade av Saxon, men också i vegetariska kokböcker.⁵¹⁴

Även praktiska implikationer av vetenskapliga framsteg och teknisk utveckling är framträdande hos SVF. Ett illustrerande exempel är olika köttsubstitut och vegetariska livsmedel som Kellogg utvecklade och började producera i USA. I *Vegetarianen* finns reklam för sådana livsmedel från några år in på 1900-talet till 1930-talet.⁵¹⁵ I recept beskrevs också hur livsmedlen kunde användas. Det fanns inte någon motsättning hos vegetarianerna mellan att äta livsmedel framtagna i experimentella kök såsom Kelloggs och att äta naturenligt. Tvärtom kunde vetenskap användas för att ge legitimitet åt kosten. I en handelskatalog som SVF gav ut försäkrades det att de livsmedel som såldes var tillverkade enligt de senaste rönen inom näringslärans område.⁵¹⁶

Dåtid, nutid och framtid hos vegetarismen

Ovanstående exempel kan även användas för att uppmärksamma temporala aspekter i den vegetariska rörelsen. I vissa avseenden kan SVF förstås som en moderniseringskritisk rörelse, eller snarare att en del av deras retorik var sådan. SVF var kritiska till sin samtid och det sätt som människor i västvärlden generellt, och i synnerhet i städer, levde sina liv. Det moderna stadslivet kontrasterades dels mot en idealiserad bild av landsbygden, dels mot en mer eller mindre mytomspunnen förflutenhet. Gemensamt för dessa motbilder var att människor där föreställdes leva mer i enlighet med naturen, vilket i sin tur innebar vegetariskt.

Vegetarianernas sätt att legitimera en vegetarisk kosthållning, det vill säga, att äta naturenligt, genom att hänvisa till Bibelns skapelseberättelse eller andra händelser ur en reell eller mytisk förflutenhet, menar jag kan förstås som sätt att lyfta fram det förflutna för att ge legitimitet åt den egna livshållningen i den egna samtiden, och för att peka framåt mot hur framtiden borde

⁵¹⁴ *Fru Saxons kokbok* är exempelvis fylld med citat och hänvisningar till vad läkare och vetenskapsmän har sagt om den vegetariska kostens företräden och om faror med "kött-dieten". A. M. Saxon & J. L. Saxon (1923).

⁵¹⁵ Under 1900-talets första decennium är det främst reklam för kaffesubstitutet Caramel Cereal som Kellogg uppfunnit. På 1920-talet finns reklam i vilken det annonseras för "vegetariska köttersättningar" såsom Prutose och Nuttolene. Se exempelvis: *Vegetarianen*, 1906:3, s. 47; *Vegetarianen*, 1907:6–7, s. 71; *Vegetarianen*, 1908:10, s. 111; *Vegetarianen*, 1925:8, s. 87; *Vegetarianen*, 1929:1, s. 16.

⁵¹⁶ *Vegetarianen*, 1921:9–10, bifogade "Svenska vegetariska föreningens handelsavdelnings katalog", ej paginerad.

gestaltas. Detta sätt att använda sig av det förflutna hängde också ihop med det holistiska förhållningssätt som SVF representerade, vilket i sin tur kan förstås som en central aspekt av den hygienistiska diskurs som föreningen var en del av. Det naturenliga levnadssätt som SVF förespråkade kan sålunda förstås utifrån de två olika hälsoideal som Karin Johannisson menar sammanfördes inom hygien. Det naturenliga levnadssättet förstådd som en fråga om ursprunglighet kan relateras till hälsorörelsens mer holistiska ideal med koppling till den hippokratiska medicinen. Att det för SVF var angeläget att legitimera det naturenliga levnadssättet genom att åberopa vetenskapliga upptäckter kan i sin tur förstås utifrån den hygienistiska diskursens andra hälsoideal – det medicinska.

Om vi använder oss av den tyske begreppshistorikern Reinhart Kosellecks begreppspar *erfarenhetsrum* och *förväntningshorisont* kan sättet att lyfta fram det förflutna för att ge legitimitet åt en vegetarisk livshållning i den egna samtiden och framtiden även tolkas som att det hos den vegetariska rörelsen fortfarande fanns ett symmetriskt förhållande mellan det förgångna och framtiden. Den tolkningen problematiserar Kosellecks generella argumentation att det under moderniteten, eller som han uttrycker det, *die Sattelzeit*, sker en förändring när det gäller förhållandet mellan *erfarenhetsrum* och *förväntningshorisont*. Koselleck menar att under den moderna perioden kan erfarenheter inte längre på samma sätt som tidigare relateras till önskningar och förhoppningar om framtiden. Annorlunda uttryckt innebär det att det symmetriska förhållande som tidigare funnits mellan *förväntningshorisont* och *erfarenhetsrum* inte längre existerar. Den framstegstanke som uppkommer innebär i stället att det förflutnas erfarenheter förstås som något sämre medan framtiden bär löfte om något nytt och bättre.⁵¹⁷

Situationen är dock inte så enkel som att utvecklingen i den vegetariska rörelsen motsäger Kosellecks teorier. I stället bekräftar en studie av SVF och det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse Kosellecks teorier i stort men med vissa reservationer eller förtydliganden. SVF:s tal om det naturenliga och legitimeringen av det genom att åberopa något slags ursprunglighet är en sådan reservation. Samtidigt menar jag att vurmen för det naturenliga levnadssättet kan förstås utifrån den hygienistiska diskursen, vilken är en central aspekt av moderniteten.

SVF och den internationella vegetariska rörelse den var en del av var ett uttryck för sin tid. Formeringen av vegetariska föreningar under 1800-talets mitt och framåt var ett nytt fenomen som hängde ihop med det moderna

⁵¹⁷ Jordheim (2003), s. 140ff.

samhällets framväxt och de möjligheter och de utmaningar som samhället innebar. Utan den nya erfarenhet som moderniteten, eller *die Sattelzeit*, var är det svårt att föreställa sig den moderna vegetariska rörelsens uppkomst då den på många sätt var en följd av eller en del av den nya tiden.

Det sätt på vilket framstegstanken var närvarande hos SVF anser jag även bekräfta Kosellecks teorier. Dock vill jag här lägga till samma reservation som innan: att föreställningar om det förflutna var med och formade föreställningar om en eftersträvansvärd framtid. Med det menar jag att föreställningar om det förgångna sammanfogades med visioner om en annorlunda framtid i vilken teknologiska uppfinningar och vetenskapliga upptäckter var tänkta att hjälpa till att förverkliga visionerna. Även här går det att använda tidigare exempel på att det hos vegetarianerna inte fanns någon motsättning mellan föreställd naturenlig kost på frukt, säd och nötter och modernt framtagna livsmedel såsom köttsubstitut och andra vegetariska livsmedel.

Kokböcker och teoretiska och argumenterande texter

I avhandlingen har ambitionen varit att också undersöka vilka roller kvinnor respektive män hade i det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse och hur dessa går att förstå utifrån föreställningar som fanns i tiden om skilda sfärer för män och kvinnor. Uppfattningen var att den kvinnliga sfären inbegrep familjeansvar och hushållsskötsel medan den manliga sfären, som var en offentlig sfär, innefattade politisk verksamhet, kontroll av offentliga institutioner och yrkesarbete. Det fanns också en separat offentlig sfär för kvinnor vilken omfattade socialt arbete, kulturell verksamhet och välgörenhetsarbete.⁵¹⁸

En undersökning av den vegetariska rörelsen visar att föreställningen om olika sfärer för kvinnor och män under det tidiga 1900-talet bör förstås som något av en idealtyp som stämmer mer eller mindre bra beroende på vad som åsyftas. När det gäller exempelvis yrkesarbete och politisk verksamhet innan riksdagen år 1918 beslutade att införa allmän och lika rösträtt överensstämmer sådana aktiviteter bättre med föreställningen om dessa sfärer (dock med förbehållet att inte alla män heller hade rösträtt innan beslutet) jämfört med en rörelse som den vegetariska.

Efter att ha studerat det tidiga 1900-talets svenska vegetariska rörelse utifrån SVF och Saxons engagemang för vegetarismen, anser jag att en rörelse som den vegetariska kan förstås som ett slags mellanland mellan mer strikt avgränsade sfärer som fanns för kvinnor och män. Rörelsen var inkluderande

⁵¹⁸ Caine & Sluga (2003), s. 20.

och bestod av aktiva och engagerade människor av bägge könen som tillsammans arbetade för vegetarismens sak.

När det gäller den amerikanska vegetariska rörelsen har Shprintzen betonat att kvinnor hade "executive roles" redan under 1800-talets mitt. 1850-talets amerikanska vegetarianism förstods som en katalysator för "total reform". Tillsammans med slaveriets avskaffande, nykterhet, pacifism, jordreform var kvinnors rättigheter en del av denna totala reform.⁵¹⁹

Det min undersökning visar är att även om kvinnor och män var lika välkomna i den vegetariska rörelsen, och att både kvinnor och män var aktiva, så var det ofta på olika sätt. De föreställningar som fanns i tiden om kvinnor och mäns respektive uppgifter i samhälle och familjeliv återspeglades i vilka uppgifter de bägge könen hade inom rörelsen. Uppdelningen är tydlig men inte helt statisk. Det fanns personer som överskred den mer eller mindre uttalade uppdelningen av arbetsuppgifter. Kvinnor var främst engagerade i vegetarisk praktik, såsom att hålla i vegetariska skolköskurser, hålla i vegetariska sommarpensionat och skriva kokböcker och matrecept, det vill säga traditionellt kvinnligt kodade uppgifter. I och med att en vegetarisk livshållning till syvende och sist utgår från den kost en människa förtär var dessa uppgifter centrala för den vegetariska rörelsen. Dels rent konkret då tillgången på vegetariska matrecept gjorde en vegetarisk kosthållning enklare för personer som var intresserade av att leva vegetariskt, dels var uppgifter som dessa centrala för rörelsens legitimitets- och identitetsskapande, vilket jag återkommer till.

Om kvinnor främst sysselsatte sig med olika uppgifter som hade konkret koppling till vegetarisk kost, eller till tillagningen av sådan, var det i hög utsträckning män som stod som författare till de längre teoretiska och utredande texterna som fanns i *Vegetarianen* som behandlade vegetarismen utifrån olika perspektiv. Ett sådant perspektiv var att genom exempelvis hänvisning till näringslära eller människans fysiologiska likhet med primater visa på att människan var avsedd att äta vegetariskt. *Fru Saxons kokbok* illustrerar de olika uppgifter som män och kvinnor hade inom rörelsen. Anna Saxon står som författare till kokboken (tillsammans med Johan Lindström saxon) och var den som låg bakom recepten. Bokens teoretiska delar hade däremot maken Johan Lindström Saxon författat tillsammans med sonen Lars Saxon, som stod bakom ett av kapitlen.

I undersökningen har jag även undersökt hur representationen av kvinnor och män såg ut mer organisationsmässigt. Det korta svaret är att både män

⁵¹⁹ Shprintzen (2013), s. 70–71.

och kvinnor fanns representerade i SVF:s riksstyrelse och i lokala föreningars styrelser. Generellt tycks kvinnor ha haft det enklare att avancera på lokal nivå. Ju högre upp det gällde desto fler män var det som innehade de högsta posterna. Från föreningens grundande år 1903 fram till 1935 då Saxon gick bort var han ordförande för SVF, vilket innebar att föreningen styrdes av en man under en lång tid.⁵²⁰ När det gäller höga poster inom den internationella vegetariska rörelsen såsom presidentskap inom den internationella vegetariska unionen uppbars dessa främst av män. I likhet med hur det såg ut i Sverige leddes Danmark och Norges vegetariska föreningar av män. Ett undantag bland Nordens vegetariska föreningar fanns, nämligen den finsktalande vegetariska föreningen vars första ordförande var Anna Kurimo.⁵²¹ Kurimo exemplifierar att kvinnor ändå hade möjlighet att inneha höga poster inom det tidiga 1900-talets vegetariska rörelse även om det inte var vanligt. En annan kvinna som jag slutligen vill lyfta fram är svenska Louise Lombard. Lombard exemplifierar möjligheter som bildade kvinnor med ekonomiska tillgångar hade inom den vegetariska rörelsen. Lombard var inte en kvinna som främst sysslade med tydligt kvinnligt kodade uppgifter. Tvärtom deltog hon i internationella kongresser av olika slag och rapporterade om dem i *Vegetarianen*. Då Lombard behärskade flera språk översatte hon även texter till svenska för *Vegetarianens* räkning.⁵²²

Legitimitet, identitet och varför studera en rörelse som den vegetariska

Jag kommer avslutningsvis att kort diskutera legitimitetsskapande och kollektiv identitet hos den vegetariska rörelsen samt varför jag menar det vara viktigt att historiskt studera mindre rörelser som den vegetariska. Legitimitetsskapande och kollektiv identitet är en av underkategorierna till avhandlingens teoretiska perspektiv som rör modernitet utifrån olika aspekter. Därtill är det enligt min mening ett perspektiv som är viktigt för att förstå ”görandet” av den nyuppkomna rörelsen. Flera av de såväl praktiska aktiviteterna som de mer idémässiga föreställningar som finns hos den vegetariska rörelsen kan förstås som sätt att skapa legitimitet och identitet. Det innebär att de andra aspekterna av modernitet också kan förstås som legitimitets-

⁵²⁰ Saxon efterträddes på posten som SVF:s ordförande av en annan man, nämligen Halfdan Liander.

⁵²¹ Se exempelvis *Vegetarianen*, 1919:1, ”Anna Kurimo”, s. 1.

⁵²² Se exempelvis *Vegetarianen*, 1910:6, ”En vegetarian på sjukhus”, s. 92–93; *Vegetarianen*, 1910:11–12A, ”Om fastekurer”, s. 149–153; *Vegetarianen*, 1911:3A, ”Köttgifternas inflytande på näringsinstinkterna och naturläkeförmågan.”, s. 33–37.

och/eller identitetsskapande. Annorlunda uttryckt är de olika aspekterna av modernitetstematiken förbundna med varandra.

En utgångspunkt för den här undersökningen har varit att den vegetariska rörelsen, som började att formeras under 1800-talets mitt, bör förstås som en konsekvens av och som en del av det moderna samhällets framväxt. För att kunna tas på allvar och ha möjlighet att växa var vegetarismen i behov av att skapa legitimitet och ett slags identitet för medlemmar och anhängare. När det gäller legitimitetsaspekten har jag tagit inspiration av Max Webers idealtyper om legitim auktoritet vid maktutövning. Framför allt är det den andra idealtypen, som Weber benämner som traditionell auktoritet, som varit av intresse för mig. Weber uttrycker det som att traditionell auktoritet får legitimitet genom att gamla maktförhållanden och normer betraktas som okränkbara. De nyskapelser som kommer till legitimeras med att de länge varit giltiga.⁵²³ Detta stämmer väl överens med hur SVF använde sig av en verklig eller mytomspunnen förflutenhet för att legitimera den nya moderna livshållning som vegetarismen innebar. Här följer tre exempel. Det första exemplet är hänvisningen till Bibelns skapelseberättelse i vilken Gud delger att människans föda ska vara fröbärande örter, vilket vegetarianerna tolkade som frukt, säd och nötter. Det andra exemplet återknyter till talet om ett naturenligt liv och att människan är skapad för att leva av ovan nämnda föda. Den moderna vetenskapen bevisar endast det faktumet. Genom att på liknande sätt åberopa att människans naturliga och därmed riktiga livshållning är att leva vegetariskt knyts så den livshållning och rörelse som uppkommit under moderniteten till den längsta av historier och ges därmed legitimitet. Det tredje exemplet handlar i sin tur om hur *Vegetarianen* lyfte fram framstående historiska personer av olika slag som menades ha varit vegetarianer. På det sättet visade man att en vegetarisk livshållning inte var något nytt, utan något som funnits länge.

Om vi går vidare till hur den moderna vegetariska rörelsen ska förstås utifrån identitet, närmare bestämt kollektiv identitet, har jag framför allt tagit inspiration av sociologen Håkan Thörn, historikern Leila J. Rupp och sociologen Verta Taylor. Gemensamt är att de studerat rörelser som uppkommit under moderniteten. Thörn har i sin tur inspirerats av den franske sociologen Émile Durkheims begrepp ”kollektiva representationer”, med vilket Durkheim betonar att funktionen för symboliskt handlade är att skapa samman-

⁵²³ Weber (1983), s. 144–147, 154–155.

hållning i grupper. Thörn lägger till att symboliskt handlande även bör förstås som utsagor om det moderna samhället.⁵²⁴

Thörns (och Durkheims) förståelse av symboliskt handlande för att skapa sammanhållning i grupper har varit användbart för den här undersökningen. En bred definition av symboliskt handlande visar att mycket av det som SVF och den internationella vegetariska rörelse föreningen var en del av kan förstås som just det. Ett konkret exempel är att SVF, den nordiska vegetariska rörelsen samt den internationella vegetariska rörelsen skapade medlemsmärken, flaggor och liknande med avsikt att skapa en gemensam identitet. Ett annat sätt att skapa gemensam identitet var genom vegetariska sånger. Tillvägagångssättet var att använda sedan tidigare kända musikstycken men ge dem en ny språkdräkt i vilken vegetarismen prisades.

Jag ser även själva grundandet av vegetariska föreningar såsom SVF och en stor del av deras verksamhet, praktisk som idémässig som symboliskt handlande som skapade en kollektiv identitet. Praktisk verksamhet av det slaget är skolkörsurser, vegetariska sommarpensionat, vegetariska middagar och vegetariska kongresser av olika slag. Men också en sådan central del av SVF som medlemstidningen *Vegetarianen*, i vilken allt av ovanstående slag rapporterades och skrevs om. Detta stämmer även in med Thörns tillägg till Durkheims förståelse av "kollektiva representationer" om att symboliskt handlande bör tolkas som utsagor om det moderna samhället. De sätt som den vegetariska rörelsen var uppbyggd och hur den agerade liknar i hög utsträckning hur andra rörelser vid samma tid organiserade sig. I det avseendet är den vegetariska rörelsen ytterst tidstypisk och därmed modern i sitt sätt att vara och agera.

Rupp och Taylor som har studerat det tidiga 1900-talets internationella kvinnorörelse anser att kollektiv identitet kan förstås utifrån tre lager. Ett lager är det organisatoriska, med vilket avses konstruktion av identitet runt grupper eller nätverk. Det andra lagret som handlar om rörelser underordnar olika organisationer under en större sak. Det tredje lagret som Rupp och Taylor tar upp är solidaritet. Solidaritet kan, men det är inte nödvändigt, handla om en större identitet av solidaritet, såsom kön, ras, klass och etnicitet.⁵²⁵

Avsikten med undersökningen har inte varit att utreda exakt hur SVF och den svenska vegetarismen ska förstås utifrån Rupp och Taylors föreslagna sätt att studera kollektiv identitet utifrån tre olika lager. Däremot är sättet användbart genom att det uppmärksammar olika nivåer av organisering och

⁵²⁴ Thörn (1997), s. 26.

⁵²⁵ Rupp & Taylor (1999), s. 366.

hur de kan förstås som sätt att skapa kollektiv identitet. Och som i det här fallet, att de är sammanbundna med varandra. De tre lagren är applicerbara på det tidiga 1900-talets vegetarism för att uppmärksamma hur den vegetariska rörelsen dels var en egen rörelse, dels en del av en såväl större rörelse som livsreformrörelsen som ett uttryck för det moderna samhälle som rådde i all sin komplexitet. Om jag placerar SVF i det första lagret, det organisatoriska, innebär det att det andra lagret som handlar om rörelser kan förstås som den internationella vegetariska rörelse SVF var en del av. Det tredje lagret som handlar om solidaritet skulle i sin tur kunna förstås som den större livsreformrörelsen som samlade olika rörelser med flera gemensamma nämnare, varav en central sådan var föreställningen om ett naturenligt liv.

Rupp och Taylors definition uppmärksammar vikten av att undersöka flera lager av kollektiv identitet hos rörelser som den vegetariska. Tidigare studier av den svenska vegetarismen har inte på samma sätt som den här undersökningen gjort det. Marin Stolare har som tidigare nämnts uppmärksammat att SVF var en del av den större livsreformrörelsen. Däremot har inte han eller någon annan, mig veterligen, i samma utsträckning, uppmärksammat de förbindelser och samarbeten som fanns på en nordisk och vidare internationell nivå. Genom att inte studera dessa förbindelser, eller ens nämna dem, riskerar centrala aspekter av såväl den svenska vegetarismen som vegetarismen som en större internationell rörelse att missas.

Slutligen vill jag säga några ord om varför jag anser att en studie av det slag jag gjort är viktig och varför det är relevant att göra undersökningar av liknande slag även under andra tidsperioder än den jag har studerat. Samtidigt som undersökningen har behandlat den svenska vegetariska rörelsen utifrån SVF och Saxons arbete för vegetarismen har den handlat om så mycket mer. Det har förvisso i mer eller mindre alla tider funnits människor som inte velat äta kött och som ibland utsträckt det till att gälla avhållsamhet från alla animaliska produkter. På det sättet kan man säga att vegetarianismens historia är lång. Till det hör att det även finns argument som i lite olika skepnad känns igen från olika tidsperioder. Vi kan till exempel känna igen en del av de argument som SVF använde sig av, medan andra argument och övertygelser känns mer främmande.

Samtidigt som det är fallet har jag velat lyfta fram hur tidsbunden den moderna vegetariska rörelsen var som uppkom under 1800-talets mitt och framåt i västvärlden. Den vegetariska rörelsen var en del av sin tid, vilket även innebär att en studie av den på samma gång också är en studie av det moderna samhällets framväxt. Genom att som i det här fallet studera en numera lite rörelse som den vegetariska har jag kunnat belysa och diskutera

centrala aspekter av det tidiga 1900-talets samhälle. Vegetarismen kan i vissa avseenden ses som en slags prisma i vilken det moderna samhället med all sin komplexitet och motsägelser kommer till uttryck och förmedlas. Kanske är metaforen om vegetarismen som en prisma för sin tid inte helt korrekt då den missar vegetarianernas agens och hur de aktivt, och inte passivt, tog del av och var med och formade de möjligheter som fanns i samtiden.

Genom att studera det tidiga 1900-talets vegetarism har jag även närmat mig religionens roll under denna tid. Exemplet med vegetarismen illustrerar att kristendom på olika sätt kunde lyftas fram tillsammans med vetenskapliga argument för att bevisa och ge legitimitet åt en vegetarisk livshållning. Tro och vetenskap uppfattades i det avseendet inte som motpoler utan som att de sade samma saker, men på olika sätt. I undersökningen har jag inte funnit att religiösa argument ska ha framställts som irrationella i jämförelse med vetenskapligt färgade argument. Det är förvisso inte förvånande då argumenten användes med avsikt att rörelsen skulle tas på allvar. Genom det sätt som religiösa och vetenskapliga argument användes kan studien därmed sägas problematisera den lite ensidiga bild (som fortfarande delvis finns kvar) av hur religiösa förklaringar förkastades till förmån för mer vetenskapligt förankrade sådana när samhället sekulariserades. Det som dock går att utläsa är att olika hänvisningar till vetenskapen för att ge legitimitet åt vegetarismen var viktigare, eller förekom oftare, än religiöst färgade argument. Därmed syns ett skifte i vilka argument som ansågs viktigast för att få legitimitet, vilket i sin tur illustrerar hur central den moderna vetenskapen hade blivit i det framväxande moderna samhället.

En studie av vegetarismen är även en studie av kvinnors och mäns möjligheter, förväntningar och roller i det tidiga 1900-talets Sverige. Det har också varit en studie som visat hur viktigt det var med internationella samarbeten vid den här tiden för rörelser och organisationer, och hur pass internationell tiden var. I stor utsträckning har det också varit en studie av hygienismen och hur den vegetariska rörelsen kan sägas uttrycka de två hälsoideal som hygienismen innehöll – det moderna medicinska hälsoidealet och hälsorörelsens ideal med förbindelser långt tillbaka i tiden.

Sammanfattningsvis kan man säga att genom att studera en mindre rörelse studerar man även tiden den är en del av utifrån olika perspektiv. Därigenom finns möjligheten att få en mer nyanserad, eller i varje fall bredare, kunskap om vilka frågor och föreställningar som vid den specifika tiden var centrala. Men det menar jag hur frågor och föreställningar av olika slag påverkade och var en del av samhället utanför de större rörelsernas och politikens värld kopplad till exempelvis stater och myndigheter.

Summary

Through human history, some people have chosen to abstain from eating meat – for ethical or religious reasons. But beginning in the mid-19th century, groups and organizations were formed in the West who identified themselves as “vegetarian”. The new societies brought together vegetarians who, for various reasons, believed that people should not consume meat. With the establishment of Svenska vegetariska föreningen (the Swedish Vegetarian Society) in 1903, Sweden took part in this international current.

A central claim in this study is that the formation of vegetarian practices in the second half of the 19th century and the early 20th century should be understood as an expression of the emerging modern society, an expression of *modernity*. Vegetarianism, as the propounded lifestyle was called, was a modern phenomenon by virtue of the fact that it offered a new way of living and relating to life. Doing so, this lifestyle broke with habits and patterns given by tradition. Vegetarianism was not an isolated entity, but part of a larger *life reform* movement (*Lebensreform*), which emphasized a *natural way of life* as the solution to many of man’s problems, many of which were thought to stem from modern ways of human life. Modernity could thus also be seen as a problem in this, quite modern context.

The purpose of this study, which covers the period 1900–1935, is to contribute new perspectives and insights concerning vegetarianism in Sweden in the early 20th century, by placing it in a set of contexts. On the one hand, I attempt to examine Swedish vegetarianism as a movement in its own right. On the other hand, attention is drawn to how closely connected it was to vegetarian movements on an international level. A small set of previous studies have highlighted Swedish vegetarianism as part of the larger life reform movement, which I agree is crucial to do. However, the study contributes to the understanding of what is *unique* about vegetarianism, as it was preached and practiced in the Swedish movement of the early 20th century. What it is that allows vegetarianism to be understood as a distinct movement, with its own worldview, despite the close connections, overlaps, and similarities that existed between vegetarianism and other life reform movements, such as the temperance movement, the animal welfare movement, and the naturopathic movement.

The main source material of this study is the Swedish Vegetarian Society's member magazine *Vegetarianen* (*the Vegetarian*), and a variety of writings by Johan Lindström Saxon. Between the organization's founding in 1903 and his death in 1935 Saxon was the association's chairman, as well as the editor of *Vegetarianen*. The writings by Saxon chosen to be included deal specifically with vegetarianism and related issues. In addition to these sources, vegetarian cookbooks linked to the Swedish Vegetarian Society are examined.

The overarching theoretical perspective deals with modernity. Modernity is discussed from a set of angles in order to pinpoint how Swedish vegetarianism was linked to the emergence of modern society, in several ways. One such angle is *temporality* – the changed understanding of the relation between past, present and future that the modernization processes brought about. Another angle is *biopolitics* as a field of practice in tandem with “hygiene” as a discourse or ideology that played a key role in early 20th century society. Another aspect of modernity concerns gender. Fairly recent ideals prevailed with regard to how women and men could and should act in the private and the public spheres respectively – although those ideals and the separation between the spheres were also challenged. Finally, I examine how legitimacy for the propounded lifestyle and a sense of collective identity were shaped within Swedish vegetarianism of the era. The premise is that a new movement such as the vegetarian movement needed to create legitimacy for its cause, and a collective identity for its followers, in order to have the opportunity to grow and to be taken seriously in its own time.

In different ways, the research questions guiding this study relate to the basic theme of modernity. Answers are offered to questions such as what the vegetarians considered to be a true vegetarian diet and how this message was legitimized. Other questions concern the way in which the Swedish Vegetarian Society was organized nationally, and interacted internationally. Another question deals with in what ways references to science was used to legitimize a vegetarian lifestyle and how this can be understood by stressing that vegetarianism in certain ways was guided by criticism of modern society, while it simultaneously embraced the disruption and opportunities that modernity offered. Another overarching question concerns gendered division of labor within the Swedish Vegetarian Society, and the ways in which this can be understood in terms of the sphere-segregating ideals of the era. Yet another addresses how religious and ethical arguments were deployed for legitimacy purposes, and how such arguments can be understood in terms of the overall modernity theme of the study.

The chapters of the study are arranged thematically. Chapters titled “Organization and Activism”, “Food on the Table”, “Religion and Vegetarianism”, and “Man among Animals”, intend to explore and bring forward features suggested to be significant in early 20th century Swedish vegetarianism, both in terms of a variety of practices, and in terms of essential notions and assumptions underpinning the movement’s message about a vegetarian way of life.

The introductory chapter is followed by the chapter “Organization and Activism”. It briefly describes how the Swedish Vegetarian Society was organized locally and nationally and how the association actively took part in an international vegetarian movement. Doing so, the movement is located in a broader context and in its time. The ambition has been to investigate organization efforts and activism on two levels: on the one hand Nordic co-operations, and on the other hand mainly European co-operations. The chapter also examines and analyzes the different roles and opportunities that women and men were offered in the vegetarian movement – both in terms of participation in a range of everyday activities, and in terms of filling positions and having a voice in the Swedish Vegetarian Society as an organization and in its international collaborations.

The third chapter, “Food on the Table”, deals with practices and beliefs related to what was meant by a vegetarian diet and a vegetarian lifestyle. In this chapter, the whole range of issues dealt with in the study are addressed in different ways. Nutrients described as vegetarian, as well as underlying beliefs and arguments for what was assumed to be vegetarian, are shown to have differed from what would generally be expected today. The chapter also uncovers the discrepancy between a strict definition of what was considered to be the truly “natural diet of humans” and the food served at events organized by the Swedish Vegetarian Society, as well as the recipes found in the journal *Vegetarianen* and in vegetarian cookbooks. Other aspects covered in this chapter are collaborations between the Swedish Vegetarian Society and temperance societies and exchange with and influences from Danish vegetarianism.

The fourth chapter, “Religion and Vegetarianism”, draws attention to the role of Christianity within vegetarian thought. It deals with the role of people with backgrounds in Christian denominations within the vegetarian movement, in particular internationally, and the ways in which this affected the Swedish movement – in which confessional frames of reference played a comparatively marginal role. The chapter also investigates how religious motives were used to legitimize a vegetarian lifestyle, in particular arguing

that seeds, nuts, and fruit comprised the food which God had intended man to eat in the creation of the world, but also by celebrating past and present religious front figures from different faiths as vegetarians or precursors of vegetarianism. Exploring the links between vegetarianism and Christianity, the chapter also discusses what it meant for a movement like vegetarianism that society appeared to become increasingly secularized as the process of modernization went on.

Chapter five, “Man among Animals”, looks broadly at the aspects of human/animal relationship dealt with by the Swedish Vegetarian Society through the arguments stated in *Vegetarianen*. The chapter analyzes how claims concerning animals, as well as both verbal and visual images involving animals, were deployed in order to legitimize a vegetarian lifestyle. It also investigates how humans – both in a positive and a negative sense, sometimes in a contradictory way – were understood to be just one set of animals among many, while simultaneously assuming the human species to be the supreme animal. Finally, the chapter draws attention to an imagined hierarchy in the animal world. The vegetarians’ notions and claims are compared with key arguments and positions within the contemporary Swedish animal protection movement, as Karin Dirke has described them. Both similarities and differences between the partly overlapping movements prove to be instructive, e.g. in terms of whether animal suffering or taking animal lives and how to deal with dead animal bodies is the main problem.

Chapter six, “Vegetarianism and the Modern – A Concluding Discussion” wraps up the study. It returns to the theoretical perspectives and the purpose and research questions stated from the outset. It shows why and exemplifies in what ways early 20th century vegetarianism must be understood as very different from vegetarianism and veganism in the 21st century. The vegetarianism propounded by the Swedish Vegetarian Society differed in crucial ways from what is often today meant by living a vegetarian or vegan and plant-based life. Vegetarianism was not just about excluding meat from one’s diet, but was fraught with a variety of restrictions and rules. A key word in this context is *toxins*. Meat was seen as a toxin, and therefore not supposed to be consumed by humans. But it was far from the only toxin. Other toxins that a vegetarian had to stay away from were alcohol – a vegetarian was by definition also a teetotaler – but also tobacco, coffee, tea, and spices of various kinds. The substances supposed to be, or that contain, toxins were considered to have a negative impact on the body, but quite as importantly, on the mind and morals of human beings. They tended to trigger passions, thereby upsetting the balance between the body and the soul which a state of optimal

health and well-being required. They destroyed the balance needed for a natural way of life to be fully realized.

The results of the study highlight what the vegetarians expected the place of vegetarianism to be within the general contemporary life reform movement, as well as what consequences the expansion of a vegetarian lifestyle was expected to have in a wider societal perspective. The vegetarians' self-perception, expressed in the examined sources, can be summarized as an understanding of themselves as *the true core* of a number of related movements, as vegetarianism also encompassed those endeavors, following up the full consequences of otherwise inconsistent agendas. The partly overlapping movements to which the vegetarians related to in this way are in the first place the temperance movement, the animal protection movement, and the peace movement. The study focuses mainly on the first two. In *Vegetarianen* – and by Saxon in other contexts – it was argued that every true vegetarian is an animal lover and a peace lover. Vegetarianism was expected to imply the rejection of killing both animals and humans. As for the relationship to the temperance movement, vegetarians understood meat and alcohol as similar toxins: a vegetarian thus abstained not only from eating meat, but also from imbibing alcohol. In this world of thought, it was also believed that a vegetarian lifestyle would eventually lead to, or would imply in the long run, far-reaching changes, both for the individual and to society as a whole.

Finally, this study highlights one aspect of its findings in terms of the modernity theme that has theoretically guided the study, namely hygiene and biopolitics. The vegetarian movement took part in the hygiene discourse or ideology that was ubiquitous in the early 20th century. This is evident both in the way vegetarianism and hygiene were explicitly discussed in *Vegetarianen*, and in the analysis of the movement.

Karin Johannisson has described how hygiene as an ideology was created as empirical science and materialistic thinking, forming the new medical health ideal that emerged in the 19th century, began to link up with the health movement around the turn of the 20th century. Hygiene combined health and morality. Body and soul were integrated and health in one presupposed health in the other. This approach fits well with the imaginary world that can be seen in *Vegetarianen* and other material linked to the Swedish Vegetarian Society. For the vegetarians, a natural way of life meant much more than simply excluding meat from their diet. The body would be trained in different ways. Partly through what was imagined to be natural food, partly through (the vegetarian) body undergoing various practices, which related to what reform movements were about, such as sunbathing, airbathing and not being

exposed to vaccines. The reforms that the Swedish Vegetarian Society believed the individual should undergo in order to live a natural vegetarian life can be understood in the light of the German historian Corinna Treitel's analysis of the German life reform movement. Treitel argues that the practice of the German movement should be understood as "the 'biopolitics of nature'". Treitel's expression "the 'biopolitics of nature'" is useful for understanding the life reform movement, including vegetarianism. The Swedish Vegetarian Society took in various ways part in the hygienic ideology that was prominent in the early 20th century. Thus, the association was also part of the biopolitical practice of the time. What Treitel's expression and her argumentation do is to demonstrate the active and autonomous part of this practice in relation to social and political institutions of power, and to highlight the life reform movements as part of the biopolitics of the time.

Referenser

Tidningar och tidskrifter

Husmodern

Idun

Svensk Damtidning

Svenska Dagbladet

Vegetarianen: Svenska vegetariska föreningens tidskrift

Tryckt material och övrig litteratur

Ambjörnsson, Ronny. *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverks-samhälle 1880–1930*. Stockholm: Carlsson, 1988.

Ambjörnsson, Ronny, ”Elna Tenow: vardagens visionär”, Ambjörnsson, Ronny & Sörlin, Sverker (red.). *Obemärkta*. Stockholm: Carlsson, 1995.

Adams, Carol J. *The Sexual Politics of Meat: a Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York: Continuum, 1990.

Ahlzén, Rolf. *Are Waerland: vision och illusion: en studie*. Stockholm: Hälsokostrådet i samarbete med Hälsofrämjandet, 1988.

Anderson, Benedict. *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos, 1993.

Andersson, Irene. *Kvinnor mot krig: aktioner och nätverk för fred 1914–1940*. Diss. Lund: Univ., 2001.

Andersson, Staffan (red.). *Korruption, maktmissbruk och legitimitet*. Stockholm: Norstedt, 2010.

Berman, Marshall. *Allt som är fast förflyktigas: modernism och modernitet*. Lund: Arkiv, 2012.

Björk, Micael. *Upplösningens dialektik, bildningsmål och politisk modernitet i Sverige kring sekelskiftet 1900*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, 2002.

Björk, Nina. *Sireners sång: tankar kring modernitet och kön*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1999.

Bowler, Peter J. *The Fontana History of the Environmental Sciences*. London: Fontana Press, 1992.

Bowler, Peter J. *Evolution: the History of an Idea*. Berkeley: University of California Press, 2009.

Buscemi, Francesco, ”Edible Lies: How Nazi Propaganda Represented Meat to Demonise the Jews”. *Media, War & Conflict*. Vol. 9(2), 2016.

Båtefalk, Lars. *Staten, samhället och superiet: samhällsorganisatoriska principer och organisatorisk praktik kring dryckenskapsproblemet och nykterhetssträvandena i stat, bor-*

- gerlig offentlighet och associationsväsende ca 1770–1900*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Diss: Univ., Uppsala, 2000.
- Caine, Barbara & Sluga, Glenda. *Europas historia 1780–1920: ett genusperspektiv*. Natur och kultur, Stockholm, 2003.
- Calvert, Samantha Jane, "Ours is the food that Eden Knew": Themes in the Theology and Practice of Modern Christian Vegetarians", Muers, Rachel & Grummet, David, (red.). *Eating and Believing: Interdisciplinary Perspectives on Vegetarianism and Theology (T&T Clark theology)* [Elektronisk resurs] Continuum International Publishing Group Ltd, 2008.
- Calvert, Samantha Jane. *Eden's Diet: Christianity and Vegetarianism 1809–2009*. [Opulerat manuskript], University of Birmingham, 2012.
(URL: <https://etheses.bham.ac.uk//id/eprint/4575/1/Calvert13PhD.pdf>)
- Darwin, Charles. *Människans härkomst och könsurvalet*. Stockholm: Natur och kultur, 2006.
- Dirke, Karin. *De värnlösa vänner: den svenska djurskydds rörelsen 1875–1920*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2000.
- Drakman, Annelie, "Framtiden tillhör de magra: En studie av diskursen inom den Svenska vegetariska föreningen 1903–1935". Opulerat magisteruppsats, Uppsala universitet, 2009.
- Drakman, Annelie. *När kroppen slöt sig och blev fast: varför åderlåtning, miasmateori och klimatmedicin övergavs vid 1800-talets mitt*. Diss, Uppsala: Uppsala universitet, 2018.
- Edquist, Samuel. *Nyktra svenskar: Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2001.
- Eklöf, Motzi, "Vegetarisk (rå)kost och det reformerade livet. Maximilian Bircher-Benner och de svenska hälsokostrelserna". *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*. 2006, s. 245–272.
- Eklöf, Motzi, "Missionerande medicin. Själsdagsadventisternas internationella hälso-reform och vårdinrättningar i Sverige". *Svensk medicinhistorisk tidskrift*. 2008 (12):1, s. 119–141.
- Eklöf, Motzi. *Variola & vaccinia: om massvaccination och folkhälsopolitik, vaccinforskning och läkareetik*. Malmö: Exempla, 2016.
- Ekström, Anders. *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världs-utställningar*. Nordiska museet, Stockholm: Nordiska museet Diss. Uppsala: Univ., Stockholm, 1994.
- Enefalk, Hanna. *En patriotisk drömvärld. Musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2008.
- Eriksson, Gunnar. *Kartläggarna: naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914*. Umeå: Umeå univ.-bib, 1978.
- Fitzgerald, Amy J., "A Social History of the Slaughterhouse: From Inception to Contemporary Implications". *Human Ecology Review*. Vol. 17, nr. 1, 2010, s. 58–69.
- Foucault, Michel. *Sexualitetens historia: Bd 1, viljan att veta*, [Ny utg.]. Göteborg: Daidalos, 2002.
- Fox, Michael Allen. *Deep Vegetarianism*. Philadelphia Pa.: Temple University Press, 1999.
- Frängsmyr, Tore. *Framsteg eller förfall: framtidsbilder och utopier i västerländsk tanke-tradition*. Stockholm: LiberFörlag, 1980.

- Gedda, Axel Wilhelm Georg. *Enkel, stärkande, ej gödande vegetarisk hvardagsmat*. Stockholm: Svenska Vegetariska Föreningens Förlag, 1908.
- Gedda, Axel Wilhelm Georg. *Några ord mot köttätande*. Stockholm, 1919.
- Gelfgren, Stefan. *Ett utvalt släkte: väckelse och sekularisering: Evangeliska fosterlandsstiftelsen 1856–1910*. Skellefteå: Norma, 2003.
- Giddens, Anthony. *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur, 1996.
- Gregory, James. *Of Victorians and Vegetarians: The Vegetarian Movement in Nineteenth-Century Britain*. London: Tauris Academic Studies, 2007.
- Hastings, Hester, "Man and Beast: Lamartine's Contribution to French Animal Literature". *Modern Language Association*. Vol. 61, nr. 4, dec., 1946, s. 1109–1125.
- Heller, Agnes. *A Theory of Modernity*. Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 1999.
- Herf, Jeffrey. *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge U.P.: Cambridge, 1984.
- Hillström, Magdalena & Sanders, Hanne (red.). *Skandinavism: en rörelse och en idé under 1800-talet*. Göteborg: Makadam i samarbete med Centrum för Öresundsstudier vid Lunds universitet, 2014.
- Hirdman, Yvonne. *Magfrågan: mat som mål och medel: Stockholm 1870–1920*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1983.
- Ho, Ping-Ti, "The Loess and the Origin of Chinese Agriculture". *The American Historical Review*. Vol. 75, nr. 1 (1969), s. 1–36.
- Jansson, Sven-Bertil. *Den uppkäftige Säningsmannen: Johan L. Saxon och hans tid*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2005.
- Johannisson, Karin, "Folkhälsa: Det svenska projektet från 1900 till 2:a världskriget". *Lychnos: Årsbok för ide- och lärdomshistoria*. 1991.
- Johansson, Erland. *Väckelserörelsen och samhället: en historisk studie av Karlskoga 1875–1900*. Göteborg: Gothia, 1984.
- Johansson, Lennart. *Stiftsstad i förändring: politik och folkrörelser i sekelskiftets Växjö. Nykterhetsrörelsen*. Växjö: Högsk., 1990.
- Jordheim, Helge. *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi*. Gråbo: Anthropos, 2003.
- Kannike, Anu & Bardone, Ester, "Vegetarian Food as Modern Food: Attempts to Educate the Nation of Estonia from the 1900s to the 1930s". *Baltic Worlds*, 2022:1–2, s. 125–137.
- Kerbs, Diethart & Reulecke, Jürgen, (red.). *Handbuch der deutschen Reformbewegungen: 1880–1933*. Wuppertal: Hammer, 1998.
- Kilhlberg, Jakob. *Gränslösa anspråk: offentliga möten och skapandet av det internationella 1840–1860*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2018.
- Kingsford, Anna. *Den rätta dieten: en afhandling om människans naturenliga föda*. Stockholm: Härnkvist, 1891.
- Koselleck, Reinhart. *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos, 2004.
- Krabbe, Wolfgang R. *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform: Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1974.
- Kuiper, Yme B., "Tolstoyans on a Mountain: From New Practices of Ascetism to the Deconstruction of the Myths of Monte Verità". *Journal of Religion in Europe*. Vol 6 (4), 2013, s. 464–481.

- Källström, Staffan & Sellberg, Erland (red.). *Motströms: kritiken av det moderna*. Stockholm: Carlsson, 1991.
- Larspers, Torbjörn & Imberg, Rune (red.). *Den rosenianska väckelserörelsen cirka 1890–1920 och bildandet av Missionssällskapet Bibeltroga vänner 1911: rapport från forskningsseminarium på Johannelunds teologiska högskola 20–21 april 2010*. Uppsala: Johannelunds teologiska högskola, 2010.
- Larsson, Margareta. *De arbetade för fred: Kvinnoföreningar i Sverige med fred på sitt program 1898–1940*. Stockholm: Författares bokmaskin, 1985.
- Lee, Jenny. "Pastöriseringens försenade triumf". *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*. 2006, s. 175–197.
- Liander, G. Halfdan. *Vegetarismen i Sverige: skrift utgiven av Svenska Vegetariska Föreningen vid dess 25-årsjubileum*. Stockholm: Svenska vegetariska föreningen, 1928.
- Lindvert, Jessica. *Ihålig arbetsmarknadspolitik?: organisering och legitimitet igår och idag*. Umeå: Boréa, 2006.
- Linton, Magnus. *Veganerna: [en bok om dom som stör]*. Stockholm: Atlas, 2000.
- Malitska, Julia. "Meat and the City in the Late Russian Empire: Dietary Reform and Vegetarian Activism in Odessa, 1890s–1910s". *Baltic Worlds.*, 2020:2–3, s. 4–24.
- Malitska, Julia. "Mediated Vegetarianism: The Periodical Press and New Associations in the Late Russian Empire". *Media History*. 2021.
DOI:10.1080/13688804.2021.1937972.
- Manuel, Frank E. & Manuel, Fritzie P. *Utopian thought in the Western world*. Cambridge, Mass.: Harvard U.P, 1979.
- Markel, Howard. *The Kelloggs: the Battling Brothers of Battle Creek*. New York: Pantheon Books, 2017.
- Muers, Rachel & Grumett, David. *Eating and Believing: Interdisciplinary Perspectives on Vegetarianism and Theology (T & T Clark theology) [Elektronisk resurs]*. Continuum International Publishing Group Ltd, 2008.
- Nagel, Richard. *Helsans evangelium: köttätandet inför instinktens, samvetets, religionshistoriens och naturvetenskapens domstol: eller vägen till helse, välbstånd och lycka till paradiset*. Uppsala: R. Almqvist & J. Wiksell, 1881.
- Nilsson, Ulrika. *Kampen om Kvinnan: Professionalisering och konstruktioner av kön i svensk gynekologi 1860–1925*. Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Diss.: Uppsala universitet, 2003, Uppsala, 2003.
- Nilsson, Ulrika. *Det heta könet: gynekologin i Sverige kring förra sekelskiftet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2005.
- Nordin, Rune. *Arbetarrörelsen: idé, organisation och historia*. Stockholm: Tiden, 1992.
- Ottosen, Carl. *Frukt och nötter: deras betydelse som födoämnen och läkemedel samt motverkande alkoholbegär*. Stockholm: Aftonbladet, 1910.
- Ottosen, Johanne. *Rationel Ernæring og Madlavning*. 3 uppl., København: Nordisk Sundhedsforlag ved H. L. Eriksen, 1919.
- Palmblad, Eva. *Medicinen som samhällslära*. Göteborg: Daidalos, 1990.
- Pettit, Philip. *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

- Pihl Skoog, Emma. *Kraftkarlar och knockouts: kraftsporter, kropp och klass i Sverige 1920–1960*. Historiska institutionen, Stockholms universitet, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2017, Stockholm, 2017.
- Polletta, Francesca & Jasper, James M., "Collective Identity and Social Movements". *Annual Review of Sociology*. Vol. 27, 2001, s. 283–305.
- Preece, Rod. *The Sins of the Flesh: A History of Ethical Vegetarian Thought*. Vancouver: University of British Columbia Press, 2008.
- Qvarsell, Roger, "Maten och vetenskapen: näringslära, kostvanestudier och socialpolitik, ca 1880–1960". *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*. 2006, s. 219–244.
- Rebry Coulthard, Natasha, "Becoming What You Eat: Anna Kingsford's Vegetarian Posthuman". *Victorian Literature and Culture*. 50(2), 2022, s. 325–353.
- Richardson, Elsa, "Man Is Not a Meat-Eating Animal: Vegetarians and Evolution in Late-Victorian Britain". *Victorian Review*. Vol 45, nr 1, vår 2019, s. 117–134.
- Rodell, Magnus. *Att giuta en nation: statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Stockholm: Natur och kultur, 2002.
- Rohkrämer, Thomas. *Eine andere Moderne?: Zivilisationskritik, Natur und Technik in Deutschland 1880–1933*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1999.
- Rupp, Leila J. & Taylor, Verta, "Forging Feminist Identity in an International Movement: A Collective Identity Approach to Twentieth-Century Feminism". *Signs*. Vol 24, 1999:2, s. 363–386.
- Sanner, Inga. *Att älska sin nästa såsom sig själv: Om moraliska utopier under 1800-talet*. Stockholm: Carlsson, 1995.
- Saunders, Clare, "Double-Edged Swords? Collective Identity and Solidarity in the Environment Movement". *The British Journal of Sociology*. Vol. 59, nr 2, 2008, s. 227–253.
- Saxon, Anna Maria & Saxon Johan Lindström Saxon. *Fru Saxons kokbok: konsten att tillaga hälsogivande och energibildande, välsmakande mat, baka kraftbröd, konservera frukt o. bär samt bereda sunda bordsdrycker*. Stockholm: Nutiden, 1923.
- Saxon, Johan Lindström, "Företal", Saxon, Anna Maria & Saxon Johan Lindström. *Fru Saxons kokbok: konsten att tillaga hälsogivande och energibildande, välsmakande mat, baka kraftbröd, konservera frukt o. bär samt bereda sunda bordsdrycker*. Stockholm: Nutiden, 1923.
- Saxon, Johan Lindström. *Hvad vilja vegetarianerna?* Stockholm: Bokförlaget Nutiden, 1907.
- Saxon, Johan Lindström. *Det naturenliga levnadssättet: en särskilt för folket avsedd vägledning till hälsa, styrka och livsglädje*. Stockholm: Bokförlaget Nutiden, 1910.
- Saxon, Johan Lindström. *Idealtillvaron och vägen dit*. Stockholm: Nutiden, 1914.
- Saxon, Johan Lindström. *Gällersta: en sockenbeskrivning*. Stockholm: Nutiden, 1915.
- Saxon, Johan Lindström. *Konsten att bli gammal men vara ung: vegetariska spegelbilder*. Stockholm: Nutiden, 1920.
- Saxon, Johan Lindström. *På besök hos de anspråkslöse: bonden och grönsköpingsbon gästa huvudstaden*. Stockholm: Nutiden, 1921.
- Saxon, Johan Lindström. *Folkminnen och folkliv i Närke: uppteckningar och skildringar*. Stockholm: Nutiden, 1923.
- Saxon, Johan Lindström Saxon. *Närkes kyrkor i ord och bild*. Stockholm: Lindström, 1928.
- Saxon, Johan Lindström. *Från självhushållets lyckliga dagar: arbetet i en bondgård i Närke 1 januari–31 december på 1850-60-talen*. Stockholm: Saxon & Lindström, 1933.

- Schönecker, Susanna, "Das Solarrundhaus in Trossingen, Landkreis Tuttlingen". *Denkmalpflege in Baden-Württemberg*. Nr 3, 1992, s. 91–96.
- Severinsson, Emma. *Moderna kvinnor: modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1921–1933*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2018.
- Shprintzen, Adam D. *The Vegetarian Crusade: the Rise of an American Reform Movement, 1817–1921*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2013.
- Sjöberg, Maria, "Textanalys", Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne (red.). *Metod: guide för historiska studier*. Uppaga 1, Lund: Studentlitteratur, 2018.
- Spencer, Colin. *The Heretic's Feast: A History of Vegetarianism*. Hanover, N.H.: Univ. Press of New England, 1995.
- Stolare, Martin. *Kultur och natur: moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*. Historiska institutionen, Univ., Diss. Göteborg: Univ., 2003, Göteborg, 2003.
- Stuart, Tristram. *The Bloodless Revolution: A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to Modern Times*. New York: W.W. Norton & Co., 2007.
- Sundgren, Per, "Såningsmannen. Ett folkligt alternativ till den goda smaken". *Arbets-historia*, nr 116, 2005:4.
- Sundgren, Per. *Kulturen och arbetarrörelsen: kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Stockholm: Carlsson, 2007.
- Sundin, Bosse, "Vägen till idealtillvaron: Saxon och vegetarismen", Ambjörnsson, Ronny (red.). *I framtidens tjänst: ur folkhemmets idéhistoria*, Stockholm: Gidlund, 1986.
- Svenska vegetariska föreningens småskrifter, Stockholm, 1907–.
- Thurfjell, David. *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Norstedts, 2019.
- Thörn, Håkan. *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Göteborg: Kompendiet, 1997.
- Thörn, Håkan. *Rörelser i det moderna: politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789–1989*. Stockholm: Rabén Prisma, 1997.
- Tjeder, David. *The Power of Character: Middle-Class Masculinities, 1800–1900*. Stockholm: Univ., 2003.
- Treitel, Corinna. *Eating Nature in Modern Germany: Food, Agriculture, and Environment, c.1870 to 2000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Uddenberg, Nils, "Förord", Darwin, Charles. *Människans härkomst och könsurvalet*. Stockholm: Natur och kultur, 2006.
- Waerland, Are. *In the Cauldron of Disease*. London: David Nutt, 1934.
- Wagner, Peter. *Modernity: Understanding the Present*. Cambridge: Polity, 2012.
- Walters, Kerry S. & Portmess, Lisa, (red.). *Ethical Vegetarianism: From Pythagoras to Peter Singer*. Albany: State University of New York Press, cop.,1999.
- Walters, Kerry S. & Portmess, Lisa (red.). *Religious vegetarianism: From Hesiod to the Dalai Lama*. Albany: State University of New York Press, cop., 2001.
- Weale, Albert & Nentwich, Michael (red.). *Political Theory and the European Union: Legitimacy, Constitutional Choice and Citizenship*. London: Routledge, 1998.
- Weber, Max. *Ekonomi och samhälle: förståendesociologins grunder. 1 Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi, samhällsordning och grupper*. Lund: Argos, 1983.
- Wedemeyer-Kolwe, Bernd. *Aufbruch: Die Lebensreform in Deutschland*. Darmstadt: Philipp von Zabern, 2017.
- Whorton, James C. *Crusaders for Fitness: The History of American Health Reformers*. Princeton University Press, 1982.

- Widholm, Christian. *Iscensättandet av Solskensolympiaden: dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*. Umeå: h:ström – Text & kultur, 2008.
- Wilson, Brian C. *Dr John Harvey Kellogg and the Religion of Biologic Living*. Indiana University Press, 2014.
- Wrenn, Corey Lee, "The Vegan Society and Social Movement Professionalization, 1944–2017". *Food and Foodways*. 27:3, 2019, s. 190–210.
- Young, Richard Alan. *Is God a Vegetarian?: Christianity, Vegetarianism, and Animal Rights*. Open Court, Chicago, Ill., 1999.

Elektroniska källor

- Mellemgaard, Signe. "Dansk kvindehistorie: Dansk kvindebiografisk leksikon," *KVINFO: køn og ligestilling*, <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/902/origin/170/query/johanne%20ottosen> (hämtad 2017-10-18).
- Mortensøn, Ole. "Historiens Aktører 32: Michael Larsen – vegetarianernes førstemand," *Dansk historisk fællesråd*, 2021, <http://www.historie-online.dk/temaer-9/artikler-51-51/historiens-aktoerer/michael-larsen-historiens-aktoerer-nr-32> (hämtad 2022-03-20).
- Nationalencyklopedin. "Edvard Wavrinsky". <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/edvard-wavrinsky> (hämtad 2022-04-01).
- Nationalencyklopedin. "Nasir," <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/nasir> (hämtad 2022-02-10).
- Nationalencyklopedin. "Nykterhetsrörelsen," <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/nykterhetsrörelsen> (hämtad 2022-09-06).
- Nationalencyklopedin. "Sjundedags Adventistsamfundet," <http://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sjundedags-adventistsamfundet> (hämtad 2022-02-13).
- Projekt Runeberg, "Birgit Weltzien Sørensen," <http://runeberg.org/authors/sorenbis.html> (hämtad 2021-09-03).
- Uppslagsverket Finland, "Finlandssvenskar," <https://uppslagsverket.fi/sv/view-103684-Finlandssvenskar> (hämtad 2018-08-10).
- Vammen, Tinne. "Johanne Meyer (1838-1915)," *KVINFO: køn og ligestilling*, <https://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1434> (hämtad 2022-09-05).
- Vegetarisk forening, "Dansk vegetarisk forenings og dansk vegetarismes historie," <https://vegetarisk.dk/historie/#dvfstidligehistorie> (hämtad 2022-09-05).

Filmer

- Cowspiracy: The Sustainability Secret* (Kip Andersen & Keegan Kuhn, 2014).
- Forks Over Knives* (Lee Fulkerson, 2011).

Södertörn Doctoral Dissertations

1. Jolanta Aidukaite, *The Emergence of the Post-Socialist Welfare State: The case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*, 2004
2. Xavier Fraudet, *Politique étrangère française en mer Baltique (1871–1914): De l'exclusion à l'affirmation*, 2005
3. Piotr Wawrzyniuk, *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*, 2005
4. Andrej Kotljarchuk, *In the Shadows of Poland and Russia: The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, 2006
5. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, 2006
6. Karin S Lindelöf, *Om vi nu ska bli som Europa: Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen*, 2006
7. Andrew Stickley, *On Interpersonal Violence in Russia in the Present and the Past: A Sociological Study*, 2006
8. Arne Ek, *Att konstruera en uppslutning kring den enda vägen: Om folkrörelsernas modernisering i skuggan av det Östeuropeiska systemskiftet*, 2006
9. Agnes Ers, *I mänsklighetens namn: En etnologisk studie av ett svenskt biståndsprojekt i Rumänien*, 2006
10. Johnny Rodin, *Rethinking Russian Federalism: The Politics of Intergovernmental Relations and Federal Reforms at the Turn of the Millennium*, 2006
11. Kristian Petrov, *Tillbaka till framtiden: Modernitet, postmodernitet och generationsidentitet i Gorbachevs glasnost' och perestrojka*, 2006
12. Sophie Söderholm Werkö, *Patient patients? Achieving Patient Empowerment through Active Participation, Increased Knowledge and Organisation*, 2008
13. Peter Bötter, *Leviatan i arkipelagen: Staten, förvaltningen och samhället. Fallet Estland*, 2007
14. Matilda Dahl, *States under scrutiny: International organizations, transformation and the construction of progress*, 2007
15. Margrethe B. Søvik, *Support, resistance and pragmatism: An examination of motivation in language policy in Kharkiv, Ukraine*, 2007
16. Yulia Gradska, *Soviet People with female Bodies: Performing beauty and maternity in Soviet Russia in the mid 1930–1960s*, 2007

17. Renata Ingbrant, *From Her Point of View: Woman's Anti-World in the Poetry of Anna Świrszczyńska*, 2007
18. Johan Eellend, *Cultivating the Rural Citizen: Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia*, 2007
19. Petra Garberding, *Musik och politik i skuggan av nazismen: Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna*, 2007
20. Aleksei Semenenko, *Hamlet the Sign: Russian Translations of Hamlet and Literary Canon Formation*, 2007
21. Vytautas Petronis, *Constructing Lithuania: Ethnic Mapping in the Tsarist Russia, ca. 1800–1914*, 2007
22. Akvile Motiejunaite, *Female employment, gender roles, and attitudes: The Baltic countries in a broader context*, 2008
23. Tove Lindén, *Explaining Civil Society Core Activism in Post-Soviet Latvia*, 2008
24. Pelle Åberg, *Translating Popular Education: Civil Society Cooperation between Sweden and Estonia*, 2008
25. Anders Nordström, *The Interactive Dynamics of Regulation: Exploring the Council of Europe's monitoring of Ukraine*, 2008
26. Fredrik Doeser, *In Search of Security After the Collapse of the Soviet Union: Foreign Policy Change in Denmark, Finland and Sweden, 1988–1993*, 2008
27. Zhanna Kravchenko, *Family (versus) Policy: Combining Work and Care in Russia and Sweden*, 2008
28. Rein Jüriado, *Learning within and between public-private partnerships*, 2008
29. Elin Boalt, *Ecology and evolution of tolerance in two cruciferous species*, 2008
30. Lars Forsberg, *Genetic Aspects of Sexual Selection and Mate Choice in Salmonids*, 2008
31. Eglė Rindzevičiūtė, *Constructing Soviet Cultural Policy: Cybernetics and Governance in Lithuania after World War II*, 2008
32. Joakim Philipson, *The Purpose of Evolution: 'Struggle for existence' in the Russian-Jewish press 1860–1900*, 2008
33. Sofie Bedford, *Islamic activism in Azerbaijan: Repression and mobilization in a post-Soviet context*, 2009
34. Tommy Larsson Segerlind, *Team Entrepreneurship: A process analysis of the venture team and the venture team roles in relation to the innovation process*, 2009
35. Jenny Svensson, *The Regulation of Rule-Following: Imitation and Soft Regulation in the European Union*, 2009
36. Stefan Hallgren, *Brain Aromatase in the guppy, Poecilia reticulata: Distribution, control and role in behavior*, 2009
37. Karin Ellencrona, *Functional characterization of interactions between the flavivirus NS5 protein and PDZ proteins of the mammalian host*, 2009

38. Makiko Kanematsu, *Saga och verklighet: Barnboksproduktion i det postsovetjetiska Lettland*, 2009
39. Daniel Lindvall, *The Limits of the European Vision in Bosnia and Herzegovina: An Analysis of the Police Reform Negotiations*, 2009
40. Charlotta Hillerdal, *People in Between – Ethnicity and Material Identity: A New Approach to Deconstructed Concepts*, 2009
41. Jonna Bornemark, *Kunskapens gräns – gränsens vetande*, 2009
42. Adolphine G. Kateka, *Co-Management Challenges in the Lake Victoria Fisheries: A Context Approach*, 2010
43. René León Rosales, *Vid framtidens hitersta gräns: Om pojkar och elevpositioner i en multietnisk skola*, 2010
44. Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, 2010
45. Håkan Lättman, *Studies on spatial and temporal distributions of epiphytic lichens*, 2010
46. Alia Jaensson, *Pheromonal mediated behaviour and endocrine response in salmonids: The impact of cypermethrin, copper, and glyphosate*, 2010
47. Michael Wigerius, *Roles of mammalian Scribble in polarity signaling, virus offense and cell-fate determination*, 2010
48. Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym: Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, 2010
49. Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor: Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, 2010
50. Barbara Kunz, *Kind words, cruise missiles and everything in between: A neoclassical realist study of the use of power resources in U.S. policies towards Poland, Ukraine and Belarus 1989–2008*, 2010
51. Anders Bartonek, *Philosophie im Konjunktiv: Nichtidentität als Ort der Möglichkeit des Utopischen in der negativen Dialektik Theodor W. Adornos*, 2010
52. Carl Cederberg, *Resaying the Human: Levinas Beyond Humanism and Antihumanism*, 2010
53. Johanna Ringarp, *Professionens problematik: Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, 2011
54. Sofi Gerber, *Öst är Väst men Väst är bäst: Östtysk identitetsformering i det förenade Tyskland*, 2011
55. Susanna Sjödin Lindenskoug, *Manlighetens bortre gräns: Tidelagsrätttegångar i Livland åren 1685–1709*, 2011
56. Dominika Polanska, *The emergence of enclaves of wealth and poverty: A sociological study of residential differentiation in post-communist Poland*, 2011
57. Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens: Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, 2011

58. Fred Saunders, *The Politics of People – Not just Mangroves and Monkeys: A study of the theory and practice of community-based management of natural resources in Zanzibar*, 2011
59. Anna Rosengren, *Åldrandet och språket: En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, 2011
60. Emelie Lilliefeldt, *European Party Politics and Gender: Configuring Gender-Balanced Parliamentary Presence*, 2011
61. Ola Svenonius, *Sensitising Urban Transport Security: Surveillance and Policing in Berlin, Stockholm, and Warsaw*, 2011
62. Andreas Johansson, *Dissenting Democrats: Nation and Democracy in the Republic of Moldova*, 2011
63. Wessam Melik, *Molecular characterization of the Tick-borne encephalitis virus: Environments and replication*, 2012
64. Steffen Werther, *SS-Vision und Grenzland-Realität: Vom Umgang dänischer und „volksdeutscher“ Nationalsozialisten in Sønderjylland mit der „großgermanischen“ Ideologie der SS*, 2012
65. Peter Jakobsson, *Öppenhetsindustrin*, 2012
66. Kristin Ilves, *Seaward Landward: Investigations on the archaeological source value of the landing site category in the Baltic Sea region*, 2012
67. Anne Kaun, *Civic Experiences and Public Connection: Media and Young People in Estonia*, 2012
68. Anna Tessmann, *On the Good Faith: A Fourfold Discursive Construction of Zoroastrianism in Contemporary Russia*, 2012
69. Jonas Lindström, *Drömmen om den nya staden: Stadsförnyelse i det postsovetjisk Riga*, 2012
70. Maria Wolrath Söderberg, *Topos som meningsskapare: Retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*, 2012
71. Linus Andersson, *Alternativ television: Former av kritik i konstnärlig TV-produktion*, 2012
72. Håkan Lättman, *Studies on spatial and temporal distributions of epiphytic lichens*, 2012
73. Fredrik Stiernstedt, *Mediearbete i mediehuset: Produktion i förändring på MTG-radio*, 2013
74. Jessica Moberg, *Piety, Intimacy and Mobility: A Case Study of Charismatic Christianity in Present-day Stockholm*, 2013
75. Elisabeth Hemby, *Historiemåleri och bilder av vardag: Tatjana Nazarenkos konstnärskap i 1970-talets Sovjet*, 2013
76. Tanya Jukkala, *Suicide in Russia: A macro-sociological study*, 2013

77. Maria Nyman, *Resandets gränser: Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, 2013
78. Beate Feldmann Eellend, *Visionära planer och vardagliga praktiker: Postmilitära landskap i Östersjöområdet*, 2013
79. Emma Lind, *Genetic response to pollution in sticklebacks: Natural selection in the wild*, 2013
80. Anne Ross Solberg, *The Mahdi wears Armani: An analysis of the Harun Yahya enterprise*, 2013
81. Nikolay Zakharov, *Attaining Whiteness: A Sociological Study of Race and Racialization in Russia*, 2013
82. Anna Kharkina, *From Kinship to Global Brand: The Discourse on Culture in Nordic Cooperation after World War II*, 2013
83. Florence Fröhlig, *A painful legacy of World War II: Nazi forced enlistment: Alsatian/Mosellan Prisoners of war and the Soviet Prison Camp of Tambov*, 2013
84. Oskar Henriksson, *Genetic connectivity of fish in the Western Indian Ocean*, 2013
85. Hans Geir Aasmundsen, *Pentecostalism, Globalisation and Society in Contemporary Argentina*, 2013
86. Anna McWilliams, *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*, 2013
87. Anna Danielsson, *On the power of informal economies and the informal economies of power: Rethinking informality, resilience and violence in Kosovo*, 2014
88. Carina Guyard, *Kommunikationsarbete på distans*, 2014
89. Sofia Norling, *Mot "väst": Om vetenskap, politik och transformation i Polen 1989–2011*, 2014
90. Markus Huss, *Motståndets akustik: Språk och (o)ljud hos Peter Weiss 1946–1960*, 2014
91. Ann-Christin Randahl, *Strategiska skribenter: Skrivprocesser i fysik och svenska*, 2014
92. Péter Balogh, *Perpetual borders: German-Polish cross-border contacts in the Szczecin area*, 2014
93. Erika Lundell, *Förkroppsligad fiktion och fikionaliserade kroppar: Levande rollspel i Östersjöregionen*, 2014
94. Henriette Cederlöf, *Alien Places in Late Soviet Science Fiction: The "Unexpected Encounters" of Arkady and Boris Strugatsky as Novels and Films*, 2014
95. Niklas Eriksson, *Urbanism Under Sail: An archaeology of fluit ships in early modern everyday life*, 2014
96. Signe Opermann, *Generational Use of News Media in Estonia: Media Access, Spatial Orientations and Discursive Characteristics of the News Media*, 2014
97. Liudmila Voronova, *Gendering in political journalism: A comparative study of Russia and Sweden*, 2014
98. Ekaterina Kalinina, *Mediated Post-Soviet Nostalgia*, 2014

99. Anders E. B. Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania: Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare, 1867–1944*, 2014
100. Ann-Judith Rabenschlag, *Völkerfreundschaft nach Bedarf: Ausländische Arbeitskräfte in der Wahrnehmung von Staat und Bevölkerung der DDR*, 2014
101. Yuliya Yurchuck, *Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in Post-Soviet Ukraine*, 2014
102. Hanna Sofia Rehnberg, *Organisationer berättar: Narrativitet som resurs i strategisk kommunikation*, 2014
103. Jaakko Turunen, *Semiotics of Politics: Dialogicality of Parliamentary Talk*, 2015
104. Iveta Jurkane-Hobein, *I Imagine You Here Now: Relationship Maintenance Strategies in Long-Distance Intimate Relationships*, 2015
105. Katharina Wesolowski, *Maybe baby? Reproductive behaviour, fertility intentions, and family policies in post-communist countries, with a special focus on Ukraine*, 2015
106. Ann af Burén, *Living Simultaneity: On religion among semi-secular Swedes*, 2015
107. Larissa Mickwitz, *En reformerad lärare: Konstruktionen av en professionell och betygs-sättande lärare i skolpolitik och skolpraktik*, 2015
108. Daniel Wojahn, *Språkaktivism: Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*, 2015
109. Hélène Edberg, *Kreativt skrivande för kritiskt tänkande: En fallstudie av studenters arbete med kritisk metarefleksion*, 2015
110. Kristina Volkova, *Fishy Behavior: Persistent effects of early-life exposure to 17 α -ethinyl-estradiol*, 2015
111. Björn Sjöstrand, *Att tänka det tekniska: En studie i Derridas teknikfilosofi*, 2015
112. Håkan Forsberg, *Kampen om eleverna: Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011*, 2015
113. Johan Stake, *Essays on quality evaluation and bidding behavior in public procurement auctions*, 2015
114. Martin Gunnarson, *Please Be Patient: A Cultural Phenomenological Study of Haemodialysis and Kidney Transplantation Care*, 2016
115. Nasim Reyhanian Caspillo, *Studies of alterations in behavior and fertility in ethinyl estradiol-exposed zebrafish and search for related biomarkers*, 2016
116. Pernilla Andersson, *The Responsible Business Person: Studies of Business Education for Sustainability*, 2016
117. Kim Silow Kallenberg, *Gränsland: Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*, 2016
118. Sari Vuorenpää, *Literacitet genom interaction*, 2016
119. Francesco Zavatti, *Writing History in a Propaganda Institute: Political Power and Network Dynamics in Communist Romania*, 2016

120. Cecilia Annell, *Begärets politiska potential: Feministiska motståndsstrategier i Elin Wägners 'Pennskaftet', Gabriele Reuters 'Aus guter Familie', Hilma Angered-Strandbergs 'Lydia Vik' och Grete Meisel-Hess 'Die Intellektuellen'*, 2016
121. Marco Nase, *Academics and Politics: Northern European Area Studies at Greifswald University, 1917–1992*, 2016
122. Jenni Rinne, *Searching for Authentic Living Through Native Faith – The Maausk movement in Estonia*, 2016
123. Petra Werner, *Ett medialt museum: Lärandets estetik i svensk television 1956–1969*, 2016
124. Ramona Rat, *Un-common Sociality: Thinking sociality with Levinas*, 2016
125. Petter Thureborn, *Microbial ecosystem functions along the steep oxygen gradient of the Landsort Deep, Baltic Sea*, 2016
126. Kajsa-Stina Benulic, *A Beef with Meat: Media and audience framings of environmentally unsustainable production and consumption*, 2016
127. Naveed Asghar, *Ticks and Tick-borne Encephalitis Virus – From nature to infection*, 2016
128. Linn Rabe, *Participation and legitimacy: Actor involvement for nature conservation*, 2017
129. Maryam Adjam, *Minnesspår: Hågkomstens rum och rörelse i skuggan av en flykt*, 2017
130. Kim West, *The Exhibitionary Complex: Exhibition, Apparatus and Media from Kulturhuset to the Centre Pompidou, 1963–1977*, 2017
131. Ekaterina Tarasova, *Anti-nuclear Movements in Discursive and Political Contexts: Between expert voices and local protests*, 2017
132. Sanja Obrenović Johansson, *Från kombifeminism till rörelse: Kvinnlig serbisk organisering i förändring*, 2017
133. Michał Salamonik, *In Their Majesties' Service: The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk*, 2017
134. Jenny Ingridsson, *The Promises of the Free World: Postsocialist Experience in Argentina and the Making of Migrants, Race, and Coloniality*, 2017
135. Julia Malitska, *Negotiating Imperial Rule: Colonists and Marriage in the Nineteenth century Black Sea Steppe*, 2017
136. Natalya Yakusheva, *Parks, Policies and People: Nature Conservation Governance in Post-Socialist EU Countries*, 2017
137. Martin Kellner, *Selective Serotonin Re-uptake Inhibitors in the Environment: Effects of Citalopram on Fish Behaviour*, 2017
138. Krystof Kasprzak, *Vara – Framträdande – Värld: Fenomenets negativitet hos Martin Heidegger, Jan Patočka och Eugen Fink*, 2017
139. Alberto Frigo, *Life-stowing from a Digital Media Perspective: Past, Present and Future*, 2017

140. Maarja Saar, *The Answers You Seek Will Never Be Found at Home: Reflexivity, biographical narratives and lifestyle migration among highly-skilled Estonians*, 2017
141. Anh Mai, *Organizing for Efficiency: Essay on merger policies, independence of authorities, and technology diffusion*, 2017
142. Gustav Strandberg, *Politikens omskakning: Negativitet, samexistens och frihet i Jan Patočkas tänkande*, 2017
143. Lovisa Andén, *Litteratur och erfarenhet i Merleau-Pontys läsning av Proust, Valéry och Stendhal*, 2017
144. Fredrik Bertilsson, *Frihetstida policyskapande: Uppfostringskommissionen och de akademiska konstitutionerna 1738–1766*, 2017
145. Börjeson, Natasja, *Toxic Textiles – Towards responsibility in complex supply chains*, 2017
146. Julia Velkova, *Media Technologies in the Making – User-Driven Software and Infrastructures for computer Graphics Production*, 2017
147. Karin Jonsson, *Fångna i begreppen? Revolution, tid och politik i svensk socialistisk press 1917–1924*, 2017
148. Josefine Larsson, *Genetic Aspects of Environmental Disturbances in Marine Ecosystems – Studies of the Blue Mussel in the Baltic Sea*, 2017
149. Roman Horbyk, *Mediated Europes – Discourse and Power in Ukraine, Russia and Poland during Euromaidan*, 2017
150. Nadezda Petrusenko, *Creating the Revolutionary Heroines: The Case of Female Terrorists of the PSR (Russia, Beginning of the 20th Century)*, 2017
151. Rahel Kuflu, *Bröder emellan: Identitetsformering i det koloniserade Eritrea*, 2018
152. Karin Edberg, *Energilandskap i förändring: Inramningar av kontroversiella lokaliseringar på norra Gotland*, 2018
153. Rebecka Thor, *Beyond the Witness: Holocaust Representation and the Testimony of Images – Three films by Yael Hersonski, Harun Farocki, and Eyal Sivan*, 2018
154. Maria Lönn, *Bruten vithet: Om den ryska femininitetens sinnliga och temporala villkor*, 2018
155. Tove Porseryd, *Endocrine Disruption in Fish: Effects of 17 α -ethinylestradiol exposure on non-reproductive behavior, fertility and brain and testis transcriptome*, 2018
156. Marcel Mangold, *Securing the working democracy: Inventive arrangements to guarantee circulation and the emergence of democracy policy*, 2018
157. Matilda Tudor, *Desire Lines: Towards a Queer Digital Media Phenomenology*, 2018
158. Martin Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618*, 2018
159. Johanna Pettersson, *What's in a Line? Making Sovereignty through Border Policy*, 2018
160. Irina Seits, *Architectures of Life-Building in the Twentieth Century: Russia, Germany, Sweden*, 2018
161. Alexander Stagnell, *The Ambassador's Letter: On the Less Than Nothing of Diplomacy*, 2019
162. Mari Zetterqvist Blokhuis, *Interaction Between Rider, Horse and Equestrian Trainer – A Challenging Puzzle*, 2019

163. Robin Samuelsson, *Play, Culture and Learning: Studies of Second-Language and Conceptual Development in Swedish Preschools*, 2019
164. Ralph Tafon, *Analyzing the "Dark Side" of Marine Spatial Planning – A study of domination, empowerment and freedom (or power in, of and on planning) through theories of discourse and power*, 2019
165. Ingela Visuri, *Varieties of Supernatural Experience: The case of high-functioning autism*, 2019
166. Mathilde Rehnlund, *Getting the transport right – for what? What transport policy can tell us about the construction of sustainability*, 2019
167. Oscar Törnqvist, *Röster från ingenmansland: En identitetsarkeologi i ett maritimt mellanrum*, 2019
168. Elise Remling, *Adaptation, now? Exploring the Politics of Climate Adaptation through Post-structuralist Discourse Theory*, 2019
169. Eva Karlberg, *Organizing the Voice of Women: A study of the Polish and Swedish women's movements' adaptation to international structures*, 2019
170. Maria Pröckl, *Tyngd, sväng och empatisk timing – Förskollärares kroppsliga kunskaper*, 2020
171. Adrià Alcoverro, *The University and the Demand for Knowledge-based Growth: The hegemonic struggle for the future of Higher Education Institutions in Finland and Estonia*, 2020
172. Ingrid Forsler, *Enabling media: Infrastructures, imaginaries and cultural techniques in Swedish and Estonian visual arts education*, 2020
173. Johan Sehlberg, *Of Affliction – The Experience of Thought in Gilles Deleuze by way of Marcel Proust*, 2020
174. Renat Bekkin, *People of reliable loyalty...: Muftiates and the State in Modern Russia*, 2020
175. Olena Podolian, *The Challenge of 'Stateness' in Estonia and Ukraine: The international dimension a quarter of a century into independence*, 2020
176. Patrick Seniuk, *Encountering Depression In-Dept0068: An existential-phenomenological approach to selfhood, depression, and psychiatric practice*, 2020
177. Vasileios Petrogiannis, *European Mobility and Spatial Belongings: Greek and Latvian migrants in Sweden*, 2020
178. Lena Norbäck Ivarsson, *Tracing environmental change and human impact as recorded in sediments from coastal areas of the northwestern Baltic Proper*, 2020
179. Sara Persson, *Corporate Hegemony through Sustainability – A study of sustainability standards and CSR practices as tools to demobilise community resistance in the Albanian oil industry*, 2020
180. Juliana Porsani, *Livelihood Implications of Large-Scale Land Concessions in Mozambique: A case of family farmers' endurance*, 2020
181. Anders Backlund, *Isolating the Radical Right: Coalition Formation and Policy Adaptation in Sweden*, 2020
182. Nina Carlsson, *One Nation, One Language? National minority and Indigenous recognition in the politics of immigrant integration*, 2021

183. Erik Gråd, *Nudges, Prosocial Preferences & Behavior: Essays in Behavioral Economics*, 2021
184. Anna Enström, *Sinnesstämning, skratt och hypokondri: Om estetisk erfarenhet i Kants tredje Kritik*, 2021
185. Michelle Rydback, *Healthcare Service Marketing in Medical Tourism – An Emerging Market Study*, 2021
186. Fredrik Jahnke, *Toleransens altare och undvikandets hänsynsfullhet: Religion och meningsskapande bland svenska grundskoleelever*, 2021
187. Benny Berggren Newton, *Business Basics – A Grounded Theory for Managing Ethical Behavior in Sales Organizations*, 2021
188. Gabriel Itkes-Sznaj, *Nollpunkten. Precisionens betydelse hos Witold Gombrowicz, Inger Christensen och Herta Müller*, 2021
189. Oscar Svanelid, *Att forma tillvaron: Konstruktivism som konstnärligt yrkesarbete hos Geraldo de Barros, Lygia Pape och Lygia Clark*, 2021
190. Anna-Karin Selberg, *Politics and Truth: Heidegger, Arendt and the Modern Political Lie*, 2021
191. Camilla Larsson, *Framträdanden: Performativitetsteoretiska tolkningar av Tadeusz Kantors konstnärskap*, 2021
192. Raili Uiho, *“And I don’t know who we really are to each other”: Queers doing close relationships in Estonia*, 2021
193. Ignè Stalmokaitė, *New Tides in Shipping: Studying incumbent firms in maritime energy transitions*, 2021
194. Mani Shutzberg, *Tricks of the Medical Trade: Cunning in the Age of Bureaucratic Austerity*, 2021
195. Patrik Höglund, *Skeppssamhället: Rang, roller och status på örlogsskepp under 1600-talet*, 2021
196. Philipp Seuferling, *Refugee camp media: The historical making of space, time, and politics in the modern refugee regime*, 2021
197. Johan Sandén, *Närbyråkrater och digitaliseringar: Hur lärares arbete formas av tidsstrukturer*, 2021
198. Ulrika Nemeth, *Det kritiska uppdraget: Diskurser och praktiker i gymnasieskolans svenskundervisning*, 2021
199. Helena Löfgren, *Det legitima ägandet: Politiska konstruktioner av allmännyttans privatisering i Stockholms stad 1990–2015*, 2021
200. Vasileios Kitsos, *Urban policies for a contemporary periphery: Insights from eastern Russia*, 2022
201. Jenny Gustafsson, *Drömmen om en gränslös fred: Världsmedborgarrörelsens reaktopi, 1949–1968*, 2022
202. Oscar von Seth, *Outsiders and Others: Queer Friendships in Novels by Hermann Hesse*, 2022
203. Kristin Halverson, *Tools of the Trade: Medical Devices and Practice in Sweden and Denmark, 1855–1897*, 2022

204. Henrik Ohlsson, *Facing Nature: Cultivating Experience in the Nature Connection Movement*, 2022
205. Mirey Gorgis, *Allt är våld: En undersökning av det moderna våldsbegreppet*, 2022
206. Mats Dahllöv, *Det absoluta och det gemensamma: Benjamin Höijers konstfilosofi*, 2022
207. Anton Poikolainen Rosén, *Noticing Nature: Exploring More Than Human-Centred Design in Urban Farming*, 2022
208. Sophie Landwehr Sydow, *Makers, Materials and Machines: Understanding Experience and Situated Embodied Practice in the Makerspace*, 2022
209. Simon Magnusson, *Boosting young citizens' deontic status: Interactional allocation of rights-to-decide in participatory democracy meetings*, 2022
210. Marie Jonsson, *Vad vilja vegetarianerna? En undersökning av den svenska vegetarismen 1900–1935*, 2022

Under mitten av 1800-talet började föreningar som benämndes som vegetariska att formeras i västvärlden. Med grundandet av Svenska vegetariska föreningen år 1903 blev Sverige en del av denna internationella rörelse. Den här avhandlingen handlar om den vegetarism som Svenska vegetariska föreningen och dess förgrundsgestalt Johan Lindström Saxon representerade. Den vegetariska rörelsens formering förstås som ett uttryck för det moderna samhällets framväxt. Det övergripande teoretiska perspektivet handlar även om modernitet utifrån olika aspekter.

Vegetarismen var en del av den större livsreformrörelsen som betonade ett naturlenligt levnadssätt. Denna studie undersöker vad det var som gjorde att vegetarismen kan förstås som en egen rörelse med en egen världsbild, trots de nära förbindelser och likheter som fanns mellan den och andra livsreformrörelser. Undersökningen visar att vegetarianerna förstod sig vara alla goda strävandens avantgarde. Med det menas att de ansåg att vegetarismen var den egentliga kärnan i närbesläktade rörelser såsom nykterhetsrörelsen, djurskyddsrörelsen och freds-rörelsen. Vegetarismen som livsåskådning inneslöt med andra ord de andra rörelsernas strävanden.

Marie Jonsson är idéhistoriker verksam vid Södertörns högskola. *Vad vilja vegetarianerna? En undersökning av den svenska vegetarismen 1900–1935* är hennes doktorsavhandling.

Idéhistoria, Historiska studier, Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola.

ISBN 978-91-89504-15-8 (tryck) / 978-91-89504-16-5 (digital) | Södertörns högskola | publications@sh.se

